PSIHOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

mirjana nastran ule

Aljažu in Jerneju,
ki sta že dve desetletji
pomemben del mojega
vsakdanjega življenja.

BELEŽKA O AVTORICI

Mirjana Nastran Ule je izr. prof. za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Leta 1984 je s temo Protislovja socialne konstrukcije osebnosti doktorirala na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Svoje raziskovalno in teoretsko delo je posvetila problematiki socializacije, družine, mladine, spolnih razlik in avtoritete in je med prvimi avtorji pri nas, ki so se začeli ukvarjati s psihologijo vsakdanjega življenja. Raziskovalne dosežke s teh področij je objavila v petih knjigah: *Od krize psihologije h kritični psihologiji* (DE, 1986), *Mladina in ideologija* (DE, 1988), *Mladina - za modernizacijo slovenske družbe* (MC CK ZKS, 1989), *Ženska, zasebno, politično* (skupaj z A.Ferligoj in T.Rener) (ZPS,1990) in *Socialna psihologija* (ZPS,1992). V knjigi *Psihologija vsakdanjega življenja* je teoretsko reflektirano združila in zaokrožila problematiko iz naštetih področij raziskovanja.

43832O

Mirjana Nastran Ule

PSIHOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

01 JUL 1993

Znanstveno in publicistično središče
Ljubljana, 1993

438350

438350

Narodna in univerzitetna knjižnica
LJUBLJANA

0 1 JUL 1993

J 9930 2303

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-144/93, z dne 9.4.1993, šteje knjiga med proizvode, za katere se obračuna 5% prometni davek.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
316.6
ULE, Mirjana
Psihologija vsakdanjega življenja / Mirjana Nastran Ule. - 1. natis. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993. - (Zbirka družboslovje; 1993, 2)
ISBN 961-6014-04-8
I. Nastran-Ule, Mirjana glej Ule, Mirjana
34179072

Slika na naslovnici: *Georg Schrimpf:* Jenne fille assise, 1923

KAZALO

PREDGOVOR 7

1. VSAKDANJI SVET KOT SOCIALNO PSIHOLOŠKA KATEGORIJA 9

1.1. Družbeni in znanstveni razlogi za aktualnost vsakdanjega sveta 11

1.2. Struktura vsakdanjega sveta in vsakdanjega življenja 23

1.3. Vsakdanji svet kot najširši horizont življenja 26

1.4. Pomen dogodkov v vsakdanjem življenju 38

1.5. Življenjske situacije 49

1.6. Potek vsakdanjega življenja 55

2. MEDOSEBNI ODNOSI V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU 63

2.1. Psihologija medosebnih odnosov 65

2.2. Križanja in povezovanje različnih odnosnih perspektiv 76

2.3. Psihologija sreče 91

2.4. Razvoj intimnih odnosov 99

2.5. Glavne vrste medosebnih odnosov 112

3. PSIHOPATOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA 119

3.1. Obremenilni in krizni življenjski dogodki 121

3.2. Psihologija stresa in obvladovanje stresa 129

3.3. Sistemi obvladovanja obremenilnih dogodkov 136

3.4. Spremembe v psihopatologiji vsakdanjega življenja 148

4. ŽIVLJENJSKI SVET DRUŽINE 157

4.1. Psihološke značilnosti življenjskega poteka 159
4.2. Družina kot oblika vsakdanjega življenja 171
4.3. Družina kot psihosocialni sistem 190
4.4. Vsakdanji svet družine 196
4.5. Psihosocialna protislovja sodobne družine 199

5. VSAKDANJI SVET IN SPOLNE RAZLIKE 203

5.1. Moralna identiteta in spolne razlike 205
5.2. "Čustvena" ženska in "razumski" moški 220

6. INDIVIDUALIZACIJA ŽIVLJENJA IN SPREMEMBE SUBJEKTIVNIH STRUKTUR 229

6.1. Individualizacija kot nov družben okvir za socialno konstrukcijo subjekta 231
6.2. Pluralni, decentrirani "zbrkljani subjekt" kot odgovor na proces individualizacije 238
6.3. Individuum in mikrostruktura moči 246

PREDGOVOR

Kljub temu, da nas vsakdanje življenje nenehno zasipa z izzivi, pa se zdi, da je to nek skorajda spontan tok dogajanj, v katerem plavamo takorekoč avtomatsko in se rutinsko in sproti odzivamo nanj. Ta vtis spontanosti in gladkega toka dogajanj traja le toliko časa, dokler se ne pojavi situacija ali dogodek, ki terja od nas kaj več kot avtomatsko odzivanje nanj in neproblemsko seznanjanje z njim. Tudi v gladko tekočem odzivanju na svet je polno skritih kleči in ovir, v katere se lahko zaletimo ali nevarno zapletemo, tako da še sami ne vemo kdaj. Takrat se navadno začnemo spraševati o tem, kaj se pravzaprav dogaja z nami, s svetom in življenjem okrog nas.

V težave se zapletemo lahko zato, ker nismo dovolj usposobljeni, da bi jih razreševali rutinsko, ali pa prav nasprotno zato, ker preveč zaupamo prisvojenim rutinam vsakdanjega življenja. Predvsem pa je nevarno podcenjevati vsakdanje življenje kot nekakšno banalno stvarnost, ki ne potrebuje posebnega preučevanja in razlage, ker verjamemo, da se "resni" problemi začnejo onkraj vsakdana, npr. v sferi politike, ekonomije, znanosti, kulture. Vsekakor je takšno mnenje dokaj razširjeno med ljudmi, žal tudi v strokovnih javnostih, tudi pri psihologih.

Ta knjiga je nastala delno tudi iz mojega dolgoletnega prizadevanja, da bi kot psihologinja opozorila na velik psihološki pomen in tudi problematičnost številnih, navidezno vsakdanjih, obrobnih, trivialnih dogajanj: npr. dogodkov, ki nam zmorejo osvetliti ali zatemniti ves dan, ciklusa vsakdanjih dejavnosti od jutra do večera, hipnih in težko ulovljivih iger vlog in projekcij v medosebnih odnosih, dogodkov v družini, ki vzpostavljajo ali rušijo družinsko ravnovesje, razlik v odzivih moških in žensk na življenjske situacije itd. Želim, da najdejo ti in podobni dogodki in predvsem naši raznoliki odzivi nanje svoje mesto v psiholoških raziskavah in razlagah.

Raziskave in razprave o vsakdanjem življenju v psihologiji so precej redke in nevsakdanje. Težava je nemara v tem, da tisto, kar se vsak dan dogaja pred našimi očmi, zlasti naše lastno vsakdanje ravnanje, težje na-

pravimo za objekt razmišljanja in raziskovanja kot ono, kar je od nas bolj oddaljeno, kar je nevsakdanje. Morda pa je razlog globlji, namreč strah psihologov pred tem, da bi razkritje problemov in težkih vprašanj, ki jih skriva vsakdanje življenje, načelo nekatere ustaljene in navidezno trdne vzorce psiholoških razlag in teorij.

Vsakdanje življenje je sestav in mreža številnih majhnih in velikih dogodkov, ki jim ljudje dajejo pomen in težo, toda ki po drugi strani dajejo tudi pomen in vrednost ljudem in njihovim početjem. Zato tisto, kar se nam zgodi v svetu, ki nam je najbližje, v mediju medosebnih odnosov, družine, zasebnosti, v vsakodnevnem druženju z drugimi ljudmi, ostaja podlaga za to, da se orientiramo v onem, kar nam je bolj oddaljeno, manj vsakdanje.

V tej knjigi poskušam torej združiti navidezno nasprotje: znanstveno objektivni prikaz glavnih psiholoških sestavin in struktur vsakdanjega življenja ljudi ter analizo emancipatorno relevantnih ključnih problemskih področij vsakdanjega življenja. Zato v knjigi analiziram glavne sestavine in strukture vsakdanjega življenja ljudi (vsakdanji svet, vsakdanje dogodke in situacije, medosebne odnose, družinski svet, življenjski tok ipd.). Ob tem pa izpostavim nekatere posebno "obtežene" pojave in dogajanja vsakdanjega življenja: življenjske obremenitve in krize, psihologijo spolnih razlik, oblikovanje subjekta v moderni družbi. Pojem vsakdanjega življenja presega omejitve sorodnih pojmov kot so zasebnost ali prosti čas, saj upošteva vse bistvene dimenzije in značilnosti mikrosfere življenja. Zato sem izpustila posebno obravnavo prostega časa, ki ga nekateri napačno izenačujejo z vsakdanjim življenjem. Poleg tega imamo v Sloveniji že nekaj del o preživljanju prostega časa.

Knjiga ni namenjena samo strokovni javnosti, ampak upam, da bo zanimiva za bralca ali bralko, ki skušata najti malo bolj strokovne odgovore na dileme, ki se jima postavljajo v vsakdanjem življenju.

1.

DRUŽBENI IN ZNANSTVENI RAZLOGI ZA AKTUALNOST VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

1. poglavje

Vsakdanje življenje kot psihološka kategorija

10

1.1.

DRUŽBENI IN ZNANSTVENI RAZLOGI ZA AKTUALNOST VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Pregled raziskav in teoretskih del v družbenih in humanističnih vedah hitro pove, da so teme, kot so vsakdanji svet, vsakdanje življenje kot tudi vsakdanje ravnanje ljudi postale vidne in ponekod prednostne teme družboslovnih ved. Pomembno je naraslo ne le raziskovanje aktualnega vsakdana ljudi, temveč tudi raziskovanje vsakdana ljudi iz preteklih obdobij, kultur in družb. Znanosti posvečajo vse več pozornosti mikrosferi življenja, tistemu svetu, ki je najbližje posameznikom, ki ga (vsaj navidezno) ljudje dobro poznajo in razumejo, tako imenovanemu vsakdanjemu svetu.

To pomeni, da se je zgodila pomembna sprememba v izbiri tematike v družboslovju: od začetnega poudarjanja različnih makrostruktur (država, kultura, civilizacija, ekonomija, politika, družbeni sistemi in podsistemi, normativni in vrednostni sistemi, razredi in sloji, raziskovanje vodilnih zgodovinskih teženj ipd.) k odkrivanju pomena prostorskih, časovnih, psiholoških in pomenskih mikrostruktur človeške dejavnosti (posameznik, biografija, oblikovanje identitete posameznika, socialna interakcija, vsakdanje razumevanje in znanje, življenjske krize in življenjski poteki, družina itd). Nedvomno so razlogi za ta premik globoki in pomembni. Obstajajo tako v navedenih vedah kot v družbenem svetu samem.

Pri analizi razlogov za omenjeni premik v družboslovnih znanostih se ponuja nekaj ugotovitev:

1. V zadnjih dvajsetih letih so se naglo izčrpali potenciali za "velike" družbene preobrate in kvalitativne spremembe, kakršne bi lahko nadzirala in vodila kaka organizacija, stranka, gibanje,

sistem, in ki so predstavljali družbeno referenco tistih raziskav in teoretskih tradicij, ki gradijo na različnih makrostrukturah. Pri tem se je obenem pokazalo, da so pomembni poskusi družbenih sprememb zastali pred navidezno nepojemljivo odpornostjo ljudi pred različnimi poskusi naglega in radikalnega prevrednotenja in prestrukturiranja njihovega vsakodnevnega življenja: vsakdanjih potreb, navad, pravil, odnosov ljudi v konkretnih situacijah. Neuspeh socializma je bil tu naravnost paradigmatski primer.

Kljub intenzivnim in množičnim poskusom spreminjanja družbenih razmerij so se dejanski odnosi v mikrosferi socialističnih družb le malo spremenili. Le na zunaj so se prilagodili vsiljenim ideološkim in političnim normam. Odtod je izhajala silna in boleče občutena dvojnost oz. hipokrizija življenja v socialističnih družbah, ki je bila morda osnovni dejavnik propada teh družb: javno pritrjevanje sistemu, ritualno praznovanje fiktivnih samopotrditev teh sistemov, zasebno banalno preživljanje vsakdana, kjer so prevladovali strahovi pred terorjem sistema, mučno pehanje za ohranjanjem in izboljšanjem standarda, patriarhalna miselnost, skrita izza ideološke zavese o tovarištvu in solidarnosti, medsebojno nezaupanje ipd.

2. Toda tudi tehnokratske iluzije v meščanskih družbah, ki so bile podlaga za zaupanje v makrosisteme in globalne projekte spreminjanja družbe in naravnega okolja, so se hitro izkazale za problematične. Prepričanja politikov, družboslovcev, ekonomistov, da bodo moderne družbe z višjim materialnim standardom, z večjo socialno močjo zmogle nadomestiti izgubo tradicionalnih vrednostnih sistemov, verovanj, načinov vedenja v procesu modernizacije in sekularizacije zahodnih družb (npr. Parsons, 1967, Luhman, 1975), so se hitro izkazala kot iluzorna. Motivacija za delo se ne da poljubno povečevati zgolj z povečevanjem dohodkov. Različne institucije socialne, ekonomske in politične moči pa so bodisi ostale daleč od ljudi, bodisi so proizvajale jasno razvidne negativne posledice prav v vsakdanjem okolju ljudi (npr. ekološka kriza).

3. Naraščali so protesti tistih, ki so imeli dovolj tako levih kot desnih utopij, projektov, politikov in teoretikov, ker so v vsakdanjem življenju zaznavali kopico problemov, ki niso našli primerne osvetlitve in tematizacije v vodilnih globalističnih diskurzih znanosti, ekonomije in politike. Nova družbena gibanja, ki so

tako značilno obeležila osemdeseta leta, so vsa po vrsti tematizirala nekatere zanemarjene in spodrinjene teme vsakdanjega življenja, vsakdanjega okolja. Lahko bi dejali, da je šlo za različne oblike protesta ljudi proti boleče občutenim oblikam rušenja življenjskega sveta in za iskanje alternativnih življenjskih oblik. V alternativnih projektih v ekonomiji, medicini, vzgoji itd. se kaže potreba ljudi po bližini, po intimnosti, po zaupnosti in transparentnosti vsakdanjega sveta. Nepomembno, vsakdanje je zopet postalo pomembno (Alheit, 1983, str. 46).

4. Pojav poindustrijske modernizacije sodobnih družb, ki teži po eni strani k razbitju prejšnjih industrijskih velesistemov v manjše in fleksibilne sisteme, oprte na močno informacijsko mrežo in računalniško podporo, po drugi strani pa terja od ljudi predvsem kreativen oseben angažma, uporabo znanja in vedno manj avtomatizma, zahteva od posameznikov, da najdejo v svojem vsakdanjem življenju čim bolj individualne in kreativne oblike izrabe delovnega in prostega časa, zadovoljevanja potreb, učenja, komuniciranja itd. To pomeni, da se kreativni elementi same produkcije v tendenci pomikajo v zasebnost, v prosti čas oz. se ukinja razlika prosti čas/delovni čas, ki je bila tipična za industrijsko moderno. Te spremembe vračajo vsakdanjemu življenju posameznika njegov temeljni družbeni pomen, saj postaja centralno mesto za osebno integracijo in za kreativno delo. To je postalo še posebej očitno ob vse večjem ukinjanju tradicionalnih delovnih mest zunaj doma in ob vračanju nekaterih del v okvire zasebnosti, doma.[1]

V družbenih vedah se je vzporedno z navedenimi družbenimi premiki, ki dajejo vedno večjo težo vsakdanjemu življenju, dogajal v zadnjih dvajsetih letih podoben premik v prid preučevanju vsakdanjosti. Navedeni (in še drugi) družbeni in zgodovinski razlogi so vzpodbudili povečano zanimanje znanosti za preučevanje vsakdanjosti, vsakdanjega sveta, vsakdanjega življenja, življenjskega sveta, življenjskega poteka itd. Za vse te pojme je značilno, da se nanašajo na nekaj, kar je navidezno neproblematično, sa-

1 Pri tem pa ne smemo izenačiti vsakdanjega življenja in zasebnosti, pa četudi se ljudje praviloma počutijo najbolj "pri sebi", najbolj avtonomni v zasebnosti. Vsakdanje življenje zajema tudi javno delovanje ljudi, kolikor gre za ciklične in vsaj na prvi pogled neproblematične dejavnosti (npr. delovni proces, vzet v svoji konkretnosti, cikličnosti in po medosebnih povezavah na delu).

moumevno, preprosto in trivialno, vsak trenutek posameznikom pred očmi. To pomeni, da vsakdanje, trivialno in neproblematično postane nenadoma vredno vse pozornosti, resnega spraševanja. Rečeno drugače, vsakdanje postane nevsakdanje, samoumevno nejasno, trivialno pomembno in vredno nove osvetlitve, neproblematično problematično.

Ta premik nima le družbenih vzrokov, temveč tudi družboslovno-znanstvene vzroke in razloge. V metodologiji družbenih ved se je v zadnjih dvajsetih letih dogodil važen premik, ki je v tesni zvezi s temi procesi. Mislim na razvoj takoimenovanih kvalitativnih metodologij (akcijsko raziskovanje, raziskovanje z udeležbo, raziskovanje biografij, analiza diskurzov in interakcijskih strategij itd.). Te metodologije ne slonijo na zbiranju množice kvantitativnih podatkov, temveč na raziskovanju prikrite vsebine in forme posameznih segmentov vsakdanjega ravnanja ljudi ali konkretnih življenjskih dogajanj. Uveljavljanje teh metod pomeni odmik od nekritične prevlade pozitivističnih in empirističnih znanstvenih načel v metodologiji različnih družbenih ved in direktno podporo raziskavam pojavov vsakdanjega sveta. Niso pa te metode pomenile popolnega preobrata, temveč predstavljajo bolj korektiv kvantitativnim in tradicionalno eksperimentalnim metodam v sociologiji in psihologiji kot pa novo raziskovalno paradigmo.

Pri uveljavljanju vsakdanjosti kot vrednega predmeta raziskovanja so na novo ali ponovno oživele nekatere družboslovne teorije in discipline, ki se že zaradi svoje osnovne naravnanosti ukvarjajo eksplicitno z vsakdanjim življenjem: **fenomenološka sociologija** / etnometodologija (Schütz, Berger, Luckmann, Garfinkel, Goffman, Cicourel), **simbolni interakcionizem** (Mead, Blumer, Turner), **družbenokritične teorije** vsakdanjega sveta (Lefebvre, Heller, Habermas)

Tudi novejše psihološke raziskave se vse bolj usmerjajo k pomembnim vidikom vsakdanjega sveta: k analizi socialne interakcije in medosebnih odnosov, socializacije in oblikovanja identitete, analizi življenjskih potekov, implicitnih teorij osebnosti in sveta, procesov atribucije, socialne konstrukcije vsakdanjega sveta in vsakdanjega znanja idr. Pojavljajo se tudi vedno nova dela, ki se ukvarjajo eksplicitno s psihologijo vsakdanjega sveta. Ta dela poudarjajo poprej zanemarjene vidike vsakdanjosti, npr. strategi-

je obvladanja vsakdanjih problemov (Lehr, Thomae 1991), problematiko človeške sreče (Argyle, 1991), analizo vsakdanjih diskurzov (Potter, Wheterell, 1987), analizo življenjskih potekov (Heinz idr., 1991).

Če je bilo obravnavanje vsakdanjega sveta dolgo časa marginalna tema, danes grozi inflacija različnih teorij in raziskav vsakdanjega sveta, življenjskega sveta ipd. Zato moramo biti že kar previdni pri izbiri literature, da se ne pustimo preplaviti pogosto površnim in na hitro zbranim ugotovitvam.[2] Razni avtorji pravilno opozarjajo, da psihologija vsakdanjega življenja ne sme biti alibi za teoretsko in raziskovalno površnost in za neutemeljeno spekulacijo.

Tako lahko rečemo, da usmeritev k vsakdanjemu življenju v družbenih vedah pomeni spremembo v določanju predmeta teh znanosti. S tem, ko se izbere za glavni predmet raziskovanja vsakdanji svet oz. življenjski svet, se želi doseči življenjsko bližino in konkretnost, ki sicer manjka v večini družboslovnih raziskav. Ta usmeritev pomeni torej tudi nek znak kritike dosedanjih prevladujočih tokov v družboslovju, ki so zanemarjali vsakdanji svet.

V sociologiji se je ta kritični potencial kazal predvsem na metodološki ravni, kot kontrapunkt k funkcionalistični, zgolj kavzalno pojasnjujoči sociološki metodi in teoriji. Dostikrat se sociologijo vsakdanjega/življenjskega sveta stilizira v "razumevajočo sociologijo" (hermenevtsko sociologijo). Ta združuje fenomenološko sociologijo, simbolni interakcionizem, etnometodologijo, etnografijo. Razumevajoča sociologija sloni v glavnem na različnih kvalitativnih metodologijah, na metodah vživljanja in razumevanja, beleženja vsakdanjih pravil in strategij. Razumevajoča sociologija pojmuje družbeni svet kot splet konkretnih socialnih dejavnosti in interakcij posameznikov, ki so umeščene v vsakokrat specifične svetove tolmačenj in razumevanj dejanj, motivov, želja, socialnih dogajanj in situacij. Izhodišče tega raziskovanja so posamezniki v določeni socialni akciji in situaciji, ne pa institucija ali kak socialni podsistem. Zato postanejo tu temeljne kategorije "pomen", "smisel", "znanje", "konstrukcija sveta". Usmeritev k vsak-

2 W. Buchholz je l. 1984 ugotavljal, da je bilo samo v tedanji sociologiji razvitih najmanj dvanajst tipov pojmovanj vsakdanjega sveta, pet sociologij vsakdanjosti in osem variant teorij življenjskega sveta (Buchholz, 1984, str. 32).

danjemu svetu je znak za vse tiste interpretacije družbene dejanskosti, ki poudarjajo subjektivnost (Buchholz, 1984, str. 34).

V psihologiji je usmeritev k vsakdanjemu življenju precej bolj pomembna stvar kot v sociologiji. Zaradi svoje usmeritve k posamezniku, oz. k posamezniku v socialnem kontekstu, je psihologija takorekoč a priori zavezana vsakdanjemu svetu, poudarjanju posameznika in njegovega razumevanja in razbiranja vsakdanjosti. Vendar pa ta ugotovitev nikakor ni po sebi razumljiva za psihologijo. Raziskovalni interes psihologov se namreč ne nanaša nujno na posameznika kot subjekta dejavnosti. Podobno kot v sociologiji, je tudi tu posameznikovo vedenje zajeto v različne delne optike, kjer se vidik celote, to je subjekta, izgubi v množici detajlov. Blumer ugotavlja za obe vedi, da se nagibata k opazovanju človekovega vedenja kot produkta različnih faktorjev, ki delujejo na človeka. V psihologiji so takšni faktorji npr. dražljaji, stališča, zavestni in nezavedni motivi, različne značilnosti osebnosti, v sociologiji pa socialni položaji in vloge, kulturni predpisi, norme, vrednote, socialni pritiski, skupine (Blumer, 1973, str. 81).

Najbolj drastičen primer izgube subjekta v psihologiji predstavlja gotovo klasični behaviorizem, kjer je bilo vsako sklicevanje na zavest, na notranje (duševne) dejavnike teoretsko prepovedano in se je psihološka razlaga skrčila na prezentacijo po možnosti zakonolikih (nomotetskih) povezav med dražljaji in reakcijami poskusnih oseb. Tudi na strani sveta je vladal podoben redukcionizem. Tudi tu ni nobenega "socialnega sveta", le "fizikalni svet". Sedanje "kognitivne" variante behaviorizma sicer omiljajo naveden redukcionizem, a ga ne ukinjajo, tako da tam ni prostora za analizo vsakdanjega sveta in psihologijo vsakdanjosti.

Vsakdanje življenje in psihologija

Za začetnika "psihologije vsakdanjega življenja" imamo lahko kar S. Freuda, ki je v svoji znani knjigi "K psihopatologiji vsakdanjega življenja" (1901) prvi vpeljal termin in pojem vsakdanjega življenja v psihologijo. Čeprav Freud sam v tem delu ni tematiziral vsakdanjega življenja kot takšnega, ostajajo nekatere temeljne konture tega dela pomembne tudi za sodobno psihologijo. Freud se je namreč usmeril na nek navidezno nepomemben, trivialen vi-

dik vsakdanjega življenja - **na fenomen pozabljanja**. Freud je analiziral številne primere pozabe imen, tujih besed in jezikovnih napak v govoru in pisanju. Analiza teh napak ga je privedla do sklepa o tem, da te napake nikakor niso slučajne in nepomembne, temveč so simptomi za v duševnem ozadju delujočo, pogosto globljo in potlačeno problematiko. Psihologija vsakdanjosti po Freudu je tako opazovanje navidezno nepomembnih napak oz. pomanjkljivosti v vedenju ljudi in odkrivanje nezavednih gonov, motivov, želja, ki tičijo za temi navidez trivialnimi dogodki.

Čeprav ostalih sestavin vsakdanjega vedenja ljudi Freud ni zajel, ker pač niso bile pomembne za njegovo teorijo, je njegov izbor (analiza trivialnih napak, spregledov) zelo pomemben za psihologijo, saj nas lahko privede globlje v psihološko problematiko vsakdanjosti, kot pa sledenje "pravilnostim". Res pa je, da ti pojavi ne karakterizirajo človekove vsakdanjosti generalno, temveč le punktualno. Pomembno pa je generalno, bolj implicitno kot eksplicitno sporočilo njegove knjige: brezproblemskost, trivialnost, razvidnost vsakdanjega ravnanja ljudi je zgolj videz, ki prikriva pozabljene, oz. točneje potlačene vsebine dejanj, komunikacij, odnosov, prikriva potlačeno in ne zgolj nezavedno dinamiko gonskosti (libidinozne želje) v posameznikih.

To pomeni, da bi mogla tudi druga raziskovanja psihologije vsakdanjosti opozoriti na podobne pozabe in potlačitve in s tem problematizirati deproblematizirano vsakdanjost. Tako se znova vrnemo k naši na začetku podani ugotovitvi, da raziskovanje vsakdanjega sveta napravi navidezno neproblemsko (zopet) za problem, navidezno razvidno za nerazvidno, vsakdanje za tuje. S tem lahko takšno raziskovanje dosega tudi pomemben emancipatorni rezultat, namreč ozaveščenje potlačenih konfliktnosti in nedoraslosti subjekta, ki mu branijo, da bi bolj dejansko kot prej in ne zgolj v fantazmi postal subjekt svojega vsakdanjega sveta.

Vsakdanje življenje, ki je v sodobni psihologiji sicer delno obravnavano v različnih teorijah, pa je osnovni predmet raziskovanja v teorijah socialnega konstruktivizma (Secord, Harré, Gergen idr.). Podobno kot v sociologiji se tudi ta teorija navezuje na Husserlovo in Schützovo fenomenologijo življenjskega sveta ter na simbolični interakcionizem. To pa povezuje še z Wittgensteinovo teorijo običajne govorice in poststrukturalističnimi teorijami diskurza.

V vseh teh teoretskih tradicijah se zavrača ostra delitev med subjektom in objektom raziskovanja, kar je osnova tradicionalnih psiholoških teorij. Nasprotno, skušajo pokazati, kako se objekti in strukture vsakdanjega sveta ter subjektivne strukture posameznikov vzporedno "konstruirajo" iz komunikacije in inter-subjektivnega razumevanja ljudi v socialnih situacijah. Osnovni model tovrstne konstrukcije so Husserlove analize transcendentalne konstitucije "življenjskega sveta" ter Schützova navezava te analize na simbolični interakcionizem (Husserl, 1975, Schütz, 1974, Schütz, Luckmann, 1975, Berger, Luckmann, 1988).

Po Schützu je vsakdanji življenjski svet:
"tisto področje dejanskosti, v katero se človek vedno znova in neizogibno vrača. Vsakodnevni življenjski svet je področje dejanskosti, v katero človek lahko poseže in jo spreminja s tem, ko v njej deluje s svojim telesom. Obenem predmeti in dogodki, ki jih (človek) najde v tej realnosti, vključno z delovanji in rezultati delovanj drugih ljudi, omejujejo njegove svobodne delovanjske možnosti. Nasproti mu postavljajo tako odpore, ki jih lahko preseže kot tudi nepremostljive ovire... Naš vsakodnevni življenjski svet razumemo kot tisto področje realnosti, ki ga budni in normalni odrasli človek najde v zdravorazumski človeški naravnanosti kot preprosto dano" (Luckmann, Schütz, 1975, str. 23).

Za fenomenologe in za socialne konstruktiviste, ki sprejemajo enako osnovno razumevanje vsakdanjega sveta, je vsakdanji svet centralno življenjsko področje in ima zato prednost pred vsemi ostalimi svetovi (svet znanosti, politike, ekonomije, religije itd.). Socialni konstruktivisti odtod sklepajo, da je tako imenovana naivna, vsakdanja psihologija (tudi "folk psihologija") osnova za vso nadaljnjo psihologijo in jo znanstvena psihologija ne more radikalno zavreči ali prekriti s svojimi teorijami in razlagami.

To prepričanje je v nasprotju z vsemi objektivistično naravnanimi psihologijami, npr. behaviorizmom in s sodobnim kognitivizmom, ki imata vsakdanjo psihologijo za znanstveno neustrezno in zato neprimerno osnovo psihologije in jo skušata nadomestiti z drugimi, npr. računalniško podprtimi teorijami duševnih funkcij.[3]

3 Gl. razpravo o odnosu sodobnega kognitivizma do folk-psihologije pri N. Miščević, 1990.

V tem nasprotju glede vrednosti vsakdanje psihologije za znanost se zarisuje pomemben problem, namreč ali in v koliko se lahko psihologija nasloni na "vsakdanje razumevanje" človekovega duševnega aparata oz. človekovega delovanja v svetu sploh. Kognitivisti bi hoteli, da psihologija naredi podoben preskok od "kvalitativnega" vsakdanjega razumevanja in jezika o duševnih fenomenih v matematično in logično precizno razlago, kot ga je v 17. stol. naredila fizika od predhodnih kvalitativnnih, npr. aristotelskih modelov razlage fizikalnega gibanja do Galilejsko-Newtonske paradigme. Nasprotno pa branilci vsakdanje psihologije menijo, da to v načelu ni mogoče, ker gre za kvalitativno razliko med naravoslovnimi ter družboslovnimi in humanističnimi znanostmi. Prve znanosti lahko in morajo abstrahirati od človeka, od subjekta, imajo opravka z "naravo" izven dosega človeka in kulture, družbene in humanistične vede pa imajo opravka s človekom in ta seveda ne more abstrahirati sam od sebe, od svojega samo-razumevanja. To pa je vedno utemeljeno v nekih primarnih, ljudem spontano prezentnih načinih samo-razumevanja in razumevanja sveta (t.j. vsakdanje razumevanje): npr. v predstavi o ljudeh kot subjektih smotrnega delovanja in komuniciranja v svetu, vpletenost slehernega dejanja v nek svet pomenov, v neko intersubjektivno definirano situacijo, itd. Teh vidikov ne moremo dalje "razložiti" ali "reducirati" na še bolj temeljne, npr. fiziološke, nevralne, behavioralne ipd., temveč jih moramo enostavno prevzeti kot izhodišče re-konstrukcije vsakdanjega sveta in življenja.

Socialni konstruktrivizem se tudi navezuje na fenomenološko deskripcijo vsakdanjega sveta, na deskripcije tega, kako povprečen subjekt dojema svoj svet, sebe in druge ljudi, a jo tudi presega. Zato moramo za razumevanje posameznika razjasniti njegovo življenjsko izkušnjo. Funkcija znanstvenika-psihologa je tedaj ta, da pojasni naravo posameznikovega vsakdanjega razumevanja sveta (Giorgi, 1990).

Kombinacija fenomenoloških metod opazovanja fenomenov in psiholoških metod, vzetih iz eksperimentalne prakse, pa je nezadostna osnova za polno razvitje teorij socialnega konstruktivizma. To pa zato, ker ne upošteva analize učinkov jezikovne prakse in kulturnih premis, s katerimi se ljudje določene družbe in določenega obdobja lotevajo razumevanj socialnega sveta in psiholoških procesov, na psihološke procese in strukture. Zato se av-

torji socialnega konstruktivizma veliko posvečajo analizi jezikovnih oz. diskurzivnih aktov in pravil ter analizi nezavednih pravil delovanja v vsakdanjih situacijah. Tu se navezujejo na analizo jezikovnih aktov (Wittgenstein, Austin, Searle,...), na etnometodološko zasledovanje vsakdanjih pravil (Cicourel, Garfinkel, Goffman), na teorije diskurza (Foucault, Derrida,...).[4]

Skupni metodološki in epistemološki rezultat teorij socialnega konstruktivizma je, kot pravi K.J. Gergen, da socialni konstruktivizem zamenja tradicionalni koncept spoznavanja, po katerem ljudje v svojih možganih in zavesti "notranje reprezentiramo svet" (tako da ostaja neprekoračljiva razlika med zunanjim svetom in njegovo "reprezentacijo"), pri čemer so te reprezentacije "subjektivne" in nezanesljive, s konceptom, da je vsaka kognicija bistveno socialna po izvoru in po svoji naravi (Gergen, Semin, 1990, str. 10). Temu stališču se zelo približuje Moscovicijeva teorija socialnih reprezentacij, o socialno podeljenih in socialno oblikovanih predstavah ljudi (Moscovici, 1983). Navidezno zgolj individualne, zasebne predstave (kognicije) so po teoriji socialnih reprezentacij internalizirani stranski produkti javnih in družbeno deljenih predstav oz. so individualne posledice načina podajanja predstav v javnosti (načina diskurza).

Nekateri socialni konstruktivisti so sploh povsem zavrgli dvojnost med posameznikom in svetom oz. njegovo "notranjostjo" in "zunanjim" svetom (Smedslund, 1990, Gergen 1990, pa tudi avtorja "diskurzne socialne psihologije" Potter, Wheterell, 1987). Po njihovem mnenju je ta razlika umetna in neobstoječa v resničnem življenju. Subjekt in objekt sta neločljivo združena v govorici (diskurzih), s katerimi posamezniki opisujejo svoj svet, svoje vsakdanje izkušnje. Raziskovalci se izogibljejo vsem domnevam o naravi duševnih procesov, kognicij, pomenov, namer, intencionalnosti itd. Ti termini so namreč vsi že obremenjeni z zahodnim

4 Filozofsko podlago za tovrstne študije daje predvsem pozna filozofija L. Wittgensteina (Filozofske raziskave (1969)), njegova analiza "običajnega jezika", različnih jezikovnih iger in njegovo dokazovanje teze o esencialni in logični povezavi določenih jezikovnih iger in ustreznih "življenjskih oblik" (t.j. oblik vsakdanjega življenja). Wittgenstein je prodorno kritiziral pojem zasebnega jezika in zasebnega mišljenja, ki naj bi bila povsem nedostopna drugim ljudem oz. intersubjektivnemu preverjanju. Socialni konstruktivisti so od tod izpeljali tezo, da so tudi duševna stanja socialna po izvoru in vsebini, namreč zato, ker so tako za nas kot za druge podana v jeziku oz. v komunikacijskih dejanjih posameznika.

dualizmom subjekta in objekta, jaza in sveta in se jih moramo v načelu izogibati.

V tej perspektivi se "vsakdanji svet" praktično pokrije z "običajnim jezikom", kar je seveda znova neka redukcija, čeprav povsem nasprotne vrste, kot je npr. kognitivistična redukcija vsakdanjega sveta na subjektivne mentalne predstave. Socialni konstruktivisti so odkrili celo vrsto zanimivih notranjih povezav med kulturami in načini razumevanja in opisovanja psiholoških pojavov. Po njihovem mnenju se psiholog ne bavi s preslikovanjem sveta v jezik, kajti ni sveta onkraj jezika. Zato psiholog ne more figurirati kot "strokovnjak", ki pove "laiku" nekaj več o "realnosti", pač pa sta tako strokovnjak kot laik vpletena v vsakdanji govor, ki je sestavina socialnih odnosov, obenem pa jih podpira in racionalizira. Obstoječi jeziki favorizirajo določene vzorce kulturnega življenja in jih zoperstavljajo drugim vzorcem - brez jezika "namer" bi težko izvedli kak kazenski postopek, brez omembe "čustev" bi se spremenilo družinsko življenje itd. (Gergen, Semin, 1990, str. 16).

Na ta način postane znanstvenik-vzgojitelj udeleženec kulturnega življenja. Njegove besede stopajo v kulturo, morda lahko spremenijo določene življenjske oblike, medtem ko podpro druge. Tako lahko družbene vede postanejo orodja za generiranje in razširjanje jezikov, ki lahko senzibilizirajo določeno kulturo ali jo pripravijo do samorefleksije ter jo potencialno emancipirajo od realitet, ki jim ni videti alternative.

Kljub nedvomnim pozitivnim inovacijam in zelo radikalnemu zagovoru "psihologije vsakdanjosti" pa vodi konstruktivistični preskok od uvida v socialno in jezikovno posredovanost duševnosti in subjektnih struktur k radikalni tezi, da so pojmovanja duševnih stanj in s tem duševna stanja sama povsem odvisna od kulture in jezika, ki obvladuje nek vsakdanji svet določene družbe. Iz opisov duševnosti v neki kulturi vendarle še ne moremo sklepati na naravo duševnih pojavov oz. na njihovo popolno socialno konstrukcijo. (Zamenjava bolj zahtevnega pojma "socialnega posredovanja" z elementarnejšo "socialno konstrukcijo" je sploh značilnost fenomenološko usmerjenih teorij v družbenih vedah). V nasprotnem se namreč zamajejo tudi osnove lastne konstruktivistične teorije, kajti od kje bi sicer jemali razloge za njeno objektivnost in splošnost. V najboljšem primeru bi bila le projekcija naših "zahodnih" miselnih in jezikovnih vzorcev na

druge kulture.

Socialni konstruktivisti so upravičeno opozorili na dejstvo, da ljudje nismo preprosto v vsakdanjem svetu, temveč ga sproti soustvarjamo, sooblikujemo. Smo v vsakdanjem svetu, kolikor sodelujemo v njegovem oblikovanju.

Čeprav ne pristajam na radikalno tezo, da ne moremo razlikovati med mentalnimi reprezentacijami oz. mentalnimi modeli sveta in svetom samim, pa moramo priznati, da so ti modeli takšni, da tudi sami živimo v njih. V tem smislu lahko razumemo konstruktivistično tezo, da so konstrukcije sveta neka subjektivno-objektivna realnost. Ljudje se namreč praviloma ne zavedamo razlike med podobami sveta in vsakdanjim svetom samim. Na to razliko lahko kvečjemu sklepamo na osnovi posrednih podatkov o neujemanjih med podobo in zunanjo realnostjo. Vsakdanji svet je torej celota, ki vsebuje tudi subjekt, ki ga dojema in obratno, subjekt, ki konstruira svet, mora tudi sam živeti v njem.

1.2.

STRUKTURA VSAKDANJEGA SVETA IN VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Vsakdanji svet je edini svet, v katerem lahko neposredno živimo. Vsakdanje življenje pa edino življenje, ki je za nas povsem aktualno in prisotno in smo zanj maksimalno odgovorni. Je namreč življenje, ki ga določajo naša dejanja in dejanja naših soljudi. Vsakdanji svet pa je svet, ki leži v dosegu naših dejanj.

Vsakdanji svet lahko opredelimo na dva načina:

- **kot neposredno naravno in družbeno okolico** posameznika, ki je relativno konstantna v danem časovnem obdobju. Skrajni časovni horizont vsakdanjega sveta za posameznika je življenjska doba posameznika. V tem svetu se posamezniki prepoznavajo kot relativno zanesljivi subjekti svojih dejavnosti.
- **kot življenjski svet**. To je pojem, ki izhaja iz fenomenologije in označuje epistemološki status vsakdanjega sveta, namreč s pomeni in smisli nabite realnosti.

Življenjski svet je neposredno dani svet kot primarna realnost, na katero se ljudje vedno nanašamo, jo predpostavljamo in po potrebi tematiziramo in (vedno le delno) problematiziramo v vseh svojih dejavnostih. Je nujno ozadje, horizont vseh razumevanj in početij ljudi. Zato obstaja kot nam bližnja in vedno dostopna življenjska domena, v katero ne moremo radikalno dvomiti ali se odtrgati od nje, ne da bi se odtrgali od družbe sploh.

Kot je razvidno iz zgornjih stiliziranih opredelitev, se pojma vsakdanji svet in življenjski svet res dokaj prekrivata med seboj in velikokrat ju lahko izenačimo. Praviloma bomo za oba skupaj uporabljali izraz vsakdanji svet (torej v širšem pomenu tako za neposredno življenjsko okolje in za izvor vseh pomenov/smislov). Vsakdanji svet je torej ljudem najbližja, najbolj priročna re-

alnost, ki nam nudi orientacijsko osnovo in ozadje za vsa naša instrumentalna in komunikacijska dejanja, za interpretacije realnosti in nas samih.

Za psihologijo sam pojem vsakdanjega sveta/življenjskega sveta ni neposredni predmet raziskav, bolj je to tema raziskovanja sociologije, etnografije ipd. Vendar pa je tisto, kar se dogaja, doživlja v vsakdanjem svetu, kar se da relevantno za psihologijo. To je vsakdanje življenje ali življenjski tok (potek) posameznikov.

Vsakdanje življenje je doživljena, osrečujoča, izzivalna ali obremenilna sedanjost. Je sestavina vsakdanjega sveta, ki je organizirana okrog nekaterih centralnih tem, duševnih procesov in struktur, kakršne izhajajo iz posebnosti in biografije posameznika in iz razvoja konkretnih in posamezniku bližnjih skupin.[5]

Z zgornjo opredelitvijo smo se že omejili na sfero sedanjih, za posameznika prezentnih in aktualnih dogajanj. Poudarek na prezentnih in aktualnih razmerah (situacijah) pa vendarle upošteva tudi preteklost, kolikor je to relevantno za sedanjost in biografsko prihodnost, kolikor ta anticipacija dejansko deluje na sedanje vedenje/delovanje in doživljanje posameznikov. Ker psihologija vsakdanjega življenja nima namena podati kompletne teorije vsakdanjega življenja, zajeti njegove celote ali ga celo predstaviti kot edino pravo družbeno realnost (k temu se nagibajo fenomenološki sociologi), temveč skuša razbrati psihološko pomenljive vidike vsakdanjega življenja/sveta, je osvobojena pogostih očitkov o mitu neposrednosti in redukciji vseh družbenih dogajanj na neposredne interakcije posameznikov (gl. Habermas, 1981, str. 224-228). Toda tudi v tako omejeni perspektivi se kažejo pomembne sestavine celotnega družbenega in psihološkega življenja ljudi, ki se nadaljujejo v druge svetove ali družbene sfere (delo, trženje, politika, znanost...).

Vendar pa je tudi res, da so vsi ti, od posameznika običajno bolj oddaljeni nivoji družbene strukture, navezani prav na vsakdanje življenje ljudi. Še tako abstraktna produkcija mora konec koncev rezultirati v produktih, ki jih uporabljajo ljudje v vsakdanjem življenju, mora sloneti na delovni sili, ki se vsak dan po-

---

5 To opredelitev smo povzeli po Lehr/Thomaeu (1991) in jo delno modificirali, tako da poudarimo, da vsakdanje življenje poteka v vsakdanjem svetu in da zajema tudi socialne interakcije posameznika s konkretnimi skupinami, ne zgolj dogodke, ki se tičejo zgolj njega..

daja iz svoje zasebnosti na delo in se vrača vanjo. Vsaka, še tako obsežna tržna menjava predpostavlja obstoj konkretnih vsakdanjih potreb ljudi in se konec koncev preoblikuje v množico vsakdanjih nakupov ali prodaj. Še tako nevsakdanje politično dogajanje je polno vedenjskih oblik, ki so nadaljevanje onih, ki sestavljajo vsakdanje življenje posameznikov (opozorimo le na mit voditeljstva, ki nadomešča in premešča vlogo očeta oz. družinske avtoritete na raven političnih gibanj in grupacij).

Ugotovitev o tem, da drugi svetovi ohranjajo pomembne sestavine vsakdanjega sveta nam pove, da drugi svetovi po psihološki plati izhajajo iz vsakdanjega sveta in so v tem smislu (torej v smislu psihološke konstrukcije) odvisni od njega. Seveda to ni vsa resnica in prav imajo kritiki, ki navajajo daljnosežno družbeno odvisnost vsakdanjega sveta in življenja ljudi od načina proizvodnje, tržne menjave, porabe itd. (Ottomayer, 1987, str. 173-176).

1.3.

VSAKDANJI SVET KOT NAJŠIRŠI HORIZONT ŽIVLJENJA

Podajmo najprej glavne fenomenološke značilnosti vsakdanjega sveta. Torej tiste poteze vsakdanjega sveta, ki jih opazimo, če se zazremo v naše okolje in se brez posebnih predsodkov ali vnaprejšnjih teorij poglobimo v način, kako ga dojemamo, kako se nam kaže v svoji pojavnosti.[6]

Vsakdanje življenje se ljudem prikazuje kot realnost, ki jo ljudje različno interpretiramo, se nanjo spontano odzivamo s svojimi reakcijami in v njej pričakujemo realizacijo svojih želja. Vsakdanji svet je dalje koheziven svet in to v dveh smislih: je povezana celota dogajanja in doživljanja za vsakega posameznika in med-osebna, inter-subjektivna celota realnosti. Čeprav je vsakdanje življenje vsakega posameznika specifično, zaznamovano s subjektivno perspektivo posameznika in njegovega doživljanja sveta, pa nosi vendarle v sebi tiste intersubjektivne komponente, pomene stvari, dogodkov, situacij, ki povezujejo več posameznikov med seboj oz. jim podeljuje značaj "njim skupnega sveta".

Ta začetni opis vsakdanjega sveta pomeni, da ne identificiramo vsakdanjega sveta s Husserlovim "življenjskim svetom", ki je svet, kot ga vidi posameznik, če zanemari (postavi v oklepaj) vse svoje posebne poglede na svet in se omeji le na percepcijo fizičnega okolja posameznika in svojega telesa ter na fizično percepcijo drugih ljudi. Po Husserlu je to podlaga za oblikovanje (konstitucijo) vseh drugih, širših svetov, v posebnem pa tudi vsakdanjega življenjskega sveta ljudi, ki si delijo neko skupno socialno okolje.

---

6 Pri predstavitvi osnovnih in skupnih potez vsakdanjega življenja in vsakdanjega sveta se bomo oprli na fenomenološko deskripcijo vsakdanjega oz. življenjskega sveta, kot jo je podal Alfred Schütz, pa tudi Thomas Luckmann in Peter Berger v svojih delih.

Priloga

Uvedba fenomenološke teorije življenjskega sveta pri Edmundu Husserlu in pri Alfredu Schützu:

Edmund Husserl, oče sodobne fenomenologije, je v svojih znamenitih knjigah Kartezijanske meditacije (1975) in Kriza evropske zavesti in transcedentalna fenomenologija (1962) razvil teorijo o transcedentalnem oblikovanju (konstituiranju) sveta ljudi iz vedno bogatejših subjektivnih storitev (intencionalnih aktov) pri posameznih "čistih jazih". Osnova te konstitucije je transcedentalna zavest vsakega čistega jaza, t.j. jaza, očiščenega vseh empiričnih domnev, jaza, ki zre na stvari okrog sebe in na lastno psihofizično življenje zgolj kot na fenomene. Transcedentalna zavest vsakega jaza postavlja okvire in pogoje za nastop slehernega možnega objekta za zavest. Primarno realnost, ki se izoblikuje v jazu na osnovi zbiranja fenomenov v vtis sveta in je podlaga vsega razumevanja sveta, drugih ljudi in subjekta samega, imenuje Husserl življenjski svet. Življenjski svet vsebuje celoto povsem spontanih, večinoma nezaznanih načinov dojemanja in razumevanja fenomenov zunaj nas in v nas, prav tako tudi reda in strukture teh fenomenov.

Življenjski svet je sam sestavljen iz več stopenj "zaporednih" (po smislu, ne po času) plasti konstitucij. Prva plast je vse, kar sodi k občutju našega telesa in naše najbližje fizične okolice, nato pa sledi izredno važna stopnja, konstitucija drugega, t.j. oblikovanje telesne pojavnosti drugih ljudi ob nas. Temu sledi oblikovanje intersubjektivnosti, ki ima tudi več stopenj. Najprej se konstitituira moja zavest, da sem oseba (empirični jaz) in da so drugi prav takšne osebe kot jaz. Drugih se zavedam kot bitij z zavestjo, ki prav tako opazujejo mene, kot jaz njih. Na tej osnovi nato sledijo nadaljnji koraki intersubjektivne konstitucije nam skupnega naravnega in socialnega sveta. Za Husserla to pomeni, da se subjekt z vživljanjem v druge ljudi zave sebe kot človeškega bitja, ki živi v skupnem svetu vseh ljudi. Šele na podlagi razumevanja življenjskega sveta se konstituirajo, t.j. po smislu oblikujejo, drugi, bolj abstraktni svetovi (npr. svetovi religij, politike, kulture, znanosti).

Husserlove ideje o življenjskem svetu je dalje razvil in jih osvobodil metafizičnega balasta čistega jaza nemški filozof in sociolog Alfred Schütz. Schütz, ki je bil Husserlov učenec in se je ukvarjal predvsem s teorijo intersubjektivnosti, se je po umiku v ZDA pred nacizmom seznanil s simboličnim interakcionizmom, od katerega je prevzel posebno zamisel o izoblikovanju osebnega in socialnega jaza skozi stopanje v vlogo drugega in o posplošenem drugem (Mead, 1934). Schütz za razliko od Husserla izhaja iz človeka, ki je izvorno družbeno bitje in nikakršen poosebljeni čisti jaz. Življenjski svet je zato zanj primarna realnost, ki ni zvedljiva na nobeno drugo, čeprav tudi pozna razne plasti samokonstituiranja. Schütz včasih poudarjeno

govori o vsakdanjem življenjskem svetu kot primarni realnosti. Vsakdanji življenjski svet vsebuje celoto navidez najbolj samoumevnih razumevanj vsakdanjih fenomenov, ravnanj s stvarmi, odgovorov na tipične situacijske izzive, vedenj v komunikaciji z drugimi itd. (Schütz, Luckmann, 1975). V vsakdanjem življenjskem svetu se srečujemo z drugimi ljudmi kot z osebami, ki so v bistvenem enake meni, ne pa le kot s telesi med drugimi telesi, ki pa imajo poleg tega še neko zavest. Še več, ljudje se prej kot svojega jaza zavemo prisotnosti drugih ljudi, njihovih pričakovanj o nas, njihove govorice itd. Vsakdanji življenjski svet je obenem naravni svet, socialni in kulturni svet, ki mu vsebino dajejo intersubjektivno določeni in podeljeni pomeni. Ljudje spontano, malone nezavedno pripisujemo pomene (smisle) stvarem, osebam, dogodkom, dejanjem. Za Schütza je raziskovanje vsakdanjega sveta razumevanje in razkrivanje teh pomenov ter njihovega intersubjektivnega konstituiranja. To znanstvenik doseže z metodičnim vživljanjem v ljudi in v vsakdanje situacije (to so prepleti aktualnih interakcij). Schütz ima preučevanje vsakdanjega življenjskega sveta za temeljno sociološko vedo.

Zaupanje v vsakdanji svet

Vsakdanji svet, kot smo ga opredelili, ima s Husserlovim življenjskim svetom skupno to, da imamo ljudje do njega spontano, čeprav naivno (nekritično) zaupanje. Da nam pomeni nevprašljivo podlago za prehode v katerekoli druge svetove; bodisi v absatraktne svetove znanosti, religije, umetnosti bodisi v konkretne, toda posamezniku manj pregledne in poznane svetove javnega (politike, trga, dela itd.). Temu naivnemu odnosu do vsakdanjega sveta pravijo fenomenološki avtorji naravna drža človeka do sveta.

Naravna drža do sveta ima za svoj objekt vedno nek svet, ki je za subjekta dejanski (resničen), brez vprašanj in sam po sebi razumljiv. To je svet, v katerega je posameznik vrojen. Če se pojavijo kakšni problemi, potem predstavlja vsakdanji svet nevprašljivo ozadje problematičnega, pogosto v njem tudi išče rešitve za probleme. Posameznik prevzema vsakdanji svet kot dan in obenem kot svoj svet in tudi sebe samega sprejema kot pripadnika tega sveta. Vsakdanji svet je realnost par exellence, pa tudi paradigma za pojem realnosti sploh. Prav zato se nam zdijo bolj abstraktni in tuji svetovi znanosti, filozofije manj realni, saj tamkajšnjih dejstev ne znamo gladko spojiti z realnostjo, kot se začrtuje v vsakdan-

jem svetu. Tudi to je eden od razlogov za vedno večjo zarezo med znanstveno podobo sveta in vsakdanjim svetom.

V vsakdanji svet spada tudi vsa subjektivna realnost posameznikov, to je doživljanje, razumevanje, prepoznavanje vsakdanjega sveta in samega sebe. Zato nevprašljiv odnos do vsakdanjega sveta pomeni tudi nevprašljiv in zaupljiv odnos do samega sebe, samoprepoznavanje in samo-prezentnost. In podobno kot obstajajo manj vsakdanji ali povsem nevsakdanji svetovi, obstajajo tudi manj vsakdanji ali povsem nevsakdanji deli lastne duševne realnosti, tudi povsem nevsakdanje samo-podobe. Radikalno izgubo utečene, vsakdanje samo-podobe pomenijo vdori duševne bolezni, malo manj radikalno pa npr. doživljanja v sanjah, iluzije itd.

Jürgen Habermas v svojem opisu vsakdanjega življenjskega sveta, (kjer sledi Schützu), poudarja, da moramo razumeti nevprašljivost vsakdanjega sveta radikalno, namreč tako, da vanj kot neposredno in izvorno realnost sploh ne moremo podvomiti, lahko pa se nam zruši (Habermas, 1981, str. 189-190).4) Takšno zrušenje vsakdanjega sveta se dogaja npr. ob hudih pretresih in šokih, ki jih doživimo, ali pri duševnih bolnikih, pa tudi pri radikalnih spremembah pogleda na svet, npr. pri religioznih ali ideoloških konverzijah.

Seveda pa lahko posamezni deli vsakdanjega sveta postanejo problematični, npr. tedaj, kadar se nam kakšna stvar, ki jo nameravamo storiti, nepričakovano ponesreči, in se začnemo spraševati po vzrokih za to. Ali pa tedaj, ko zbolimo in moramo spremeniti do tedaj utečen življenjski ritem in navade. Toda v teh primerih nam vsakdanje življenje in vsakdanji svet ponujata tudi množico možnih reakcij na nezgode ali nepričakovane dogodke, ki zopet vzpostavijo neko kontinuiteto med preteklostjo in sedanjostjo.

Vsakdanji svet je torej urejena realnost, ne kaotična zmes vtisov. Pojavi v tej realnosti so urejeni v vzorce, za katere se zdi, da so neodvisni od pojmovanja subjekta. Zdi se, kot da se vsiljujejo zavesti (Berger, Luckman, 1988, str. 29). V tem smislu pravimo, da je realnost vsakdanjega življenja objektivizirana, sestavljena iz niza objektov, ki so bili opredeljeni kot objekti še pred prihodom subjekta na prizorišče. To je realnost dobro zarisanih objektov z določenimi lastnostmi in odnosi med objekti, ki so združeni v različne povezane celote.

Realnost vsakdanjega življenja je tudi prostorsko in časovno organizirana. Organizirana je okrog nekega "tukaj" mojega telesa in "zdaj" moje sedanjosti. Oboje sta središči subjektove pozornosti do realnosti vsakdanjega življenja.

Pragmatičnost vsakdanjega sveta

Seveda se vsakdanji svet ne izčrpa le v neposredni sedanjosti in tukajšnosti, temveč sega tudi v preteklost in prihodnost in v prostorsko bolj oddaljene dele, kot je doseg mojega telesa. Vendar pa so ti deli vsakdanje realnosti že bolj oddaljeni od neposredno prisotne stvarnosti v dosegu mojega telesa. Zato pozna vsakdanji svet razne ravni realnosti, torej ni povsem uniformen, kar se tiče občutka realnosti za posameznika.[7]

Vsekakor pa je vsakdanji svet omejen s potencialnim dosegom mojih posegov vanj oz. mojega možnega spreminjanja sveta. To je svet, v katerem lahko nekaj počnem. Zato je vsakdanji svet posameznika in podobno vsakdanji svet skupin ljudi pragmatično strukturiran. Določajo ga meje možnega delovanja posameznika oz. posameznikov. Pri tem gre za možnost bodisi v prostorskem ali v časovnem smislu (to lahko storim takoj, ono lahko storim čez dve uri ali jutri). Toda to delovanje zopet ne sme biti sestavina bolj abstraktnih početij, kjer imam bolj problemski ali problematičen in manj gotov odnos do sveta. V tem smislu tudi govorimo o "mojem svetu", kadar gre za posameznikov vsakdanji svet in o "našem svetu", kadar gre za vsakdanji svet neke skupine ljudi.

Omenjanje potencialnosti vsakdanjega sveta je pomembna stvar. Prav ta ohranja pragmatično naravo vsakdanjega sveta in obenem poudarja odprt, nedeterminiran značaj človekove dejavnosti in dinamičen značaj vsakdanjega sveta. To ni omejena realnost, v kateri bi bil posameznik nekako ujet, temveč odprta realnost, ki jo posameznik (ali skupina) lahko širi ali oži. Nekateri segmenti vsakdanjega sveta so za subjekt lahko začasno celo nekako odmaknjeni, segmentirani. Posameznik se zanje neposredno ne zanima, vendar "ve", da lahko poseže vanje, če je tako potreb-

7 To je tudi eden od razlogov, zakaj je Husserl začel s konstitucijo življenjskega sveta pri telesni realnosti subjekta in pri fizičnem okolju subjekta.

no (npr. grem k zdravniku ali celo v bolnišnico, če zbolim).[8]

Delovanje posameznika v vsakdanjem svetu je obvladovanje vsakdanjih situacij, ki se mu zastavljajo kot problem. Poteka kot krožni proces, v katerem je posameznik obenem pobudnik dejanj in produkt kulturne tradicije, ki ji pripada, socialnih skupin, s katerimi se solidarizira, procesov socializacije in učenja, ki jim je izročen (Habermas, 1981, str. 204). Medtem ko se pred akterjem postavlja situacijsko določen izsek vsakdanjega sveta kot problem, ki ga mora nekako rešiti, je akter od zadaj podprt s svojim vsakdanjim svetom, ki pa je več kot vsota kulturnega znanja posameznika. To ozadje namreč vsebuje tudi individualne sposobnosti, intuitivno znanje o tem, kako se lahko obvlada neko situacijo in o tem, na kaj se lahko akter zanese v situaciji ter socialne prakse, povezane s tem znanjem (Habermas, 1981, str. 205).

Po Habermasu izvira torej nevprašljivost vsakdanjega sveta tudi iz gotovosti, ki jo dajejo subjektu izkustva potrjene solidarnosti med ljudmi in njegove preverjene sposobnosti za uspešno reševanje vsakdanjih problemov. Paradoksalni značaj vsakdanjega znanja, namreč da nam daje občutek absolutne gotovosti le zato, ker o njem nič ne vemo, izhaja iz okoliščin, da znanje o tem, na kaj se lahko zanesemo in znanje o tem, kako nekaj narediti, še nediferencirano sovpada z znanjem o tem, kaj vemo (Habermas, prav tam).

Intersubjektivnost vsakdanjega sveta

Ob meni samem in ob stvareh, ki me obdajajo v vsakodnevnem svetu, obstajajo drugi ljudje in sicer kot psihofizične enote, za katere predpostavljam, da so podobne meni. Tako vsakdanji svet posameznika od vsega začetka ni njegov zasebni svet, temveč je intersubjektiven. To pa pomeni, da svet ni le moj ali tvoj, temveč

8 Fenomenologi poudarjajo, da se praktična narava vsakdanjega sveta kaže tudi v pričakovanju, da bo svet ostal enak kot do sedaj, da bo dalje ustrezal mojim pričakovanjem glede poteka mojih dejanj, da torej lahko vedno znova ponovim isto dejanje. To je modus neke idealne naravnanosti na možno nadaljevanje dogajanja, ki ga izrazimo z besedami "in tako dalje". Analogno k tej naravnanosti se oblikuje sorodna idealna naravnanost "zmorem vedno znova". Obe idealnosti in domneva o konstantnosti strukture sveta, o veljavnosti mojih predhodnih izkušenj in mojih sposobnosti delovanja na svet, so bistveni vidiki naravne drže do sveta (Schütz, Luckmann, 1975, str. 29).

je svet vseh nas, ki smo v njem zajeti. Temeljna struktura njegove dejanskosti mora biti skupna meni in drugim ljudem v enaki meri (Schütz, Luckmann, 1975, str. 26). Naslednja važna predpostavka, ki jo vsak posameznik sprejema kot samo po sebi razumljivo tedaj, ko stopa v stik z soljudmi, je, da lahko doseže spoznanje o doživljanju soljudi, npr. o motivih njihovih dejanj in obratno, da drugi ljudje lahko spoznajo njegovo lastno doživljanje.

Intersubjektivnost razlikuje vsakdanji svet od nekaterih ostalih svetov, ki niso dejansko intersubjektivni. Npr. sanjski svet je zgolj moj svet, ker ga, četudi v sanjah nastopajo virtualni drugi, ne delim z drugimi ljudmi. To, da si vsakdanji svet skupno delimo različne osebe pomeni, da mora med nami teči stalen proces izmenjave lastnih videnj sveta z videnji drugih oseb, torej zahteva proces interakcije in komuniciranja z drugimi. Predpostavljam, da se moja naravna drža do sveta ujema z naravno držo drugih ljudi, ki v enakem smislu razumejo objektivizacije, s katerimi se določa svet (Berger, Luckmann, 1988, str. 30).

Vem, da drugi podobno kot jaz organizirajo svet okrog svojega tukaj in zdaj, vendar pa ostaja svet nam skupni svet. Zato je moj "tukaj" njihov "tam", moj "zdaj" se ne ujema z njihovim "zdaj" (čeprav sta oba ob "istem času"). Najpomembnejše je spoznanje neprekinjene povezanosti med mojimi in njihovimi pomeni stvari, dogajanj, situacij in skupna delitev občutkov glede realnosti vsakdanjega sveta (Berger, Luckmann, str. 30-31).

Znotraj vsakodnevne intersubjektivnosti se oblikujejo nujne menjave perspektiv: moja, tvoja, njegova, pa tudi naša, vaša, njihova (če gre za skupine). To so komunikacijske vloge prve, druge in tretje osebe, ki jih dalje kodificira jezik. Ta perspektivičnost zajema zaznavo in tolmačenje sveta, pa tudi stališče posameznika v neki situaciji delovanja. Nekaj drugega je, če sem sam pobudnik dejanja ali pa, če sem k temu nagovorjen od druge osebe (torej, če delam kot "druga oseba" glede na pobudnika dejavnosti). Vsekakor podarja perspektiva prve osebe določen privilegiran položaj v tolmačenju sveta glede na perspektive druge oz. tretje osebe. Le perspektiva prve osebe daje poln vpogled v subjektivni svet akterja, druge pa le posredno, prek vživljanja v druge ljudi.

Na medsebojnem prepoznavanju oseb, na vživljanju drug v drugega temelji po mnenju fenomenologov ostali socialno-kulturni svet. Možnost jezikovne komunikacije, to je izmenjave kolek-

tivno razumljivih znakov in simbolov, namreč po eni strani sloni na možnosti vživljanja subjektov drug v drugega (predpostavljamo, da bo drugi reagiral na neko zaporedje znakov enako kot bi reagirali mi), po drugi strani pa vključuje vso kulturo in obsežne socialne institucije.

Družbeni in kulturni svet vsebujeta različne plasti družbenih in kulturnih pomenov in smislov, ki spreminjajo naravne stvari v kulturne produkte, človeška telesa soljudi in njihova gibanja v dejanja, geste in sporočila. Vsakdanji svet, razumljen v svoji celoti kot naravni in kulturni svet, je tako igrišče kot ciljno področje dejanj posameznikov, parov oseb ali skupin. Kot pravi Schütz, moramo zaradi uresničevanja naših ciljev spreminjati in obvladovati danosti vsakdanjega sveta. Zato ne le delujemo v vsakdanjem svetu, temveč delujemo tudi nanj (Schütz, Luckmann 1975, str. 26).

Vsakdanji svet je socio-kulturno oblikovani svet in s tem jezikovno dojeta realnost. Ni torej korelat neposrednega izkustva.[9] Prvotni Husserlov začetek pri pred-jezikovnem najbližjem življenjskem svetu je nemogoč za družbene vede, saj te ne poznajo nobene pred-jezikovne oz. pred-družbene človeške stvarnosti, ker je njihova osnova prav intersubjektiven, socio-kulturni vsakdanji svet. To je celota, ki zaobsega tudi vse "posebne svetove" v Husserlovem smislu, vključno s svetom znanosti (Buchholz, 1984, str. 31). Naravni in telesni svet v normalni zaznavi sta vedno že preformirana v nek kulturni svet.

Družbene vede se nanašajo na nek širši svet, kot je individualni življenjski svet za posameznika. Ta intersubjektivni in skupni življenjski svet sedaj ni več neka osnova znanja, temveč združevalni princip znanosti (Buchholz, 1984, str. 32). Pač pa vsakdanji svet predpostavlja, da imajo posamezniki v isti socio-kulturni skupnosti neko skupno zalogo izhodnega znanja. Na

9 Stališče o primarni sociokulturni naravi vsakdanjega sveta se pomembno razlikuje od Husserlovega pojmovanja, po katerem je življenjski svet predjezikovna realnost in je korelat neposrednega izkustva. Na njem se gradijo ostali svetovi, torej tudi vsakdanji svet v našem pomenu. Seveda pa na tej osnovi ne moremo zgraditi neke "absolutne" konstrukcije (ali konstitucije) vseh svetov na osnovi vsakdanjega sveta, ker bi se to takoj spremenilo v sporno kulturno-relativistično početo družbene konstrukcije sveta. Ta težava bremeni npr. tudi tezo o družbeni konstrukciji sveta, kot sta jo podala P. Berger in T. Luckmann.

njegovi osnovi pa vsakodnevno tolmačijo, razumejo, identificirajo, diferencirajo dogodke in situacije okrog njih.

Kot poudarja Habermas v svojem prikazu Schützove fenomenologije vsakdanjega sveta, moramo tudi intersubjektivnost tega sveta razumeti radikalno, namreč tako, da vanjo ne moremo podvomiti. Če bi namreč stalno dvomili v to, ali je svet, ki ga doživljamo, nek "nam skupen" svet, bi s tem izničili tudi sam smisel dvoma in soglasja. Intersubjektivnost vsakdanjega sveta je pred vsakim možnim nesglasjem ali dvomom. Ne more biti predmet kontroverz, kvečjemu lahko razpade (Habermas, 1981, str. 200).

Skupni svet lahko za posameznika postane mestoma problematičen, vprašljiv, kajti vsi se zavedamo, da vsakdanji svet vsebuje mnoge rizike, kljub vsem občutkom gotovosti in zanesljivosti. Je torej samorazumljiva, toda še zdaleč ne varna realnost. Toda nove situacije, ki vnašajo rizik, ne načenjajo vsakdanjega sveta kot takšnega; razen v izjemnih primerih, ko se vsaj začasno prekine kontinuiteta z dotedanjim vsakdanjim življenjem posameznika.

Imunizacija vsakdanjega sveta nasproti možnim totalnim spremembam nas vodi k naslednji temeljni potezi vsakdanjega sveta.

Nepresegljivost vsakdanjega sveta

V vsakdanjem svetu se menjajo situacije, toda meja vsakdanjega (življenjskega) sveta se ne da preseči. Ko govorimo o mejah vsakdanjega sveta, mislimo seveda na meje smisla vsakdanjega sveta, ne na kakšne prostorske ali časovne ali funkcijske omejitve. Vsakdanji svet predstavlja okolico, v kateri se sicer pomikajo, širijo ali ožijo horizonti tolmačenja situacij, vendar on sam ostaja končni horizont vseh tolmačenj in zato neomejen.

Schütz je močno poudarjal prav to potezo vsakdanjega sveta (življenjskega sveta), ki pa je precej sporna, saj se jo da zlahka napačno razumeti kot nekakšno metafizično trditev o "ujetosti človeka v vsakdanji svet" ali tezo o ontološki (stvarni) predhodnosti vsakdanjega sveta vsem drugim svetovom (npr. naravnemu svetu). Dejansko pa gre le za ugotovitev, da vsakdanji svet sloni na neki zalogi vsakdanjega znanja, ki je za vsakega posameznika po-

dlaga za konstrukcijo vsakdanjega sveta. To je implicitno znanje (oz. točneje, nikoli ni povsem eksplicitno). Je totaliteta samorazumljivosti, ki se spreminja od situacije do situacije, ki se vedno znova dviga na ozadju neke nedoločenosti, ne pa celota razvidnih povezav. Zato subjekt ne more zajeti vsega vsakdanjega znanja kot takšnega, pač pa mu je to znanje dano kot zanesljiva, varna osnova pri vsaki razlagi situacije v poteku vsakdanjega izkustva (Schütz, Luckmann, 1975, str. 31).

Če se s posebno teoretsko pozornostjo posvetimo temu ozadju, postane to sestavina eksplicitnega kulturnega znanja ljudi, ki ga lahko izkoristimo dalje v drugih definicijah situacij, lahko ga testiramo, problematiziramo itd. A še vedno gre le za del vsakdanjega znanja, ki je doživelo posebno pozornost (tematizacijo), ne za vse bogastvo vsakdanjega znanja, ki tiči v horizontu situacij vsakdanjega življenja.

Moderne, na znanost oprte podobe sveta so uspele problematizirati obsežne dele tradicionalnega vsakdanjega znanja in so tako marsikaj, kar je poprej sodilo v nevprašljivo ozadje življenja, predstavile kot iluzije ali približne resnice. Vendar pa nobena problematizacija ne more zajeti celote aktualnega vsakdanjega znanja in s tem podobe vsakdanjega sveta, ki se gradi na tem znanju. Tudi če izenačimo vsakdanji svet s kulturno podedovanim znanjem, kot to predlagajo nekateri avtorji (npr. Bergmann, 1981, Habermas, 1981), ne moremo to znanje v celoti zajeti, tematizirati in ga problematizirati. S tem bi si takorekoč spodmaknili tla, na katerih stojimo, in bi tudi sama problematizacija postala nesmiselna.

Vsakdanje znanje je torej v fenomenološki optiki razumljeno kot neproblematični rezervoar za družbeno so-oblikovanje vsakdanjega sveta kot pomenljivega sveta in kot intersubjektivne realnosti. Schütz, Luckmann in Berger pravijo procesu družbenega sooblikovanja sveta na osnovi vsakdanjega znanja družbena konstrukcija realnosti.

Posamezni subjekt konstruira svet iz osnovnih sestavin svojega družbenega rezervoarja znanja. Posameznik konstruira svet v tem smislu, da v vsaki situaciji izoblikuje nek svoj pogled na situacijo (pri čemer vsakokrat zajame le del sveta). Okrog vsakokrat razumljenega in identificiranega dela sveta pa so zbrana področja potencialno dosegljive ali potencialno ponovno realizirane

realnosti, ki imajo svojo lastno implicitno socialno strukturo.

Izkušnja vsakdanjega sveta je socialno razčlenjena. Celo prostorska in časovna delitev dogajanja je "socializirana"; npr. časovna delitev na preteklo, sedanje in prihodnje dogajanje je odvisna od zgodovinske zavesti in od biografije posameznika. Podobno je za ljudi tudi celotni socialni svet razdeljen na izkustva sedanjosti, izkustva prednikov in anticipirana izkustva naših naslednikov (Schütz, Luckmann, 1975, str. 137). Te delitve so zopet odvisne od socialnih konstrukcij realnosti.

Ekskurz

Habermasova teza o kolonizaciji življenjskega sveta

J. Habermas je v svojem obsežnem delu Teorija komunikativnega delovanja (1981) razvil lastno verzijo teorije življenjskega sveta.[10] Razvil jo je na osnovi fenomenološke tradicije v sociologiji, vendar ji je dodal močan družbenokritičen poudarek.

Po Habermasu namreč življenjski svet ljudi ni konstanta, temveč se tudi sam zgodovinsko preoblikuje in doživlja različno usodo, zlasti v razmerju do drugih svetov, ki jih "producira" človek. V prvobitnih skupnostih, pa celo tja do konca srednjega veka, je bil vsakdanji svet pravzaprav tudi edini svet, v katerem so delovali ljudje. To izhaja iz organske narave družb, ki še niso poznale takšnega segmentiranja življenja, kot ga poznajo moderne družbe. Prav razvoj modernizacije je povzročil razpad prvotne enotnosti vsakdanjega sveta, namreč izločanje posameznih segmentov dejavnosti in nanje vezanih segmentov družbenega znanja v samostojne svetove (ekonomije, politike, kulture, znanosti itd.). Obenem se dogaja vedno večja diferenciacija med sistemi kulture, socialnim sistemom in osebnostnim sistemom posameznika. Ta proces so analizirali vsak s svoje perspektive že Durkheim, Mead, Weber, Parsons. Gre za proces modernizacije kot desekularizacije življenja, enostranske racionalizacije delovanja (na osnovi tehnologije in ekonomije), funkcionalne diferenciacije posameznih družbenih podsistemov, univerzalizacije vrednot in norm industrijskih družb, birokratizacije upravljanja.

Ta proces je dobil v razvitih industrijskih družbah novo podobo s tem, ker so se podsistemi izven območja življenjskega sveta, zlasti podsistem znanosti (in tehnologije) ter podsistem države, s posredovanjem trga, množičnih medijev in birokratskih institucij vedno bolj zajedali tudi v preostanek vsakdanjega sveta, konkretno v sfero

10 Tu uporabljamo termin življenjskega sveta, ker ima Habermas vsakdanji svet le za individualno lociran življenjski svet.

družine, zasebnosti, oblikovanja individua. To povzroča vsiljeno formalizacijo odnosov v družinah, v šoli, v zasebnosti sploh ter od tod pojav različnih patologij življenjskega sveta (odtujitev, anomije, duševne patologije, izgube osebnih in kolektivnih identitet, družinske krize in razpadi, motnje v medosebnem vedenju in komuniciranju itd.).

Zato po Habermasu danes ne tečejo ključni družbeni konflikti okrog vprašanja delitve (klasični razredni konflikti), temveč so to vprašanja gramatike življenjskih oblik (Habermas, 1981, str. 576). V ospredju so vprašanja kvalitete življenja, enakih pravic, individualnega samouresničenja, participacije in človekovih pravic. Ti konflikti se dogajajo na spoju med življenjskim svetom in družbenim sistemom. Gre pa za upiranje temu, da bi se z življenjsko važnimi področji vsakdanjega življenja upravljalo skozi medije denarja, moči in birokratskega formalizma.

Habermas predvideva porast teh konfliktov v bodočnosti, vendar ne daje nobene jasne slike o tem, kam pelje ta konfliktni proces in kakšen naj bi bil izhod iz krize življenjskega sveta. Važno pa je njegovo spoznanje, da danes (v razvitih družbah) ni pod pritiskom kak poseben družbeni sloj ali razred, temveč je (prvič v zgodovini) pod pritiskom kar ves življenjski svet. Smemo torej domnevati, da bi nadaljnja kolonizacija življenjskega sveta pomenila neko obliko socialno in kulturno proizvedenega samomora človeštva?

1.4.

POMEN DOGODKOV V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU

Vsakdanji svet predstavlja le okvir vsakdanjemu življenju, ne pa še njegove vsebine in njegovega procesa. Prav vsebina in proces vsakdanjega življenja najbolj zanimata psihologe.

Vsakdanje življenje ljudi sestavlja preplet delovanj medsebojno povezanih posameznikov, ki skušajo s svojim delovanjem uresničevati svoje lastne potrebe ali potrebe soljudi oz. skupin, s katerimi se čutijo povezani ali solidarni (družina, prijatelji, sodelavci ipd.). Ta splet dogajanj je organiziran tako prostorsko, funkcionalno kot časovno. Zato se najprej pojavi vprašanje, kaj vzeti za enoto analize ali enoto opazovanja vsakdanjega življenja. Že sam naziv "vsakdanje življenje" nam sugerira, da bi vzeli za takšno enoto en preživljeni dan posameznika. Vendar pa je en preživljeni dan kompleksna celota dogajanj, sestavljena iz številnih manjših enot, ki se družijo v večje enote. Po drugi strani pa je tudi en dan le del daljših dogajanj, ki karakterizirajo pomembne biografske enote, signifikantne dogodke iz vsakodnevnega življenja posameznikov. Moramo torej poseči po bolj elementarnih strukturah vsakodnevnega življenja, ki nato vstopajo v vsebinsko in dogodkovno obsežnejše in časovno daljše celote.

Različni avtorji in raziskovalci so predlagali več sorodnih izrazov in pojmov takšnih enot: vsakdanji dogodki, vsakdanje scene, vsakdanje epizode, vsakdanje situacije. Navedeni pojmi kažejo, da izhajajo predvsem iz dveh medsebojno podobnih analogij: vsakdanje življenje kot drama in vsakdanje življenje kot igra po trdnih, čeprav večidel implicitnih pravilih in vlogah. Oba koncepta so v sociologijo in psihologijo vpeljali simbolični interakcionisti in etnometodologi (Mead, Goffman, Garfinkel, Cicourel). Danes

pa sta dokaj na široko sprejeta tudi v drugih vejah sociologije, socialne psihologije, etnologije in antropologije.

Ekskurz

Dramatski oz. teaterski koncept vsakdanjega življenja

Po dramatski analogiji ljudje vodijo svojo dejavnost sledeč dramatskim principom, kar med drugim pomeni, da se vsaj delno zavedajo teh principov oz. scenarija igre, ki jo "igrajo". Zato ima človeško delovanje značaj smotrnih in načrtnih dejanj. Po Harre/Secordu to vključuje tudi refleksijo lastnega vodenja svojih dejanj, to je "vodenje vodenja" (monitoring of the monitoring). Torej moramo ljudje znati "zavzeti distanco" ne le do svojih dejanj, temveč tudi do svojih načrtov, smotrov, interesov, pravil. Goffman to distanciranje opredeli kot "distanca od vloge" (Goffman, 1961). Posameznik npr. to naznači tako, da s subtilnimi znaki daje vedeti, da "vstopa v vlogo".

Dramatski koncept vsakdanjega življenja pomeni, da smo vsi obenem igralci in gledalci v skupno sproduciranih življenjskih dramah oz. scenah, torej ni čistih igralcev ali čistih gledalcev. Torej tudi ni čistih režiserjev, ki bi nadzorovali in usmerjali vse socialno dogajanje, vedeli za potek in smisel igre, drugi pa bi jo le izvajali.

Zato ima tu igralni koncept vsakdanjega življenja tudi svojo notranjo mejo, torej točko, kjer analogija z dramo v gledališču ne velja več. Podobno je tudi v sorodnem konceptu igre po pravilih. Res je precej življenjskih situacij, kjer lahko najdemo dokaj natančna in stroga pravila delovanja, govora, tudi čustvovanja (npr. v formalnih institucijah). Ponekod lahko razberemo skrita, implicitna pravila; npr. analiza vedenja v raznih stopnjah medosebnega odnosa bi nam razkrila več stopenj skritih pravil, ki se jih zelo trdno držijo udeležene osebe, če naj ne tvegajo prekinitev odnosa. Vendar pa celotno vsakdanje življenje ni ravnanje po trdnih pravilih, saj vsebuje tudi nujen element spontanosti, nenapovedljivosti v ravnanju ljudi v danih situacijah.

Oba pristopa, dramatski in pravilnostni, sta pomembna zato, ker nam približata za vsakdanje življenje centralno, vendar implicitno dogajanje in prav tako implicitno razumevanje dogajanja. Celotno eksplicitno ravnanje namreč poteka na podlagi implicitnih navezav in pravil, ki nam pomagajo definirati socialne pomene dejanj, njihovih rezultatov, njihovih vzrokov/razlogov, skratka atribuirati ljudem razne nivoje odgovornosti za dejanja in dogodke, ki so se sprožili na osnovi teh dejanj. V tej točki se dramatski in pravilnostni koncept vsakdanjega življenja spajata s teorijami atribucije in implicitnimi teorijami osebnosti.

Dramatsko stališče do vsakdanjega življenja pomeni, da se lahko zavemo, kaj pomeni, če bi ravnali zavestno tako, kot da sledimo scenariju neke igre. Pri tem

prepoznavamo splošno naravo skritih pravil, konvencij, pomenov dejanj in zahtev, ki jih pred nas nalagajo igrane socialne "vloge".

Pojem vloge v dramatskem konceptu vsakdanjega življenja poudarja načine medsebojnega predstavljanja posameznikov; kaj želijo biti v očeh drugih ljudi in kaj dejansko so v očeh drugih ljudi. En in isti posameznik se lahko predstavlja drugim osebam kot cela vrsta dramskih oseb, to je vlog, pač ustrezno okoliščinam, v katerih se nahaja. Ni nujno, da so nekatere od teh vlog zgolj "igrane", druge pa "resne", lahko igra vse vloge enako "zares".

Dramatski koncept življenja ne smemo zamenjati z banalnim pojmom "socialne igre", ki se zvede na medsebojno preigravanje in izigravanje. Res pa je, da nekatere kulture bolj ostro kot druge razlikujejo formalne vloge od neformalnih (pristnih) vlog. Japonska kultura pozna n.pr. razvejan sistem formalnih vlog, ob tem pa še okoliščine, kjer se pričakuje, da ljudje "pokažejo svoj pravi obraz". Zahodna kultura ne pozna tako ostrih meja med formalnimi in neformalnimi vlogami, zato je zavzemanje določene vloge bolj kontingentno. Dramatski pristop k vsakdanjemu življenju vidi življenje kot vrsto medosebnih interakcij. Pri tem lahko različni posamezniki igrajo enake vloge ali pa isti individui igrajo različne vloge.

Natančnejša opredelitev glavnih terminov in pojmov, ki nastopajo v teorijah in raziskavah vsakdanjega življenja, pokaže na njihovo podobnost in medsebojno prepletenost. Vsi opredeljujejo enote vsakdanjega življenja, ki se dalje povezujejo v obsežnejše sekvence dogajanj.

Najpomembnejša enota vsakdanjega življenja je vsekakor dogodek. Dogodek je za posameznika pomenljiv (signifikanten) potek dejanj in potek stvari, ki jih posameznik občuti kot enoto, do katere zavzame nek poseben odnos in stališče, tako da je sposoben kasneje spominsko reproducirati potek dogajanja in svojo vlogo v njem. Potek in zlasti socialni pomen dogodkov določajo različna pravila vedenja/delovanja ljudi ob določenih okoliščinah.

Scena označuje "prizorišče" dogodka, t.j. tipično razvrstitev in dinamiko oseb in stvari na kraju dogajanja. Pri tem velja pozornost psihologov tistim scenskim značilnostim, ki so pomenljive za udeležence, in ne objektivnim značilnostim scene nasploh oz. pravilom za postavitev scene. Pojem scene poudarja, da se je na nekem prostoru in v nekem času zgodilo neko "dejanje" kot del neke širše socialne igre. Ta pojem je v socialno psihologijo vpeljal

E. Goffman (1959), nato pa se je razširil v različne psihološke in sociološke teorije. Seveda pa so nekatere značilnosti scen (in dogodkov) pomenljive na zavestni ravni, nekatere pa na nezavedni ravni, ker asociirajo na travmatične doživljaje v otroštvu. Nezavedno pomenljive scene je vpeljal A. Lorenzer (Lorenzer, 1973, 1974).

Epizoda označuje neko zaporedje dogajanj, ki ga vanj vpleteni ljudje občutijo in tolmačijo kot enoto, kot dogajanje z nekim začetkom in koncem (Harré, Secord, 1972, str. 10). Tudi pojem epizode je podobno kot pojem scene zavezan igralni analogiji, kajti epizode se združujejo v smiselne celote dramskega značaja, ki imajo svojo vsebino, začetke dogajanja in zaključke (Harré, Secord, 1972, 205-226).

Kaj bo za nekoga dogodek, je zelo relativna stvar, kajti isto fizično dogajanje ima lahko različne pomene in posledice za udeležence dogodka. Prihod in odhod vlaka na postajo je za neko osebo lahko komajda omembe vredna stvar, je del vsakodnevne rutine, ki ima svoj pomen le kot element bolj obsežnega dogajanja, npr. odhoda v službo vsako jutro. Za drugo osebo pa je čakanje na prihod vlaka na postaji lahko nekaj, kar s svojim pomenom zaznamuje ves dan (npr. čakanje na prihod ljubljene osebe).

Dogodki vsakdanjega življenja torej ne zajemajo samo fizične dogodke, temveč tudi duševne sestavine: individualne in socialne pomene dogajanja, pričakovanja, načrte, čustva, motive, gonske vzgibe in seveda jezikovno komunikacijo udeležencev, skupaj z vsemi verbalnimi in neverbalnimi sestavinami te komunikacije. Vsakodnevni dogodek je kompleksna psiho-socialna in fizična struktura dogajanj, ki jo je težko, če sploh mogoče, natančno opisati in opredeliti. Kljub tej kompleksnosti poudarimo dve glavni komponenti vsakdanjega dogodka, ki se vključujeta v splošno strukturo vsakdanjega sveta: relevantnost (pomenljivost) in temo (vsebino) dogodka.

Pomenljivost dogodka

Pomenljivost dogodka se vključuje v splošne strukture relevanc različnih sestavin vsakdanjega sveta. Tisti dogodki, ki so močno povezani s trenutnimi ali trajnimi pragmatičnimi interesi

posameznika, pridobijo na pomenu. Tu moram najprej opozoriti na dvoumnost izraza "pomen", ko ga uporabljamo za dogodke v življenju. Najprej mislimo na definicijo in vsebino dogodka, kot jo podajajo ali bi jo podali njegovi udeleženci (ali/in priče), dalje pa na vrednost oz. pomembnost dogodka za udeležence. Tako npr. pomeni opis "čakam na vlak zato, da se odpeljem do kraja svoje zaposlitve", ki jo da oseba A, definicijo oz. vsebino A-jevega čakanja na vlak na postaji. Razlaga "zame je zelo pomembno, da ne zamudim vlaka, ker bom sicer zamudil na delo, nakar me bo nadrl šef in bom imel uničen dan" pa daje A-jevo utemeljitev (relativno visoke) pomembnosti (pomenljivosti) dogodka zanj.[11]

Na pomenu pridobijo dogodki, ki podelijo ali zmanjšajo ugled in socialni položaj posameznika v določenem socialnem okolju, pa dogodki, ki so nabiti z novimi in po možnosti nepričakovanimi informacijami itd. Težko bi bilo našteti vse mogoče izvore višje ali nižje pomenljivosti dogodka v očeh posameznika. Dovolj je, če upoštevamo spoznanje, da so dogodki razvrščeni v nekakšno lestvico pomenljivosti. Najmanj pomenljivi dogodki so oni, ki so zgolj logični sestavni deli vsakdanjih rutin in jim komaj podelimo pozornost. Dokler se v tej rutini ne zgodi kaj presenetljivega, kar prekine pričakovani tok dogajanja, se nam ne zde vredni velike pozornosti. Če se npr. zgodi, da vlak, ki ga vsako jutro čakam na postaji, zamudi, tako da zamudim v službo, potem pridobi moje vsakdanje čakanje na vlak na pomenu, vsaj znotraj dogodkov v enem dnevu.

Strukture pomenljivosti dogodkov se razvrščajo v nekakšno hierarhijo. Podobno, kot se dogodki povezujejo med seboj (eni dogodki postanejo del obsežnejših dogodkov), se tudi njihova relevantnost vključuje v druge relevance. Tako npr. ima čakanje osebe A na jutranji vlak svojo pomenljivost znotraj širšega dogodka, t.j. A-jevega odhoda na delo. Ta dogodek ima zopet svoj

11 Na žalost se v literaturi uporablja termin "pomen" v obeh pomenih (t.j. podajanje vsebine in podajanje relevantnosti, vrednosti dogodka) in oba pomena se medsebojno mešata. Res pa je tudi, da sta oba pomena termina "pomen" medsebojno tesno povezana, saj velikokrat ljudje ne morejo podati ločenega opisa (vsebine) dogodka, ne da bi ga ovrednotili, rangirali po relevantnosti. Zato bomo tudi mi ohranili to ambivalentno rabo izraza "pomen" in to ne le za dogodke, temveč tudi za vse druge izseke iz vsakdanjega življenja. Kontekst uporabe pa bo natančneje opredelil, za kateri pomenski vidik termina "pomen" nam bo šlo. Kadar bomo hoteli posebej poudariti vrednotenjski vidik "pomena" dogodkov, bomo govorili o "pomenljivosti" (relevantnosti).

pomen znotraj začetka dela, začetek dela znotraj celodnevnega dogajanja na delu in dogajanje na delu ima svoj pomen znotraj celotnega dneva. Posamezni dogodki so pomensko in vrednostno navezani na smiselne celote, ki določajo pomen in vlogo dogodka znotraj vsakdanjega življenja. Ker ni v naprej dano in jasno, katera celota dogajanja je za posameznika najbolj pomembna, tudi ne moremo enolično definirati pomena posameznega dogodka prek navezav na posebne celote dogodkov. Tako npr. ima moje čakanje na vlak morda nizek pomen s stališča mojega delovnega dne, toda večji pomen s stališča mojega vsakdanjega srečevanja in pogovora z znanci na postaji, mojega jutranjega prebiranja časopisa itd.

Implicitnost dogodkovnih povezav

Te pomenske in evaluacijske navezave posameznih dogodkov na obsežnejše dogodke so največkrat implicitne, podobno kot je to običaj v pomenskih zvezah vsakdanjega sveta sploh. Torej služijo obsežnejši dogodki za horizont vrednotenja in tolmačenja (razumevanja) posameznih, delnih dogodkov. Ta horizont ostaja praviloma impliciten. Ljudje ga jemljemo na znanje, vendar ga ne izpostavljamo kot predmet pozornosti, razen če se ne zgodi kaj posebnega, nenavadnega, tako da moramo vse delne dogodke osvetliti in oceniti v luči obsežnejših dogodkov. Če smo npr. doživeli na delu kako nesrečo, ali smo nepričakovano izgubili delo, potem bo seveda vsak dogodek, ki sestavlja naš "delovni dan", ocenjen na nov način. Naš "odhod na delo" npr. ne bo več trivialna samorazumljivost, temveč bo dobil žalostno vlogo "mojega zadnjega odhoda na delo" itd.

Omenjanje dejstva, da se posamezni dogodki včlenjajo v obsežnejše sklope in znotraj njih dobivajo (ali zgubljajo) na pomenu, pa ne pomeni, da dogodki le na ta način implicitne navezave na horizont smiselne celote dogodkov dobijo svoj vsakodnevni pomen. Velikokrat lahko kak poseben, na videz majhen dogodek pomeni za posameznika zelo veliko, mu strukturuira ves dan ali še večje biografske sekvence. Zlasti pomenljivi so nepričakovani, od rednega ritma vsakdana odstopajoči in s tem visoko informativni dogodki. Takim dogodkom lahko rečemo centralni dogodki

v nekem življenjskem intervalu. Okrog njih se zgradi mreža evaluacijskih, kognitivnih in motivacijskih zvez, zato se tudi globlje vtisnejo v spomin. Če npr. na postaji srečamo osebo, ki je že dolgo nismo videli, pa jo imamo zelo radi (ali kontrastno, nam vzbuja strah in odpor), potem nam bo lahko to srečanje osvetlilo ves dan, lahko bo celo začetek pomembne spremembe v našem življenju. Tedaj vse ostale dogodke ocenjujemo glede na odnos s tem, centralnim dogodkom in ne tako kot običajno, prek včlenitve tega dogodka v običajne večje celote dogodkov. Tedaj npr. moje čakanje na vlak nima več predvsem tega pomena, da je del mojega odhoda na delo itd., temveč je obratno, moj odhod na delo oz. sploh moj delovni dan razumljen kot sestavina centralnega dogodka. To je npr. "tisti dan, ko smo srečali to in to osebo". Če je kak dogodek centralen za večji izsek posameznikove biografije ali za vse njegovo življenje, govorimo tudi o življenjskih dogodkih.

Takšni so lahko pričakovani, normativni dogodki, ki označujejo prehode iz nižjega v višji biografski status; npr. moj vstop v šolo, zaključek šolanja, prva zaposlitev, vstop v zakon, rojstvo otrok itd. Življenjski dogodki so lahko tudi izredni dogodki v življenju, še zlasti tisti, ki so pomenili kak stres in prekinitev stabilnih življenjskih ciklov; npr. resna lastna bolezen, bolezen ali smrt najbližjih, nesreče, nezaposlenost; pa osrečujoči dogodki: nemara prva ljubezen, pomemben poklicni uspeh, doživetja na zanimivem potovanju. Večinoma pa v literaturi naletimo le na "negativni", stresni pomen "življenjskih dogodkov" (Holmes, Rahe, 1967, Buchholz, 1984).

Priloga

Pregled tipičnih stres povzročajočih "življenjskih dogodkov" (po Holmes, Rahe, 1967, nav. po Buchholz, 1984, str. 83):

1. poroka
2. težave s šefom
3. pripor
4. odpoved poroke
5. velike spremembe v spalnih navadah

6. smrt bližnjega družinskega člana
7. velike spremembe v prehranjevalnih navadah
8. zaplemba premoženja zaradi zapadle hipoteke ali posojila
9. sprememba osebnih navad (v oblačenju, obnašanju, druženju itd.)
10. smrt bližnjega prijatelja
11. manjši kazenski prekrški
12. pomembna osebna pridobitev
13. nosečnost
14. velike spremembe v zdravju ali vedenju družinskih članov
15. seksualne težave
16. težave s sodišči
17. velike spremembe v družinskih prejemkih
18. velike spremembe v finančnem stanju
19. pridobitev novega družinskega člana
20. bivalne spremembe
21. otroci zapuščajo dom
22. ločitev zakoncev
23. velike spremembe v religiozni aktivnosti
24. sprava z zakoncem
25. biti odpuščen z dela
26. sprememba na delovnem mestu
27. velike spremembe v sporih z zakoncem (npr. glede vzgoje otrok, osebnih navad itd.)
28. velike spremembe v odgovornosti na delu
29. velike spremembe v delovnem času in delovnih pogojih
30. velike spremembe v običajnih vrstah in/ali obsegu rekreacije
31. zastaviti veliko vsoto (zato, da bi zgradili hišo, začeli s podjetjem itd.)
32. zastaviti srednje veliko vsoto ali najeti srednje veliko posojilo (da bi kupili nov avtomobil, TV, hladilno skrinjo)
33. velika osebna krivica ali bolezen
34. velike spremembe v poslu (npr. spojitev firm, reorganizacija, bankrot)
35. velike spremembe v socialnih dejavnostih (npr. obisk klubov, ples, obiski kinopredstav, obiski pri znancih)
36. velike spremembe v življenjskih razmerah (izgradnja nove hiše, preureditev doma, preselitev, uničenje doma ali soseske)
37. upokojitev
38. zapustitev dela

39. velika družinska praznovanja, obletnice
40. sprememba šole
41. začetek ali konec formalnega šolanja

Ta ali podobna lista dogodkov se lahko uporabi tudi v klinične namene. Dajemo jo v oceno poskusnim osebam ali pacientom in članom kontrolne skupine. Osebe obeh skupin morajo podati dogodke, ki so jih doživele v zadnjih letih in jim dajejo velik pomen. Nato se primerjajo rezultati obeh skupin oseb med seboj, zlasti razlike v pogostosti in kvaliteti določenih dogodkov kot kazalec duševnega stanja obolelih oz. poskusnih oseb.

Teme dogodkov

Razlike v pomenljivosti dogodkov kažejo na vsebine oz. teme dogodkov. Gre za tisti vidik dogodka, ki bi ga želeli izpostaviti, ko bi ga opisali ali poročali o njem, torej ko bi ga vključili v zgodbo o dogajanju določenega dne, tedna ali druge smiselne biografske enote. Eksplicitni izraz teh dogodkov so pripovedi ali zapisi njihovih udeležencev ("naracije"), ki so lahko ustne ali pisne.

Tema dogodka je blizu ciljem, ki jih želijo doseči vpletene osebe s svojim vedenjem/delovanjem v dogodku. Vendar pa niso vse teme ciljno določene, kajti veliko dogodkov je povsem ali delno spontanih, torej delno ali povsem nepričakovanih, in se jim ljudje le prilagajajo, ne pa da jih načrtujejo ali vodijo. Podobno nekateri dogodki potekajo po načrtu, plansko, drugi pa nenačrtno, spontano.

Transpersonalno ozadje dogodkov

Dosedaj smo govorili o dogodkih v življenju s stališča posameznega subjekta, ki v njem sodeluje ali mu je priča, zanemarili pa smo družbeni vidik dogodkov. Vendar je ta zelo pomemben, še posebno pri dogodkih, kjer je vpletenih več oseb. Tedaj dogodka ne moremo opisati le s stališča ene osebe, temveč moramo upoštevati različne perspektive udeleženih oseb. To pa pomeni, da se individualni pomeni dogodkov in individualno podane te-

me dogodkov navezujejo na neko intersubjektivno, transpersonalno skupno ozadje, to je na skupne poteze dogodka za vse udeležence. Če namreč v nekem dogajanju ni prišlo do vsaj implicitnega soglasja o skupnih potezah dogodka, potem sploh ne gre za en in isti dogodek, temveč za več dogodkov, ki so se pač zgodili na istem mestu in ob istem času.

Priloga

Kurosavin Rašamon kot prispodoba nemoči v doseganju "skupne resnice dogodka"

Prikaz radikalne nemožnosti doseganja skupne definicije in pomena dogodka je z izjemno umetniško močjo in plastično podal režiser Akiro Kurosava v svojem znamenitem filmu Rašamon. V tem filmu gre za zgodbo o nasilni smrti plemenitaša (samuraja), ki naj bi ga v nekem gozdu napadel in ubil nek razbojnik, pri tem pa še odpeljal njegovo ženo. Več oseb opiše dogajanje: razbojnik, samuraj, samurajeva žena in skrita priča dogodka (gozdar). Pri tem podajo vsi po vrsti zelo različne podobe in vsebino dogodka, vsak v skladu s svojimi življenjskimi izkušnjami in nazori.

Žena opiše dogodek kot spopad dveh strahopetcev in nizkotnežev, ki se borita za žensko in kjer bolj podli premaga nekoliko manj podlega. Razbojnik ga opiše kot junaški dvoboj na življenje in smrt, in to dvoboj za čast in ljubezen samurajeve žene. Ubiti samuraj (priča iz onostranstva) priča, da je naredil harakiri, ko je videl, da ga je žena prevarala z razbojnikom. Skrita priča (gozdar) pa zopet pove svojo zgodbo, po kateri naj bi samuraja ob pomoči razbojnika ubila njegova žena, ker je bila nesrečna zaradi njegovega zaničevanja.

Skratka, gre za več različnih zgodb in tem, pa tudi različnih dogodkov, ne le za različne interpretacije "istega dogodka". Skupna jim je bila le nasilna smrt samuraja v gozdu ob prisotnosti razbojnika in samurajeve žene. Kurosava v filmu ne prikaže nobene "svoje zgodbe", ki naj bi osvetlila, kaj se je pravzaprav "res" zgodilo. Edino, kar nam ostaja, so torej štiri zelo različne zgodbe, štiri različne teme in prav tako različni pomeni dogajanja.

Kurosava je v tem izvrstnem filmu želel poudariti, kako ne more priti do soglasja med osebnostno tako različnimi udeleženci o tem, kaj se je sploh zgodilo. Vsak od njih živi v svojem svetu in vidi dogajanje v skladu s svojim svetom. Vsi svetovi "tečejo" drug poleg drugega. Združuje jih zgolj čisto zunanja plat dogajanja; pač nasilna smrt samuraja v gozdu. Po Kurosavi tudi ni nobene metadimenzije stvarnosti, od koder bi lahko uvideli, "kaj se je zares zgodilo". Kajti tudi samuraj, ki se oglasi kot duh iz onostranstva, in ki naj bi (po predpostavki, da vsaj duhovi umrlih govorijo

resnico) vendarle govoril resnico, pove le "svojo zgodbo". Kurosava tudi noče reči, da se vsi udeleženci "lažejo" in prikrajajo "resnico" svojim interesom in željam. Njegov film sugestivno kaže, da takšne resnice preprosto ni, kar je tudi eden od razlogov za brezup mladega meniha, ki je slišal za vse štiri "razlage" dogodka in nikakor ni mogel priti do "resnice".

Kurosava je s tem filmom izjemno sugestivno opozoril na dejstvo, da je "stvarnost" konstruirana, namreč družbeno konstruirana s prepletom pomenov in vrednotenj, ki jih dajemo dogajanju tisti, ki smo vanj vpleteni s svojimi željami, strahovi, interesi, znanjem... Pri tem ni mogoče govoriti o enkrat za vselej in povsem objektivni socialni stvarnosti, kakršno bi si nato "delili" in po svoje "interpretirali" individui, ki so vanjo vpleteni ali ki jo poskušajo razumeti, temveč je vedno znova navezana na neko temo, ki jo zajame kak opazovalec, ko skuša povzeti, združevati, razlagati ali razumeti različne (njemu znane) "interpretacije".

V Kurosavinem filmu ima to vlogo na koncu filma prav mladi in obupani menih, ki pa se reši iz krize in totalnega obupa nad ljudmi tedaj, ko prevzame v oskrbo zapuščenega otroka. Vzbudi se mu spoznanje, da nov, "resničnejši" svet izhaja iz človeške dobrote in sočutja, iz drugačnega dejavnega odnosa do sveta in so-ljudi, ne pa iz raziskovanja, "kdo ima (bolj) prav". Kurosava tu namiguje tudi na tipično budistično dojemanje sveta kot skupka iluzij, kot skupnega produkta vseh delnih, individualnih človeških občutij, ki jih poganja dinamika človekovih želja in strasti.

Posebno zanimivi so redni dnevniški zapisi dogodkov, to je navada, ki jo marsikdo goji v svoji mladosti, nekateri pa jo ohranijo vse življenje. V tem primeru se vse življenje odvija kot nekakšna zgodba, "življenjska zgodba". Temeljne teme te zgodbe odsevajo centralne probleme, ki jih je morala reševati posamezna oseba v svojem življenju. Seveda pa imamo raziskovalci vsakdanjega življenja posameznikov le redko na voljo dejanski zapis teme dogodkov od udeležencev ali očividcev, zato si velikokrat pomagamo s posrednimi navedbami udeležencev ali drugih oseb, s spominjanjem na dogodek, pa tudi z metodo opisa skozi vživljanje v dogodek oz. v udeležence dogodka in z usklajevanjem tega opisa z nadaljnjim delovanjem vpletenih oseb (Lehr, Thomae, 1991).

1.5.
ŽIVLJENJSKE SITUACIJE

Najobsežnejša in tudi teoretsko najbolj raznolika mikroenota vsakdanjega življenja pa je socialna situacija. Termin socialne situacije uporabljajo mnogi teoretiki in to v različnih pomenih, od najožjega (trenutne fizične okoliščine socialnega dogajanja) do najširšega (kompleks fizičnih okoliščin, vedenjskih potez, njihovih tolmačenj in razumevanj ter občutkov in čustev akterjev socialnega dogajanja). Zato je pojem situacije na nek način zbirni pojem za vse prej navedene pojme, ki skušajo podati elemente vsakdanjega življenja.

Argyle opredeli (v monografiji "Socialne situacije", 1981) socialne situacije kot vsoto vseh potez socialnega dogajanja (occasion), ki zadevajo posamezno osebo (Argyle idr., 1981, str. 4), oz. še točneje, kot vsoto potez vedenjskega sistema v času trajanja socialnega srečanja. Tudi ta opredelitev je, kot vidimo, zelo široka. Njena posebnost je, da veže pojem situacije na posameznika, ki ga prizadeva neko socialno dogajanje. Za situacije je važno, kako jih ljudje občutimo, definiramo, ne pa to, kaj so po svoji objektivni vsebini. To dejstvo je izrekel že Thomas l. 1928, ko je dejal: "Vsakemu samo-določenemu vedenjskemu aktu vedno predhodi stanje raziskovanja in odločitve, ki mu lahko rečemo situacija. Situacije, ki jih imamo (definiramo) za realne, so realne v svojih posledicah" (Thomas, Thomas, 1928, nav. po Argyle, 1981, str. 17).

Definiranje neke situacije pomeni po eni strani akt družbene konstrukcije realnosti, kajti do definicije situacije pridemo skozi poseben akt razumevanja in odločanja za nek vidik, pod katerim bomo motrili situacijo. Je pa tudi akt konstrukcije družbene realnosti, kajti zahteva uporabo družbeno sprejetega in podeljenega znanja. In je končno realnost socialne konstrukcije, namreč zato, ker delujejo situacije na ljudi prav s tem, kakor so konstruirane -

dojete, občutene, razumljene (Ball, 1970, str. 31, nav. po Argyle, 1981, str. 17).[12]

Situacije niso pasivno dane, temveč jih ljudje aktivno zaznavamo in se v medsebojni interakciji z drugimi ljudmi "pogodimo" o njihovi vsebini, pomenu in realnosti. Pravimo, da jih definiramo. Ko enkrat definiramo situacijo, se vedemo v skladu z njo, definicija situacije nam daje okvir socialne igre, predpisuje pravila igre, njen začetek in konec. Oblikovanje in upoštevanje definicij situacij pomeni, da ljudje nismo niti zgolj objekti doživljenih situacij, niti zgolj subjekti situacij. V resnici smo vedno tako eno kot drugo, le da v nekaterih situacijah bolj prevladajo tiste definicije, ki nam jih ponujajo drugi (ali pa narekuje fizični potek dogodkov), v drugih pa sami vtisnemo več lastne definicije situacije vsem sodelujočim.

S tem odpade potreba po razlikovanju "objektivne" in "subjektivne" situacije, od katerih prva zajema osebam zunanje, objektivne poteze okoliščin, druga pa subjektivno dojemanje okoliščin in subjektivno reagiranje nanje pri udeležencih situacije (Lewin, 1926, Boesch, 1980).

Tako npr. pozna W. Mischel (1976, 1977) dva glavna tipa interakcije med osebo in situacijo. Oba predstavljata le ekstrema na dimenziji moči situacije: situacije so toliko šibkejše, kolikor lahko posameznik s svojimi močmi in prosto izbiro vpliva na dogajanje, kolikor situacije niso uniformno razumljene, ne zahtevajo uniformnega vedenja, ne dajejo veliko pobud za vedenje, ne omogočajo uporabe naučenih vedenjskih vzorcev (nav. po Buchholz, 1984, str.52). Situacije so toliko močnejše, kolikor konstruirajo potek dogodkov na določen način, vzbujajo uniformna pričakovanja o najbolj primernih vzorcih odgovorov in terjajo uporabo spretnosti, ki jih vsakdo ima v določeni meri.[13]

Kolikor bolj je torej strukturirana situacija, toliko bolj unifor-

---

12 S tem nismo izčrpali razne termine in pojme, ki povzemajo elemente vsakdanjega življenja. Tako najdemo v literaturi še: okoliščine, postavitev (setting), srečanje itd. Ti pojmi so navezani delno na različne teorijske tradicije, vendar po svojem obsegu zajemajo približno enake pojave.

13 Mischel pripada k šoli t.i. situacijskega interakcionizma, t.j. psihološke teorije, ki ima interakcije med osebo in situacijo za glavni predmet raziskovanja in skuša značilnosti oseb in situacij izpeljati iz značilnosti intertakcije med njima (Lantermann, 1980, Hoff, 1981). Avtorji te šole poudarjajo razlike v stopnji restriktivnosti situacij (Hoff, 1981).

mno je vedenje ljudi v njej, toliko manj prostora daje za individualno interpretacijo in oblikovanje. Tu ne deluje situacija sama po sebi, temveč prek svojega pomena za udeležence, le da je ta pomen visoko normiran. V ekstremnih primerih imamo mehansko pogojevanje vedenja s situacijo (te primere je dvignil behaviorizem na raven splošne teorije človeka). Kolikor bolj šibka je situacija, toliko bolj vplivajo nanjo individualni rezultati akterjev. Včasih se možnosti izbire približajo poljubnosti. Toda tudi tu ne deluje na vedenje posameznika zgolj njegovo trenutno subjektivno videnje situacije, temveč tudi implicitno navezovanje na možne reakcije drugih ljudi, ki so v bližini ali bi bili lahko prisotni. Mischel je razvil koncept "osebnostnih variabel kognitivnega učenja", ki regulirajo interakcijo med osebo in situacijami, nastanejo pa na podlagi preteklih odnosov osebe z okoljem in se utrdijo kot nekakšne osebnostne lastnosti (v resnici so to lastnosti interakcij oseba-situacija).

Mischel tako razlikuje kompetence osebe za konstrukcijo kognicij in spoznanj (sposobnosti osebe za povezovanje in urejanje informacij v delovanju), strategije za kodiranje situacij in osebnostne konstrukte (npr. selektivna pozornost, metode interpretacije in kategoriziranja objektivnih dogodkov v okolju, ki privedejo do kompleksnih samopodob osebe in podob drugih oseb), pričakovanja o vedenju in rezultatih vedenja v situacijah (vodijo generiranje vedenja v luči utrjenih pričakovanj o vedenju drugih ljudi v situaciji), subjektivne ocene dražljajev (pozitivne in negativne ocene posameznih elementov situacij, zlasti rezultatov dejanj) in sposobnost za samostojno delovanje (sposobnost posameznika, da deluje tudi nasproti pritisku situacije in zmore vplivati na okolje) (Mischel, 1976, nav. po Buchholz, 1984, str. 57-58).

Okolje najprej oskrbi osebe z informacijami, ki zopet vplivajo na osnovne osebne variable.[14] Torej delujejo posredno, ne neposredno. Kot posrednik pa nastopajo navedene osebnostne variable kognitivnega učenja. Te variable delujejo na kodiranje (tolmačenje) situacij, pričakovanih rezultatov lastnih in tujih dejanj,

14 Kljub temu, da se je Mischel izognil enostranskemu determinizmu s strani situacije in voluntarističnemu pojmovanju, ki ima vse situacije za odvisne od subjekta, ni dal zadovoljivega odgovora na vprašanje o izvoru in naravi osnovnih struktur v regulaciji delovanja oseb v situacijah. Njegova teza, da izhajajo iz izkustev preteklih odnosov oseba-situacija, je sicer zanimiva, vendar nezadostna (Buchholz, 1984, str. 58).

subjektivne vrednosti rezultatov in sposobnosti osebe, da se vede ustrezno s svojimi željami. Te variable tudi določajo, ali bo za konkretnega posameznika dana situacija veljala za "šibko" ali "močno" strukturirano.

Definiranje situacij je medsebojno; npr. v diadičnih odnosih prva oseba definira situacijo za drugo in druga za prvo. Ljudje uporabljamo simbole (verbalne in neverbalne), zato da bi drug drugemu naznačili ali sporočili definicijo situacije in po možnosti dosegli okrog tega nek sporazum. Ko je enkrat situacija določena, definirana, ostaja v veljavi vsaj za čas trajanja situacije. Velikokrat pa pomeni, ki jih dajemo osebam in stvarem, držijo še dlje, za druge priložnosti. Zato, ker ljudje tehtajo in simbolizirajo objekte in ljudi na enak način kot tedaj, ko jih identificirajo in jim dajejo nek pomen, uporabljajo v vsaki situaciji neko skupno terminologijo in diskurz, kar jim omogoča vodenje nadaljnjih odnosov in medsebojno sodelovanje. V tem dejstvu tiči tudi socialna učinkovitost stereotipnih tipizacij, tako imenovanih etiket, ki trdovratno ostajajo v veljavi navkljub vsem racionalnim protirazlogom.

Tipična uporaba etiket je stigmatizacija oseb, ki jih imamo za odstopajoče od normalnosti (invalidi, duševni bolniki, osebe, osumljene za deviantno vedenje). Stigma pomeni socialno prepoznavno etiketo, pridano osebi, tako da se jo prepoznava kot osebo z manjkom, manjvredno. Do aktiviranja stigme v srečanju neke "normalne" osebe z drugo, "nenormalno" osebo ne pride zato, ker prva oseba opazi določene "defekte" na drugi, temveč zaradi celotnega kompleksa interakcije, skratka, zaradi okoliščin interakcije, v katerih tako sodelujeta obe osebi.

Ekskurz

Deskriptivne teorije situacij

Harre in Secord sta v svoji knjigi "Razlaga socialnega vedenja" (1972) podala prvo podrobnejšo analizo situacij in situacijskih epizod ter navedla posebno, etogensko metodo opazovanja situacij. Po njunem mnenju je vse vedenje ljudi v situacijah vodeno s pravili (ki se jih lahko ne zavedamo), pri čemer se skušamo ljudje predstavljati kot ustrezajoči danim socialnim situacijam/epizodam.

Razlikujeta odkrite in zakrite strukture epizod, pri čemer ločita med akcijo (dejanjem) in aktivnostjo (procesi moči in naravnanosti akterjev v epizodi ter tok emocij ob

tem). Socialno vedenje oseb v situaciji je po Harré/Secordu rezultat zavestnega vodenja dejavnosti v smeri, v kateri oseba ocenjuje pomen socialne situacije in izbire pravil in konvencij v skladu z ocenjeno situacijo. Oseba tudi korigira izbiro pravil in konvencij, če tako pokaže nadaljnji potek situacije.

Za etogensko opazovanje delovanja ljudi v situacijah je zanimivo vse, kar se zgodi v človekovem življenju v poteku epizode ali kot njen začetek ali njena kulminacija (Harré, Secord, 1972, str. 151-3). Zato sta avtorja uporabila metodo prostih intervjujev udeležencev v nekaterih izbranih situacijah. Skušala sta najti pravila in konvencije, ki vodijo delovanje ljudi v teh situacijah. Harre je kasneje v svojih delih dalje razvil to idejo v samostojno verzijo socialnega konstruktivizma.

Harré in Secord sta razlikovala med tremi ravninami epizod in situacij: simulirane/pristne epizode, obredne/priložnostne ter kooperativne/kompetitivne epizode. Kasneje je Harré v svojem sestavku "Analiza epizod" (1972) to taksonomijo situacij razvil dalje in razlikuje med situacijami s specifičnimi pravili, onimi, ki imajo le splošna pravila, in situacijami, ki imajo določeno končno stanje, ter onimi, ki imajo nedoločeno končno stanje. S križanjem teh dveh dimenzij dobi štiri glavne tipe situacij:

- rituale (specifična pravila, določen konec),
- rutine (specifična pravila, nedoločen konec),
- igre (splošna pravila, določen konec) in
- zabave (splošna pravila, nedoločen konec).

Po njegovem mnenju večina vsakdanjih epizod ni niti formalnih niti priložnostnih, temveč enigmatskih, ki jim je šele treba razbrati pomen v simbolni interakciji.

V obsežni monografiji "Socialne situacije" so M. Argyle, A. Furnham in J. A. Graham nadaljevali in zelo izpopolnili raziskovanje in teorijo o odnosu osebe in situacije. Na osnovi cluster-analize raznih vzorcev situacij so najprej izločili osnovne poteze situacij. Te so se razvrstile na dveh dimenzijah:

- od situacij, usmerjenih od rezultatov (task-oriented) k socialnim ciljem ter
- od priložnostnih k intimnim situacijam.

Na tej osnovi in dodatnih statističnih analizah so avtorji nato razbrali sedem glavnih tipov situacij:

- formalne socialne dogodke
- intimna srečanja z bližnjimi prijatelji ali sorodniki
- priložnostna srečanja z medsebojnim spoznavanjem
- formalna srečanja v trgovinah in uradih
- asimetrična primerjanja socialnih spretnosti (npr. učenje, intervju, supervizorstvo)

- pogajanja in konflikti
- skupinske razprave

K navedenim kvalitetam situacij moramo dodati še emocionalno vzdušje, kajti to je pomembna sestavina nekaterih pravil in situacij (npr. poroka, zabava, konflikti itd.). Za najbolj uporabne poteze analize situacij pa so se izkazale: struktura ciljev, pravila, spretnosti za prevlado težav. Nepoznavanje ciljev, pravil ali nespretnost pri prevladovanju težav so najpogostejši vzroki za odpoved posameznika v neki situaciji. Od vseh načinov za spremembo situacij zaradi lažjega obvladanja je najenostavnejša sprememba razvrstitve v okolju (ali kot bi dejali mi: sprememba scene). Sprememba definicije situacij je redkejša in težja. Sploh je Argyle s sodelavci pokazal, da do zavestnega iskanja skupne definicije situacije pride redkeje, kot se predpostavlja. Zasledimo ga npr. tedaj, ko so v situaciji udeleženi "tujci" in ko se nahajajo v neobičajnem okolju. Sicer pa se udeleženci situacij zanašajo na implicitna in skupno sprejeta pravila in pomene situacij v določeni socialni skupnosti (subkulturi).

Argyle je bolj kot pomensko konstrukcijo situacij poudaril njihovo funkcionalno vlogo v vsakdanjem življenju, zlasti to, ali in koliko zadovoljujejo latentne, skrite potrebe udeležencev. To pride do veljave zlasti tedaj, ko si prizadevamo spremeniti neugodno situacijo. Tedaj moramo upoštevati tako odkrite kot prikrite potrebe v situaciji in nova situacija mora zadovoljiti vse. Situacije so se izkazale za integrirane sisteme, katerih deli so medsebojno povezani. Če spremenimo eno potezo, se spremenijo druge poteze; npr. cilji vplivajo na zbir in zaporedje pravil, struktura pravil vpliva na okolje in obratno. Pravila vplivajo tudi na koordinirane vzorce vedenja, kot npr. v igrah, koncepti (pomeni) odsevajo v jeziku, oboje pa se odraža v centralnih dejavnostih oseb v situaciji.

Čeprav je termin in pojem situacije zelo uveljavljen, pa za oznako psihosocialne enote v toku vsakdanjega življenja raje vzamemo termin in pojem dogodka, ker je od vseh navedenih najbolj nevtralen in ne implicira v naprej določeno pojmovanje vsakdanjega življenja (npr. dramatski ali pravilnostni koncept). Res pa je tudi, da vse dalje navedeno lahko brez večjih težav prenesemo tudi na epizode, situacije, scene ipd.

1.6.

POTEK VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Cikličnost vsakdanjega življenja

Vsakdanje življenje je tipično ciklično, vpeto je v različne naravne, družbene in psihosocialne ritme. Že sam ritem izmenjave dnevov in noči in drugi povsem naravni ritmi (npr. zaporedja letnih časov) narekujejo ljudem prilagajanje tem ritmom in s tem ciklično organizacijo vsakdanjega življenja. V teh ciklih prihaja do fiziološkega obnavljanja življenjskih moči, do njihove naravne obnove.

Ob naravni cikličnosti vsakdanjega življenja pa obstajajo še druge oblike kroženj v vsakdanjem življenju ljudi, ki so družbene in psihološke narave. Temeljna oblika družbeno povzročenega kroženja vsakdanjih dejavnosti je kroženje celote družbenega življenja ljudi, ki jo predstavlja gibanje družbene produkcije dobrin in blag. Na to kroženje se navezuje krožni tok vsakdanjih obveznosti in pričakovanj o poteku življenja, ki je lasten večini ljudi. Tu imamo vsakdanje kroženje, ki ga pozna večina odraslih ljudi v sodobnih družbah: dom-delo-nakupi-gospodinjstvo-zabava in sprostitev ipd. Vsako področje dejavnosti, kjer je posameznik vsakodnevno udeležen, ima svoja pravila dela in obnašanja, nalaga ljudem posebna pričakovanja, norme, veže ljudi s specifičnimi vrednotami.

Vsak človek mora nekako uskladiti te razlike in vedno znova "integrirati" svojo dejavnost in spremljajoča doživljanja, motivacijski in miselni tok v vsaj relativno povezano in koherentno celoto samo-podob, ki ji pravimo identiteta. To pomeni, da posameznik ob vsakdanjem kroženju skozi socialne institucije, razna družbena področja dejavnosti, opravlja posebno delo za ohranjanje svoje psihofizične integriranosti, svoje identitete. Koliko mu

to uspeva, je seveda drugo vprašanje.

Podobno, le nekoliko manj očitno vlogo "samoobnavljanja" posameznika imajo tudi drugi družbeno dogovorjeni cikli, ki zajemajo daljša časovna obdobja kot zgolj en dan. Npr. tedenski cikel, ki danes vsebuje že dva prosta dneva, pa letni cikel s časom za dopust kot posebnim obdobjem osebnega samoobnavljanja itd.

Poleg omenjenega naravnega cikla in družbenega cikla vsakdanjega življenja obstajajo še druge oblike psihosocialnega kroženja vsakdanjega življenja, ki so manj opazne, a enako pomembne za vsakodnevno obnavljanje človeškega življenja in osebnosti. Te oblike analizirajo raziskave psihologov o dnevnih potekih ljudi. Kljub velikim medindividualnim razlikam v dnevnem življenjskem poteku, obstajajo nekatere skupne poteze dnevnih potekov, ki so lastne večini ljudi. Raziskave poteka in stopnje aktivnosti ljudi v življenjskem poteku kažejo dokaj redne izmenjave med obdobji povečane dejavnosti in umiritve, enoličnosti in menjave, visoke in nizke aktivacije psihofizičnih sposobnosti posameznika, doživljanja motenj in umirjanja življenja, negativnih in pozitivnih obarvanosti doživljanja, ki jih kažejo analize dnevnega življenjskega poteka odraslih oseb (Lehr, Thomae, 1991, str. 24-27). Omenimo še izmenjavi "(raz)dajanja" in "sprejemanja" v odnosih z drugimi ljudmi, pa izmenjavo "časa za druge" in "časa zase".

Navedene izmenjave poskrbijo za ravnotežje med povnanjanjem človeka in njegovim povratkom k sebi. Visoka mera ravnotežja v teh izmenjavah je danes znak za visoko kvaliteto življenja in med ljudmi razvitih družb se je že utrdilo spoznanje, da je ohranjanje uravnoteženega vsakdanjega življenja, ohranjanje pravih življenjskih ritmov pomembnejše kot npr. visok materialni standard ali zunanji uspeh v življenju.

Tako smo dobili nov zorni kot za opazovanje in opredelitev osrednjega sociopsihološkega procesa vsakdanjega življenja, namreč vsakdanje življenje kot trajni proces obnove osebnostnih (psihofizičnih) sposobnosti in kvalitet skozi cikle vsakdanjih dejavnosti. Ta opredelitev nam pove, da vsakdanje življenje sega v osnovi v vsa področja življenja in dejavnosti ljudi. Da pa v njih zajema tiste dejavnosti, vedenjske oblike in duševne procese, ki neposredno pripadajo procesom "osebnostne reprodukcije", to je osebnostne samo-obnove posameznikov.

Pomen zasebnosti v reprodukciji vsakdanjega življenja

Dejavnosti, ki so pri ljudeh sodobnih družb posvečene samoobnavljanju posameznika, se praviloma odvijajo v sferi zasebnosti in so funkcionalno vključene v reprodukcijo delovne sile in sposobnosti zaposlenih. Zasebnost zato ni samo "ne-javnost", temveč je tudi čas, ko je posameznik maksimalno oseben v svojih dejavnostih, ko lahko poskrbi za-sebe.

Ker je zasebnost tisti življenjski segment, kjer se posameznik najbolj intenzivno in zavestno posveča sebi in svojim intimnim odnosom, predstavlja življenje v zasebnosti temeljno obliko vsakdanjega življenja. V zasebnosti se takorekoč v koncentrirani obliki javlja in obnavlja vsakodnevno življenje samo. Čeprav vsakodnevno življenje po obsegu zajema vse dejavnosti posameznika, vendar niso vse te dejavnosti tudi vsebina vsakdanjega življenja, niso nujno tematizirane in še manj centralne zanj. Tako imajo npr. delo, nakupi, sodelovanje z raznimi institucijami in sploh večji del javnega delovanja ljudi pretežno instrumentalno funkcijo glede na zasebno življenje, ki ga dojemamo kot samosmoter.[15]

Horizontalna in vertikalna dimenzija vsakdanjega življenja

Poleg ciklusov vsakdanjega življenja, predvsem vsako-dnevnega ciklusa dejavnosti in dogodkov, uokvirja vsakdanje življenje še en proces, ki ni cikličen, temveč na nek način linearen. To je biografski razvoj, napredovanje življenjskega poteka skozi čas od rojstva do smrti posameznika in skozi različna življenjska obdobja.[16]

---

15 To dejstvo so razni družbenokritični avtorji (od Marxa dalje) označili za dokaz odtujitve človeka od dela. Vendar so dosedanji poskusi, da bi umetno pomaknili delo in druge javne dejavnosti v središče življenja (npr. razne socialistične revolucije in reforme, kulturne revolucije) propadli, nasprotno pa se je le povečal interes za zasebnost in njen družbeni pomen.

16 Nekateri avtorji imajo tudi to gibanje za nek cikel, namreč za cikel, ki se začne z rojstvom (ko se posameznik začne diferencirati od ostalega sveta) in konča s smrtjo (ko se posameznik preneha diferencirati od ostale realnosti, ker ga ni več kot živega bitja). Mi ostajamo pri terminu "življenjski potek" (Lebenslauf, Course of Life).

Glede na sočasnost cikličnega in linearnega poteka vsakdanjega življenja lahko razvrstimo početje ljudi in dogodke v dve osnovni dimenziji vsakdanjega življenja:

- v horizontalno dimenzijo: kroženje posameznika skozi različne družbene vloge in področja dejavnosti, ki se vsakodnevno ponavlja (vsakodnevni ciklus dejavnosti odraslega človeka obsega npr. naslednje zaporedje dejavnosti: delo - opravki v raznih javnih institucijah - nakupi - počitek - zabava v prostem času - družinske dejavnosti-priprava na delo...) in
- v vertikalno dimenzijo: časovni razvoj dejavnosti in posameznika skozi različna življenjska obdobja (npr. zaporedje: otrok - šolar - mladostnik - mladi odrasli - odrasli, ki ima svojo lastno družino - starostnik).

Celotni življenjski potek si lahko predstavljamo kot spiralno gibanje (to ustreza dogajanju v horizontalni dimenziji), ki se obenem dviga od začetne točke rojstva, do končne točke, smrti (dogajanje v vertikalni dimenziji).

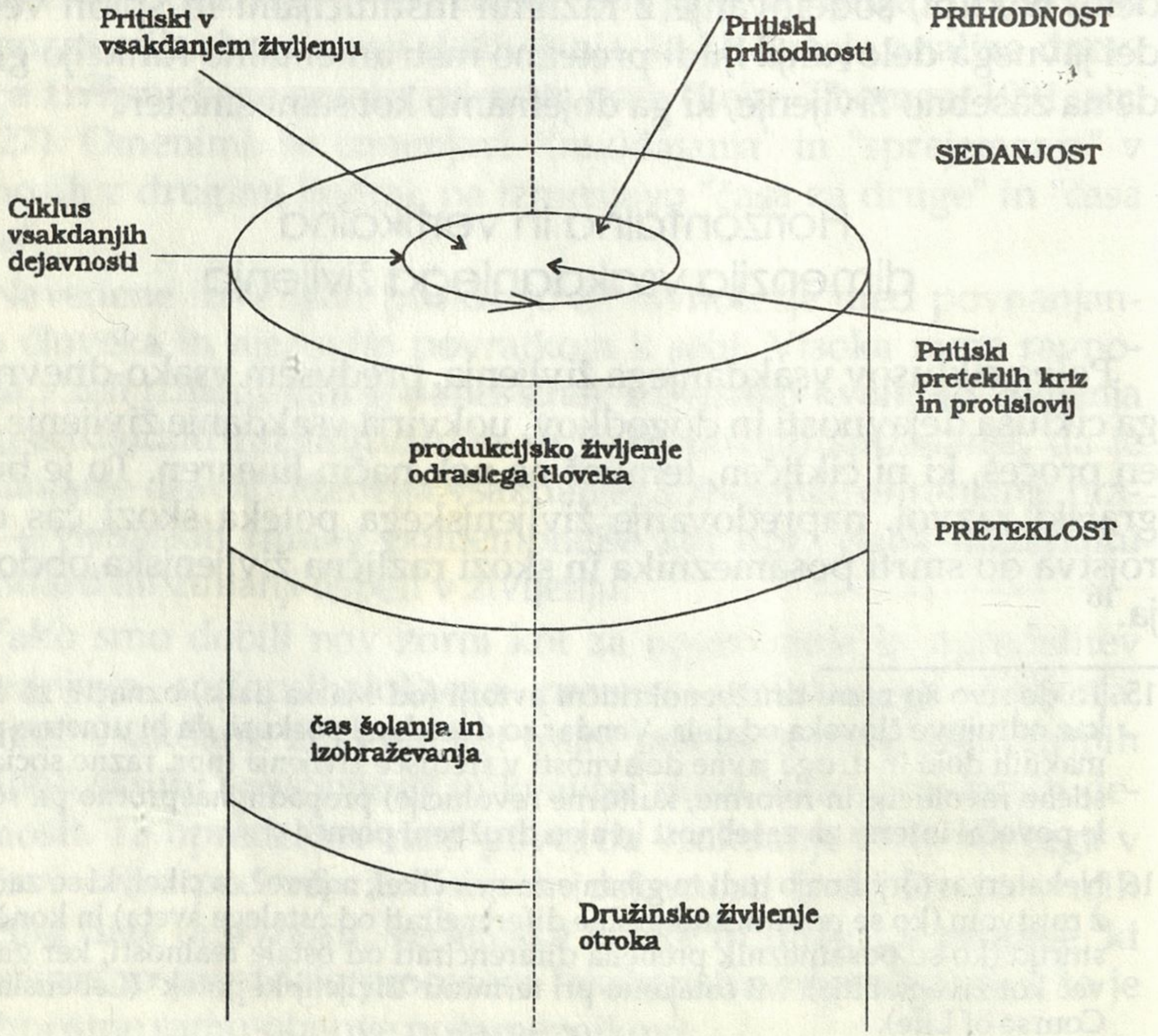

V obeh dimenzijah ne poteka le vsakdanja dejavnost, temveč tudi celoten tok dogodkov, ki tvori proces vsakdanjega življenja. Vsakdanji dogodki so sicer sestavina obeh delnih procesov, krožnega in vertikalnega, vendar imajo drugačno konotacijo, če jih gledamo v optiki vsakdanjega kroženja ali biografskega razvoja posameznika. Dogodek s stališča horizontalne dimenzije je praviloma ponovljiv, skratka, reprezentant tipa vsakdanjih dogodkov (situacij), do katerih ima posameznik nek "standarden" pristop, uporablja določena znanja, pravila tolmačenja in ravnanja, da obvlada situacijo. Dogodek s stališča vertikalne dimenzije pa je praviloma nov in zato izzivalen, saj motivira posameznika k novim pristopom, tolmačenjem, ravnanjem. Prav zato pomeni njegovo obvladanje nov prispevek v razvoju osebnosti (identitete).

Seveda je ta delitev dogodkov abstrakcija, kajti v realnosti se dogodki prištevajo obema dimenzijama, saj vsaka konkretna življenjska situacija vsebuje tudi specifične elemente, ki so novi in neponovljivi ter elemente, ki so tipični, in jih srečamo še v množici drugih situacij. Pri nekaterih dogodkih in situacijah je bolj poudarjena horizontalna, pri drugih vertikalna dimenzija dogajanja. To pa je odvisno od objektivne narave dogodkov in od subjektivnega tolmačenja, definiranja dogodkov pri posamezniku. V obeh dimenzijah vsakdanjega življenja poznamo tipične strukture medosebnih odnosov, socialne vloge ter institucije, ki jim ustrezajo posamezni tipi dejavnosti. Ti tipi dejavnosti pač ustrezajo zahtevam, ki jih pred ljudi postavlja zapletena delitev dela, ekonomija, mediji, struktura potreb modernih ljudi. Ustrezno dejavnostim se oblikuje tudi emocionalni, kognitivni in afektivni odnos posameznika do objektov dejavnosti, do soljudi in do samega sebe.

Kumulativni in nekumulativni procesi vsakdanjega življenja

Razlika med cikličnim potekom vsakdanjega življenja in linearnimi procesi se v moderni družbi spreminja v nevaren razcep. Gre namreč za to, da so moderne družbe nevarno favorizirale linearne procese in to zato, ker vodijo do kopičenja moči, kapitala, bogastev, organiziranosti, znanja, informacij itd. Zanemarile pa so tiste procese, ki ohranjajo posameznika kot osebnost in ki mu zagotavljajo razvoj identitete. Na to razliko je opozoril H. Lefebvre v svojih delih o "kritiki vsakdanjega življenja" (Lefebvre, 1977).

Linearne procese, ki omogočajo eksponencialno kopičenje in koncentracijo doseženega v povečani moči posameznika (in družbe) imenuje Lefebvre kumulativne procese. Nasprotno temu pa ciklične poteke, ki so kvalitativne narave in omogočajo vzajemnost in razvoj osebnosti, imenuje nekumulativne procese.

Razdelitev na horizontalno in vertikalno dimenzijo življenjskega poteka se (na srečo) ne ujema z razliko med nekumulativnimi in kumulativnimi procesi. Tudi v vertikalni dimenziji najdemo nekumulativne procese, npr. socializacijo, in v horizontalni dimenziji kumulativne procese, npr. delo v industrijski proizvodnji. Res pa je, da večina dejavnosti v horizontalni dimenziji pripada nekumulativnim procesom, večina dejavnosti v vertikalni dimenziji pa kumulativnim procesom.

Delitev na ta dva tipa individualnih in družbenih procesov tudi ni enaka delitvi na dobro in zlo, ker v slehernem izmed njiju nastopajo tako "dobri" kot "slabi" procesi. Oba tipa procesov sta nujna v življenju. Res pa je, da je zlasti industrijska modernizacija skoraj vse kumulativne procese spremenila v negativne procese, ki ogrožajo človeka, medtem ko je zanemarila nekumulativne procese, ki so v prid človeku (kot posamezniku in družbenim skupinam).

V naslednji shemi si predstavimo osnovne značilnosti kumulativnih in nekumulativnih procesov (A.Krovoza, 1976, str.132):

Kumulativni procesi	*Nekumulativni procesi*
razširjena reprodukcija	enostavna reprodukcija
linearen čas	ciklični čas
orientacija k tržni vrednosti	orientacija k uporabni vrednosti
produkcija blaga, povečevanje produkcije	socializacija, razvoj identitete, odnosov, sposobnosti
nadzorovanje družbe	vzajemnost v odnosih, intimnost, vsakdanjost
rast-kvantitativni napredek	razvoj- kvalitativni napredek
odnos do zunanje narave, izkoriščanje	odnos do notranje narave, prilagajanje, varovanje, skrb

Glavni razcep med nekumulativnimi in kumulativnimi procesi poteka v razmerju med socializacijo in delom. Prva je namreč pretežno nekumulativna, saj je oskrbovanje in vzgoja otrok tipično ciklično delo, naravnano v razvoj in le v manjši meri v kvantitativni napredek. Industrijsko delo pa je vezano na rast (dobička, dohodka, kapitala, moči nad materiali itd.). Industrijski način dela je prekinil z nekumulativnim procesom vsakdanjega dela in življenja, ki se je ravnal po naravnih ritmih (letnih časih, ritmih potreb in zadovoljitev ipd.), ker se industrijska produkcija ni več ravnala po naravnih podmenah človekovega dela in potreb, temveč je prevladalo kopičenje blaga, kapitala, vsakršne moči nad naravo in družbo. Kumulativni procesi, ki so bili prej izrazito podrejeni nekumulativnim, so povsem prevladali nad nekumulativnimi procesi (Lefebvre, 1977, str. 163, Krovoza, 1976, str. 76).

Tako pride do neskladnosti in nasprotja med duševno ekonomijo posameznikov in življenjskimi procesi modernih družb. Socializacija ne more več oskrbovati družbe z ustrezno socializiranimi posamezniki. Ko posamezniik vstopi v redno produkcijo, doživlja pretrese in frustracije, saj mora priznati delitev na ekonomsko vsiljene delovanjske strategije ("ekonomska maska" po K. Ottomayerju, 1977)) in osebnost.

Tega posameznik ne bi mogel zdržati, če ga ne bi socializacija

Tega posameznik ne bi mogel zdržati, če ga ne bi socializacija zaradi svojih posebnosti oskrbela z nekim minimumom emancipacije, ki si ga niti kapitalistična niti socialistična varianta industrijske modernizacije družbe nista mogla podrediti.[17]

Ta minimum je obenem presežek socializacije, ki ni neposredno izrabljen in ekonomsko ovrednoten v delu in tržni menjavi, vendar je prav zato posredno povsem funkcionalen za moderne družbe. Posamezniku namreč omogoča, da si že v otroštvu in mladosti prisvoji stabilne temelje za svojo identiteto. To pa je možno zaradi tega, ker je večji del socializacije otrok in mladostnikov odmaknjen od neposrednih pritiskov delovne in menjalne sfere. Ko posameznik s tako stabilno zasnovano identiteto stopi v delovni proces, lahko zdrži protislovja na delu in drugih področjih delovanja (Volmerg, 1978, str. 166).

17 Krovoza in Lefebvre sicer omejujeta kritiko sodobnega vsakdanjega življenja le na kapitalizem, vendar ni nobenega razloga, da bi te kritike ne razširili tudi na družbe, ki so se imenovale "socialistične". Še več, brutalna industrializacija brez civilne družbe je tam privedla do še hujših odtujitev med vsakdanjim življenjem in vodilnimi kumulativnimi procesi kot v kapitalizmu.

2. poglavje

Medosebni odnosi v vsakdanjem življenju

2.1.

PSIHOLOGIJA MEDOSEBNIH ODNOSOV

Značilnost vsakdanjega življenja je prav obremenjenost z različnimi vrstami medosebnih oz. socialnih odnosov. Elementarna oblika socialnih odnosov so neformalni medosebni odnosi, ki temeljijo na neposrednem povezovanju posameznikov zaradi konkretnih potreb in ciljev oseb. Tem komplementarni so institucionalno urejeni odnosi: npr. odnosi zdravnik-pacient, učitelj-učenec, menedžer-delavec itd. Za vsakdanje življenje so karakteristični prav neformalni medosebni odnosi, posebno tisti, ki vključujejo emocije in strasti akterjev odnosov. To so intimni odnosi. Primeri intimnih odnosov so odnosi ljubimcev, zakoncev, staršev in otrok, prijateljev, tesnih sodelavcev itd.

To, kar se nam pripeti v intimnih odnosih, nam povzroča največ skrbi in veselja. Okrog teh dogodkov kroži največ naših želja in upov. Z njimi se ukvarjamo tudi tedaj, ko delamo nekaj čisto drugega. Intimni odnosi zato upravičeno predstavljajo izvor večine centralnih dogodkov vsakdanjega življenja. To so odnosi, v katere ljudje vložimo tudi največ energije, pozornosti, napora za to, da jih vzpostavimo in ohranimo, če so nam v prid, ali pa energije in napora zato, da jih spremenimo ali se jih rešimo, kadar zaidejo v krizo. Zaradi centralnega pomena intimnih odnosov v vsakdanjem življenju ljudi je upravičeno, da začenjamo naš prikaz pomembnih psiholoških vidikov vsakdanjega življenja prav s prikazom psihološke dinamike intimnih odnosov.

Soodvisnost in vzajemnost partnerjev

Mnogi teoretiki socialnih odnosov menijo, da je temeljna značilnost intimnih medosebnih odnosov medsebojna odvisnost -

soodvisnost partnerjev (Kelley idr., 1983, nav. po Gergen, 1986, str.110). To je odnos, kjer vsa dejanja ene osebe bistveno vplivajo na dejanja druge osebe in obratno. Npr., če v nekem srečanju vsak od partnerjev prijazno pozdravi drugega in izrazi vidno zadovoljstvo nad srečanjem, potem lahko rečemo, da gre tu verjetno za tesen medosebni odnos, npr. prijateljski odnos. Če pa ena oseba pozdravi drugo in kaže interes za srečanje, druga pa sploh ne odzdravi ali ostane hladna ob izrazih interesa za odnos s strani prve osebe, potem ne gre za zelo tesen medosebni odnos.

V intimnih odnosih se z razvojem odnosa povečuje pogostost srečanj, intenzivnost emocionalnega odziva obeh partnerjev na odnos, povečujejo se različne oblike izmenjav med partnerji itd. In nasprotno, bolj ko se nek odnos ohlaja, manj je srečanj med partnerji, manj emocionalnega odziva na odnos in manj je raznih oblik izmenjave med partnerji. Vzajemnost pomeni razvito obliko soodvisnosti, kjer oba partnerja v enaki meri sodelujeta v oblikovanju odnosa, v enaki meri dajeta drug drugemu emocionalno in mentalno podporo, dobivata medsebojno podporo ter sta drug do drugega povsem odprta in zaupljiva.

Soodvisnost partnerjev je osnovna kvaliteta intimnih odnosov in običajno tista, ki jo najprej opazimo. Zato se nam tudi zdi, da je to normalno stanje v intimnem odnosu, ki zagotavlja stabilnost odnosa. Ni pa nujno, da soodvisnost preraste v vzajemnost, kajti soodvisnost lahko še vedno sloni le na delni povezanosti potreb in interesov partnerjev, torej je pogojna zveza (ki vključuje npr. kak "račun"). Nasprotno pa vzajemnost partnerjev terja brezpogojni odnos, t.j. zaupanje med partnerjema in osebno angažiranje obeh v približno enaki meri za ohranitev in nadaljnji razvoj odnosa. Vzajemnost terja od obeh partnerjev, da se oba v enaki meri osebno angažirata v odnosu.

Soodvisnost ne preraste v vzajemnost npr. tedaj, če je en partner bolj dominanten ali preprosto vplivnejši kot drugi. Tak je npr. odnos med starši in otroci, zlasti malimi otroci, ki so močno odvisni od staršev. Takšna nesorazmerja v stopnji odvisnosti enega partnerja v odnosu do drugega lahko postanejo v nadaljnjem razvoju odnosa huda prepreka za poglabljanje in ohranjanje odnosa. Če se npr. prvobitna podrejenost otroka staršem z odraščanjem otroka ne spreminja v vedno bolj enakopraven partnerski odnos, se prekine intimna povezanost otroka s starši, kar

se pokaže v "nenadnih" spoznanjih staršev, da "otroka več ne razumejo", ali da jim otrok ne zaupa več tako kot nekdaj. Podobno se dogaja zakoncema, če se v njunem odnosu trajno zakoličijo neravnovesja v moči, v odgovornosti za odnos, v emocionalni angažiranosti. Čeprav je ta odnos morebiti slonel na močnih čustvih soodvisnosti in medsebojne solidarnosti, očitno to ni bilo dovolj za razvoj vzajemnosti. Zato se odnos ohladi, postane manj in manj intimen oz. bolj in bolj formalen odnos.

Vzajemnost partnerjev vključuje zato tudi medsebojno spoštovanje med partnerji, da vsak partner spoštuje drugega kot edinstveno osebo, ceni njegove subjektivne poglede na svet in vsakodnevne situacije. Zadeva v enaki meri čustva, kognicijo in vedenje oseb. Zato si vzajemno povezani partnerji postanejo bolj in bolj podobni v čutenju, čustvovanju in ravnanju. Vzajemnost zato spremljajo spontane samoizpovedi partnerju, podobnost v stališčih in ocenah, dopolnjujoče se osebnostne lastnosti partnerjev.

Posebno pomemben element vzajemnosti je emocionalna angažiranost partnerjev. Soodvisnost ni nujno povezana s čustvi, saj npr. partnerja na skupnem delu, kjer mora vsakdo paziti na drugega oz. je odvisen od tega, kaj počne drugi, nista nujno tudi emocionalno povezana med seboj, čeprav sta na ravni dejanj močno soodvisna. Toda bolj ko se v soodvisen odnos vmešajo čustva obeh partnerjev, več je možnosti za vzajemnost. Pomembno je tudi, da gre za pozitivna čustva partnerjev . Vzajemnosti seveda ni v tesnem, soodvisnem odnosu dveh oseb, ki se sovražita med seboj (razen če ne rečemo tudi temu odnosu "vzajemnost v sovraštvu").

Posebno intenzivne oblike vzajemnosti spremlja občutek in čustvo partnerjev, da "je drugi njegov lasten del" ali "sestavina njegovega jaza", tako da vse, kar se dogaja partnerju, občuti enako ali še bolj intenzivno on sam. Primer za to je npr. intenzivni erotski odnos ali odnos matere do novorojenčka. Tak intenziven odnos opevajo poeti vseh jezikov kot najvišjo obliko odnosa, ki jo lahko doživimo ljudje. Zato ni čudno, da je našel svoj izraz tudi v religiji oz. v izrazih religioznih izkustev vseh verstev; ko bog postane v zavesti mistika del njega samega in on sam del boga (npr. znamenito geslo Upanišad: "Jaz sem ti"). To je stopnja popolne unije partnerjev (Gergen, 1986, str. 112).

Globok odnos privede do tega, da vsak od partnerjev začuti,

kako drugi sprejema ves njegov spekter vedenja, od slabega do dobrega, torej da ga sprejema kot takšnega. To ne pomeni, da sta partnerja nekritična drug do drugega, temveč da zaradi "slabih" lastnosti enega ali drugega ne spreminjata odnosa. Tu se potrjuje znana ugotovitev psihologov, da do pravih vedenjskih sprememb pri partnerju pride šele tedaj, ko njegov partner ne vsiljuje teh sprememb, skratka tedaj, ko ne pogojuje odnosa z zaželjenimi spremembami pri partnerju. Da mu vedéti, da ga ima rad ne glede na to, kakšen je. Vendar pa tudi naznači, da je v njegovem lastnem interesu, da se nemara spremeni, "poboljša".

Simetričnost in komplementarnost v odnosu

Simetričnost v odnosu pomeni, da imata partnerja enake možnosti v dajanju in jemanju (na ravni zadovoljevanja potreb, emocij, kognicij), komplementarnost pa, da imata različne možnosti. Simetričnost in komplementarnost imata več dimenzij (motivacijsko, emocionalno, kognicijsko, vedenjsko) in v intimnem odnosu je lahko različen poudarek na posameznih komponentah. Par, ki je npr. komplementaren glede emocij, je lahko simetričen na kognitivni dimenziji.

Simetričnost potreb privede do vse večjega zaupanja med partnerjema in do povečanja občutka soodvisnosti. Vsak od njiju na podoben način "konstruira realnost", potrjuje koncepte in pomene partnerja in partnerjeve koncepte o samem sebi. Na ta način partnerja drug drugemu v enaki meri potrjujeta njegovo/svojo samopodobo. Temu pravimo kognitivna soodvisnost oz. kognitivna simetričnost (Wegner idr., 1984, nav. po Gergen, 1986, str. 112). Informacije, ki jih en partner dobi od drugega, vzpodbudijo njega samega, da jih dopolni s podobnimi informacijami o sebi. Zato se vzpostavi nekak povratni krog samoizpovedi, ko partnerja vedno bolj povečujeta obseg informacij, ki jih dajeta o sebi. Če partnerja na osnovi teh informacij razvijata empatijo do drugega, potem se kognitivna soodvisnost poveže z emocionalno soodvisnostjo, kar daje odnosu občutek globine pri obeh partnerjih. Tedaj se izoblikuje še simetričnost emocij. Emocije enega partnerja najdejo svoj odziv in dopolnitev pri drugem partnerju in obratno. Najgloblji odnos je dosežen tedaj, ko lahko partnerja povsem raz-

krijeta sebe in izražata poln obseg svojih emocij. Zato rečemo, da označuje vzajemne intimne odnose širina in globina (Gergen, 1986, str. 112).

To dokazujejo tudi psihološke raziskave, ki kažejo visoko pozitivno korelacijo med tem, koliko informacij o sebi dajejo partnerji v odnosu, in njihovo medsebojno privlačnostjo (Worthy idr., 1969). Toda že sama dolžina trajanja odnosa vpliva na povečanje samorazkrivanja. Kolegi na delu npr. napredujejo od prvotnega priložnostnega pogovora o sebi k vedno bolj intimnemu razkrivanju sebe. Enakost v samorazkrivanju je posebno visoka tedaj, ko partnerja začutita, da predstavljata neko enoto, ki je omejena navzven, ko sta prepričana, da partner ne bo prekršil doseženega medsebojnega zaupanja in prenašal informacij o drugem tretjim osebam (Gergen, 1986, ibid). Ljudje, ki dajejo drugim zaupne informacije o sebi, velikokrat pričakujejo, da bodo drugi storili enako. In obratno, ljudje so bolj pripravljeni razkriti partnerjem zaupne informacije o sebi, če so partnerji že prej storili isto. Oboje pa ni nujno, saj npr. prezgodnje dajanje pomembnih informacij o sebi lahko privede do znižanja soodvisnosti in do pretrganja odnosa (Gergen,1986, str. 113).

Iz navedenega lahko sklepamo, da se odnos pomika od površnega stika k vedno bolj intimnemu odnosu vzporedno z intenziviranjem in širjenjem raznih izmenjav med partnerji, ki dosežejo raven simetričnosti (potreb, kognicij, emocij). To nas vodi do druge pomembne karakteristike intimnih odnosov, do relacije izmenjave.

Izmenjave v odnosu

Partnerji v odnosu izmenjujejo med seboj razne stvari: informacije, predmete, dejanja, misli, čustva itd. Naj bosta partnerja v medosebnem odnosu še tako odprta drug do drugega in brezpogojno sprejemata drugega, vedno spremljata ta potek izmenjav in primerjata to, kar dajeta, s tem kar prejmeta od drugega. Partnerji v intimnih odnosih težijo k temu, da se ohrani ekvivalentnost v izmenjavi. Tu ne mislimo le na to, da si partnerja izmenjujeta ekvivalentne stvari, temveč tudi na to, da je za vsakega od njiju razmerje med tem, kar dajeta in tem, kar prejmeta v odnosu, izrav-

nano. Tudi navidez povsem brezpogojni odnos, kjer ena oseba na prvi pogled daje veliko več kot prejme od druge, sloni na globlji enakosti v izmenjavi, seveda če upoštevamo vse oblike izmenjave. Npr. mati, ki skrbi za nebogljenega dojenčka, daje vse od sebe, da bi ga nahranila, zaščitila, vzpodbudila v razvoju in pri tem nič ne računa, kaj bo dobila od njega. Ima preprosto brezpogojno rada svojega otroka, pa naj ta počne kar koli. Vendarle pa je tudi ta odnos enakopraven, namreč v tem, ker tudi otrok podobno brezpogojno sprejema mater in ji s svojo totalno privrženostjo vrača ljubezen. Gre torej za enakost v brezpogojni privrženosti drugemu. V odnosih med ljubimci je pogosto tako, da en partner več daje kot sprejema od drugega. Vendar pa tudi tu obstaja globlja izravnava, kajti v ljubezni je tudi samo dajanje sebe drugemu osrečujoče.

V raznih odnosih, ki so zasnovani zgolj na trenutnih interesih partnerjev, ali na tem da vsakdo od njiju pridobi neko opazno in konkretno korist, se potreba po ekvivalentni menjavi spremeni v strateški odnos, kjer vsak od partnerjev skuša doseči zase čim večji dobiček ob čim manjših stroških. To so odnosi, ki jih vodi ekonomska racionalnost. Takšni odnosi so stabilni le tedaj, ko v njih obstaja recipročnost v poplačilih za tisto, kar partnerja vložita v odnos oz. storita drug za drugega ali v skupno dobro. Thibaut in Kelley sta izdelala celo teorijo menjave, ki sloni na preračunu stroškov in koristi partnerjev v odnosu (menjalna teorija interakcije). Iz te teorije izhaja, da ekonomsko racionalno obnašanje partnerjev privede do medsebojne odvisnosti, kajti rezultati sodelovanja v odnosu so za vsakega partnerja odvisni od skupnega vedenja obeh. Thibaut in Kelley sta domnevala, da osebe ostanejo v odnosu toliko časa, dokler so zanje njihovi dobički v danem odnosu večji od morebitnih dobičkov v drugih, alternativnih odnosih, ki so jim na razpolago (Thibaut, Kelley, 1959). Ta teorija je razvila precej umetelne miselne ali dejanske eksperimente, ki kažejo oblikovanje skupnih interesov v odnosih. Najbolj znan tak miselni eksperiment je t.i. zaporniška dilema (Ule, 1992, str. 155). Teorijo menjave imamo lahko za teorijo strateške racionalnosti v odnosih.

Seveda pa odnos, v katerem en ali vsi partnerji nenehno gledajo na svoje koristi in stroške in računajo na to, da se bodo koristi in stroški izravnali, ni nujno odnos ekvivalentne izmenjave. Prej

je to igra, v kateri nekdo dobiva in drugi izgublja. Zato intimni odnosi praviloma ne trpijo računice dobičkov in izgub, kar pa še ne pomeni, da niso občutljivi na neenakopravnosti v izmenjavi. Odnos, kjer npr. en partner stalno prosi drugega za pomoč in podporo, sam pa jo le redko daje, bo težko postal ali ostal intimen odnos. V intimnih odnosih, ki jih označuje vzajemnost, se vprašanje enakopravne izmenjave ne postavlja, vsaj ne na eksplicitni ravni, zato partnerji pogostokrat definirajo dobičke in koristi kot irelevantne. Toda za tem je tiha premisa, da se bo enakopravnost v izmenjavi vzpostavila kljub temu, da ni eksplicitna tema odnosa. Tu gre za visoko stopnjo zaupanja drug v drugega in za razne oblike simetričnosti v odnosih, ki same po sebi poskrbijo za ekvivalenco v izmenjavah. V odnosih unije je računica stroškov in dobičkov prav tako trivialno irelevantna, kajti tedaj vsak partner občuti dobičke/stroške drugega kot svoje lastne, torej srečo drugega kot lastno srečo, nesrečo drugega kot lastno nesrečo (Gergen, 1986, str. 113).

Teoretiki menjalnih odnosov velikokrat poudarjajo pomen "fair" odnosov oz. pravičnosti (equity) v izmenjavah med partnerji. To pomeni, da ljudje pričakujejo, da bodo rezultati odnosa nekako sorazmerni z njihovimi prispevki za vzpostavljanje in ohranjanje odnosa (npr. z vloženim delom, prijaznostjo, nadarjenostjo, privlačnostjo). Če imajo občutek nepravičnosti (inequity), tedaj nastane nezadovoljstvo in poveča se možnost za prekinitev odnosa. Tipičen primer konfliktov v vsakdanjem življenju, ki nastanejo zaradi občutka nepravičnosti v menjavi, je npr. porazdelitev družinskih obveznosti in del med zakoncema. Običajno je tu prizadeta žena, ki mora prevzeti večji del gospodinjskega dela, ob tem pa, če je zaposlena, skrbeti še za svoje delo v službi. Normalno je, da se počuti prikrajšana v odnosu, da ga ima za nepravičnega. Če mož tega ne spozna ali sploh ne občuti (ker ima morda takšno delitev za naravno), seveda pride do zmanjšanja intimnosti v zakonu in do prepirov brez razrešitve situacije. Nekatere ameriške raziskave so pokazale, da so ženske bolj kot moški občutljive za (ne)pravičnost v odnosu, medtem ko npr. avstrijske raziskave niso pokazale nobenih razlik, oz. celo, da občutek za (ne)pravičnost ni posebno pomemben (Argyle, 1990). Te razlike kažejo, da pri občutenju odnosa igrajo veliko vlogo tudi kulturne razlike. Evropski pari so bolj občutljivi na enako porazdeljenost

koristi (in stroškov), ameriški pa bolj na pravično porazdeljenost koristi in stroškov (t.j. konstanten odnos med koristmi in stroški za oba partnerja).

Kritika teorije menjave poudarja, da ljudje v mnogih odnosih ne poskušajo maksimirati svojih dobičkov (t.j. povečati razmerja med tem, kar dobijo in tem, kar izgubijo v odnosu). Tako npr. solidarnost med sorodniki sloni na drugačnih osnovah, kar potrjuje tudi sociobiologija. Po teh domnevah gre v solidarnostnih odnosih velikokrat za neposredni altruizem, ki ni vezan za noben izračun stroškov. Ta altruizem je delno biološko pogojen. Kot trdijo sociobiologi evolucija vrst podpira mehanizme pomoči med sorodniki, zato ker se s tem poveča možnost nadaljevanja enakih genskih zasnov. To je v skladu z domnevo o "genskem egoizmu", težnji genov, da se samoreproducirajo, četudi na račun izrinjanja drugih genskih zasnov.

Druge kritike zopet poudarjajo, da so altruistična dejanja v odnosih pogosto izraz naklonjenosti do partnerja, preprosto zato, ker nam je simpatičen. Šele ko gre v odnosu kaj narobe, se razvije "račun koristi in stroškov" (npr. v nesrečnih zakonih). Nadaljnji razvoj teorije menjave je upošteval tudi altruizem in empatijo, z domnevo, da mora vsak partner v odnosu skrbeti za to, da se odnos tako kot njemu izplača tudi partnerju (Thibaut, Kelley, 1978).

Ekskurz

Argyleova shema sinhronizacije v odnosih

M. Argyle (1967) je v svoji teoriji socialnih spretnosti, potrebnih za navezavo in obstoj socialnih odnosov, razvil oblike izmenjave, ki segajo čez horizont koristi in stroškov. Tem vidikom izmenjave pravi sinhronizacija. Partnerji poskušajo v odnosih zadovoljiti lastne potrebe, vendar ob tem skrbijo za sinhroniziranje svojih zadovoljitev z zadovoljitvami potreb partnerjev, pri čemer se vzpostavljajo nadaljnje sinhronizacije: v razvoju intimnosti, emocij, hitrosti in poteku socialnih dejanj. Vse te sinhronizacije zahtevajo, da morajo osebe, zapletene v medosebne odnose, istočasno upoštevati svoja lastna in partnerjeva stališča, potrebe, spoznanja itd. (Argyle, 1967). Partnerji v odnosu imajo vsak svoj repertoar "socialnih tehnik", s katerimi si skušajo zagotoviti sinhronizacijo v odnosu. Pri tem morajo upoštevati nekatera nujna pravila vedenja v odnosih, npr.:

- gladko izmenjavo svojih govornih sekvenc in govornih sekvenc partnerja: če oba

naenkrat govorita, si kričita ukaze ali spraŠujeta, potem ne pride do sinhronizacije v govoru, prav tako ne, če so prevelike pavze med govorno sekvenco enega in drugega partnerja.

- hitrost mora biti prilagojena situaciji in sposobnosti, da en partner sledi početju drugega partnerja: če nekdo govori tako hitro, da mu drugi ne more slediti, ne pride do sinhronizacije ali se prekine. Isto se zgodi tedaj, če je ena oseba zelo dinamična v kretnjah, v izražanju, druga pa temu ne more slediti.

- simetričnost v dominanci in/ali submisiji partnerjev: če sta oba partnerja dominantna ali oba submisivna, je težko doseči sinhronizacijo dejanj in komunikacije v odnosu. Podobno velja, če je nekdo resnična avtoriteta, pa ji drugi ne da potrebnega spoštovanja.

- sinhronost glede stopnje intimnosti: kolikor bolj intimen je odnos, toliko bolj topli in intenzivni so kontakti z očmi med partnerjema, toliko manjša je telesna oddaljenost partnerjev, toliko več fizičnih dotikov je med njima itd.

- sinhronost v kooperaciji in tekmovalnosti: oba partnerja se morata ujemati glede definicije odnosa, namreč ali gre za kooperativen ali tekmovalen odnos, oz. v deležu kooperativnosti in tekmovalnosti v odnosu, oz. kje bo potekala tekma in kje sodelovanje.

- sinhronost v emocionalnem tonu: to pomeni, da se partnerja ujameta v stopnji čustvene vzburjenosti/nevzburjenosti.

- sinhronost v predmetu pogovora in v postopkih: dogovor o skupni temi, skupni igri, skupnem delu ali nalogi ter dogovor o pravilih iger in o postopkih, da se realizira nek cilj. Taki dogovori se lahko sklenejo verbalno ali neverbalno in indirektno, vendar morajo obstajati, če naj se doseže usklajenost ravnanja partnerjev (Argyle, 1967, str. 53-54).

Ko enkrat partnerji v odnosu dosežejo sihnronizacijo v svojih socialnih tehnikah, potem se vzpostavi stanje ravnotežja, ki se upira spremembam, kakršne bi prelomile doseženi status quo. Če se A začne vesti bolj agresivno ali bolj neprijazno kot običajno, to takoj izzove pri partnerju B ustrezno negativno reakcijo, kar zopet vzbudi pri A-ju strah, da ga bo B zavrnil in prekinil odnos. Zato spremeni svoje vedenje tako, da postane neobičajno prijazen in prijetnega vedenja. Če pa npr. B govori več kot običajno, potem ga bo A prekinjal s svojimi opazkami ali preprosto povečal sekvence svojega molka. Če pa B govori manj kot običajno, ga bo drugi bolj kot običajno spraševal ali na kak drug način izzival h govorjenju.

Vzpostavljeno ravnotežje se lahko spremeni, vendar zelo počasi in postopoma, toda ob predpostavki, da partnerja dobita pri tem več zadovoljstva, kot pa ga izgubita.

Tudi drugi avtorji so ugotavljali razne primere sinhronizacije v poteku odnosa. Vsi pomenijo razne vrste ekvivalence v izmenjavah. Tako npr. psiholingvisti ugotavljajo potrebo po usklajenosti tega, kako globoko v pretekle sekvence govora se nanašajo partnerji v pogovoru. Če se npr. ena oseba v pogovoru nanaša na stvari, ki jih je druga oseba izrekla pred dvema ali tremi fazami v pogovoru, druga pa se nanaša le na to, kar je prva izrekla neposredno pred tem, potem nastane v pogovoru neravnotežje, ki ogrozi odnos. Intimni odnosi torej terjajo tudi enako stopnjo poseganja v "zgodovino dogajanja v odnosu". Takšnim pravilom za usklajeno komuniciranje v odnosu pravi K. Riegel dialektika dialogov (Riegel, 1980).

Znan pojav iz analize družinskih sporov je npr., da en partner stalno vrača pogovor na stvari, ki jih je drugi partner dejal ali storil pred tem, da se nikakor noče soočiti s tem, kar pravkar govori ali počne. Ali pa nasprotno, da prav vztrajanje na tem, kar je partner pravkar izrekel, ne da bi upošteval pretekli kontekst pogovora, privede do konflikta. V obeh primerih je kršena dialektika dialoga oz. se onemogoči sinhroniziran potek interakcije in komunikacije.

L.L. Barker pa navaja štiri stopnje v komunikacijski izmenjavi v medosebnem odnosu, ki ustrezajo štirim stopnjam v razvoju odnosa od površnega k intimnemu odnosu (Barker, 1987).

Prva stopnja je **alternirani monolog**, kjer vsak od partnerjev govori mimo drugega in se ne ozira nanj. Vsak od njiju je zavzet le s tem, kar sam govori ali hoče povedati, tako da ne pride do delitve idej in do razumevanja pri partnerju. Konec nekega stavka, ki ga pove ena oseba, je kvečjemu signal za to, da druga oseba začne nek svoj monolog, ki je nepovezan s stavkom prve osebe.

Druga stopnja je **interakcija med dražljaji in reakcijami.** Tu govorec govori nekaj iz čistega avtomatizma, ne glede na to, kaj bo drugi odgovoril na to. Npr. trgovec, ki vas vpraša po številki čevljev, ki jih nosite, v resnici ni zainteresiran za pogovor z vami, temveč postavi standardno vprašanje in vaš odgovor ne bo nič spremenil njegovega vpraševanja. Pogovor z mnogimi formalnimi frazami je velikokrat zgolj interakcija utečenih dražljajev pri govorcu in utečenih reakcij pri poslušalcu.

Interakcije s povratno zanko so bolj produktivne oblike pogo-

vora, kajti tu vsak od partnerjev gradi svoje govorjenje na osnovi odgovorov partnerja. Toda tudi povratna zanka se lahko gradi na avtomatizmu in naučenih navadah, ne na pravih medosebnih dejavnikih (npr. reklamni agent, ki spretno prilagaja svoj govor odgovorom nejevoljnega kupca).

Interakcija z vživljanjem: to je najbolj produktivna oblika komunikacije, kjer je tudi največ resnične in uravnovešene komunikacijske izmenjave med partnerji. Vsak od partnerjev razume druge ljudi, se vživi vanje, identificira z njihovimi mislimi, občuti njihove bolečine, deli njihovo radost. Interakcija z vživljanjem je tipična za trdne in zdrave odnose. Osebe, ki komunicirajo na ta način, poznajo partnerje tako dobro, da lahko napovedo odgovore na sporočila, ki jih dajejo. Tako npr. lahko predvidijo negativne odgovore na svoje pripombe in se tem raje izognejo tako, da svoje pripombe potlačijo in namesto tega rečejo nekaj, kar bo partnerju všeč (Barker, 1987, str. 150-1).

2.2.

KRIŽANJA IN POVEZOVANJA RAZLIČNIH ODNOSNIH PERSPEKTIV

Partnerja v intimnem odnosu ne reagirata le na vedenje drugega, temveč se tudi nenehno vživljata v drugega, se "postavljata v vlogo drugega" (Mead, 1934). Najpomembnejši akt tega vživljanja je domnevanje, kaj drugi misli o meni, kakšen sem torej sam iz perspektive drugega. Na te domneve so sicer opozarjali mnogi teoretiki (L. Feuerbah, Cooley, G.H. Mead, M. Buber, E. Husserl in A. Schütz), vendar jih je v psihologiji in psihoterapiji najbolj natanko preučeval R.D. Laing s sodelavci.

Laing jemlje za osnovo preučevanja odnosov diado, dvojico subjektov v odnosu. Po Laingovem mnenju partnerja v odnosu vedno upoštevata različne perspektive, s katerih "zreta" nase, pa naj počneta karkoli, naj bo to odnos simpatije in ljubezni ali sovraštva. V kolikor gre za medsebojno naklonjenost, potem bosta partnerja poskušala delovati tako, da bo njuno vedenje čim bolj v skladu z njuno projekcijo podobe o sebi v očeh partnerja. Če pa med njima vlada nezaupanje in konflikt, bo vsakdo poskušal delovati tako, da bi partnerja privedel k temu, da sprejme njegove poglede, skratka da partner spremeni svojo podobo o njem (in s tem sprejme njegove poglede).

V obeh primerih se v vsaki od oseb odvija nekakšen notranji dvogovor med dvema perspektivama: med neposredno subjektivno perspektivo osebe in med posredno perspektivo partnerja, torej med domnevami o tem, kako se vidim sam in kako me vidi partner (Laing, Phillipson, Lee, 1973). Te perspektive se lahko še dalje cepijo na metaperspektivo in meta-meta perspektivo itd. Npr. kaj partner misli ali ve o tem, kar si jaz mislim ali vem o njem, ali dalje, kaj jaz mislim ali vem, da partner misli, da jaz mi-

slim ali vem o njem itd.. Do takšnih zapletenih refleksivnih operacij pride pogosto v konfliktnih ali bolestnih odnosih (npr. razmišljanja paranoika ali shizofrenika o drugih ljudeh). Vendar, tudi v normalnih intimnih odnosih morajo znati partnerji pokazati sposobnost za obvladanje omenjenih "notranjih dialogov" med različnimi perspektivami gledanja na sebe.

Če nekdo ni sposoben za to, da uzre sebe tudi skozi oči drugih oseb, potem preprosto ni sposoben za intimni odnos, ker mu manjka sposobnost vživljanja v druge ljudi. Toda velja tudi nasprotno: če posameznik ni sposoben znižati ravni svojih refleksij na preprosto zaupanje v partnerja, v prepričanje, da to, kar počne, ustreza pričakovanjem partnerja in da to, kar počne partner, ustreza njegovim pričakovanjem, potem ni sposoben prekoračiti stalnega nezaupanja do partnerja. To nezaupanje pa zopet ovira intimni odnos.

Žena, ki stalno sumniči moža za neiskrenost in vse, kar mož počne, tolmači kot njegov poskus, da bi jo prevaral, bo stalno razmišljala v terminih metaperspektive: npr. "mož to počne prav zato, ker misli, da mu jaz ne zaupam" itd.

Podoba, ki jo imamo o sebi, je torej dialektična enotnost različnih perspektiv: neposredne subjektivne perspektive in različnih metaperspektiv, ki ustrezajo domnevam o tem, kako moji partnerji v zame pomembnih odnosih, gledajo name. Temu dejstvu je že Cooley dejal ogledalni jaz, namreč ugotovitev, da je jaz jaz le v toliko, kolikor odseva v drugih jazih in kolikor prepozna svoj odsev v drugih ljudeh. Ta ugotovitev nas vodi do sklepa, da ni jaza samega po sebi ali kot nekaj poleg svojih odsevov v drugih ljudeh, kajti jaz sam je notranji dialog posameznika s samim seboj kot navidezno drugim. To misel je dalje razvil zlasti G. H. Mead in simbolični interakcionizem in je privedla do teorije vlog (vloga kot "posplošeni drugi", kot zrenje nase s stališča skupnosti ali družbe).

Tesna spojenost izvorne subjektivnosti s pogledom drugega name odseva tudi v jeziku, npr. v prehodu od prve osebe "jaz" k oziralnemu zaimku "mene". Ne moremo reči in razumeti oziralnega zaimka "mene", ne da bi na sebe zrli nekako od zunaj, oz. z očmi drugih ljudi, npr. "Jaz sem nekdo, ki me nihče ne razume" - tu samega sebe "definiramo" prav prek "mene", t.j. prek tega, kako drugi gledajo name (Laing idr., 1973, str. 16).

Vsak od partnerjev upošteva v svojem vedenju manifestno vedenje partnerja in svoje domneve o tem, kako drugi ocenjuje njegovo vedenje. Seveda so domneve o tem, kaj drugi misli o meni, delno pogojene s tem, kaj drugi počne, kako se vede v odnosu. Torej je moje vedenje v odnosu do partnerja funkcija tega, kako dojemam (izkušam) sebe in kako dojemam partnerja (važna sestavina tega pa je domneva, kako partner vidi mene) ter partnerjevega vedenja do mene. Obratno je partnerjevo vedenje do mene funkcija tega, kako partner dojema sebe in kako dojema mene (ki vsebuje domnevo o tem, kako jaz vidim partnerja) ter mojega vedenja do partnerja.

Zaradi te medsebojne prepletenosti vedenja in dojemanj drugega, dogajanje v odnosu ni nikoli le behavioristično sledenje vedenjskih sekvenc, temveč je vedno tudi sestavina intersubjektivne konstrukcije realnosti, situacije odnosa. Transformacije A-jevega vedenja v B-jevem dojemanju (izkustvu) in paralelno temu, transformacije B-jevega vedenja v A-jevem dojemanju (izkustvu), namreč prikličejo na dan vse one konstitutivne in kulturno pogojene naučene strukture zaznavanja, ki prispevajo k temu, kako partnerja konstruirata svoje okolje (Laing, 1973, str. 21). V tem procesu se dogajajo razni avtomatizmi oz. se uveljavljajo v nas vtisnjeni nezavedni "programi" obnašanja v odnosih, ki obenem preprečujejo, da bi ravnali zavestno.

Pri tem lahko pride pri različnih osebah do povsem nasprotnega spontanega interpretiranja istega vedenja, npr.:

- jaz delujem na način, ki je zame previden, za drugega pa strahopeten;
- drugi deluje na način, ki je zame pogumen, zanj pa hazard;
- ona meni, da ljubi življenje, on pa jo ima za površno;
- on se ima za uslužnega, ona pa ga ima za zapeljivca;
- jaz se imam za rezervirano osebo, on pa me ima za arogantno in ravnodušno;
- on se ima za galantnega, ona pa ga ima za snoba;
- ona se ima za občutljivo žensko, on njo za nemočno in odvisno;
- on se ima za zelo moškega, ona ga ima za brezobzirnega in gospodovalnega (Laing idr., 1973, str. 22-23).

Te različne interpretacije istega vedenja slonijo delno na socialnem učenju in na vtiskanju naučenega v nezavedno, delno pa na

splošnem socialnem kontekstu, v katerem živimo vsak dan in ki nam narekuje določene interpretacije. Če dve osebi prideta v svojem odnosu do takšnih nasprotujočih si interpretacij medsebojnega vedenja, potem imata na voljo več možnosti:

- da v odkritem pogovoru, nemara tudi v odkritem sporu glede razlik, skušata odpraviti razloge za tako nasprotne interpretacije. Temu pravimo metakomunikacija, to je komunikacija o odnosu. Ugotovita nemara, da te razlike slonijo na nesporazumih glede tega, kako vsakdo vidi sebe v očeh drugega (npr. A vidi sebe v očeh drugega kot njegovo "žrtev", kot objekt pohote ipd., B pa vidi sebe v očeh drugega kot "junaka pričakovane romance" itd.). Odkrit pogovor lahko odpravi nesporazume in zbliža predstave o tem, kako domnevno drugi vidi prvega, in dejanskim videnjem prvega v očeh druge osebe ali pa zakoliči trdne meje med osebama, ki jih nato nobena ne skuša več na silo prekoračiti.
- da skuša vsaka oseba z različnimi sredstvi vplivati na to, da druga prilagodi svojo predstavo o njej z njeno samo-podobo. Lahko skušata pretežno neposredno vplivati drug na drugega, da spremenita svoje mnenje o partnerju, ali pa bolj spreminjata lastno vedenje, da bi potem eden spremenil svoje mnenje o drugemu. Seveda pa v diadah vsako moje delovanje na drugega učinkuje tudi na mene in vsak poskus spreminjanja sebe učinkuje tudi na drugega. To se lahko dogaja bolj ali manj eksplicitno, to je bolj ali manj na govorni način.

Zato ima v odnosu velik pomen neverbalno komuniciranje partnerjev s pomočjo raznih gest, mimike, spreminjanja prostorske relacije med osebama, govornih modulacij (Argyle, 1987). P. Watzlawick, znani teoretik komunikacije, pravi takšnemu posrednemu komuniciranju analogno komuniciranje. To je komunikacija o tem, kaj partnerjema pomeni njun odnos, kako vsakdo definira odnos. Analogno komuniciranje je dopolnitev digitalnega komuniciranja, ki pomeni običajno izmenjavo informacij (Watzlawick idr., 1969). Med obema ravninama komunikacije lahko obstajajo zapleteni, pogosto paradoksalni odnosi, ki otežujejo komunikacijo in odnos.

Važno pa je vedeti, da partnerji vedno na nek način sporočajo drugemu svoje videnje drugega in tudi svoje domneve o tem, kako drugi vidi partnerja, pa če to želijo ali ne. Na ta način lahko

partner primerja svoje domneve o tem, kako drugi vidi njega z vtisi, ki jih na verbalen ali neverbalen način dobiva od drugega in iz katerih lahko v določeni meri razbere, kaj si drugi dejansko misli o njem. Seveda pa je vprašanje, koliko partnerja sebi priznata razliko med domnevami o drugem in sporočili, ki jih dobivata drug od drugega. V skrajnem primeru se oba "zapreta" drug pred drugim. To vodi do tretje strategije, namreč:

- da eden ali oba partnerja še dalje trmasto vztrajata pri svojih "definicijah" drugega in s tem odnosa, tako da vidita vsako dejanje drugega še naprej kot dokaz potrditve svoje "domneve o drugem". Tak je npr. primer, ko en partner tolmači vedenje drugega kot njegov poskus, da ga ta želi "mučiti". Tak je bil primer, ki ga navaja Laing v svoji knjigi. Pri terapevtu je bila ženska, ki je bila prepričana, da ji želi njen mož škodovati in jo mučiti. Po dogovoru bi se morala pri terapevtu oglasiti oba, vendar je najprej prišla le ona. Seveda je možev izostanek tolmačila kot njegov poskus, da jo žali celo pred terapevtom. Ko pa se je mož končno le pojavil, je dejala, da se je odločil priti le zato, da bi jo mučil (Laing idr., 1973, str. 26). V tem primeru ženska sploh ni sprejemala pomoči od terapevta. Njena domneva je bila, da ji hoče mož škodovati, pa naj počne karkoli, in da bi sam že vedel, kako ravnati, če ji ne bi hotel škodovati.

Problem pri takšnih odnosih je, da eden ali oba partnerja mislita o drugem le v terminih njegovih predpostavljenih "lastnosti" in "namer", ne pa v terminih odnosa. Zato iz vsakega zaporedja dogajanja v odnosu (interakcijske sekvence), ki vedno vsebuje izmenjavo dejavnosti obeh partnerjev, potegnemo le zaporedje tistih dejanj, ki pripadajo drugemu in jih tolmačimo kot rezultat ali izraz njegovih "osebnostnih lastnosti" ali "namer". Tako si lahko razložimo vztrajne in mučne medsebojne obtožbe zakoncev v nesrečnih zakonih, kjer vsakdo vidi ločeni verigi svojih in partnerjevih dejanj in se pri tem sklicuje na svoje "zasluge" in "krivice" ali "napake" partnerja, spregleda pa medsebojno sistemsko odvisnost njunih akcij in reakcij.

Psihoanalitiki govorijo v takšnih primerih o delovanju projekcij, o vnaprejšnjih in nezavednih predstavah o drugem, ki se z lastno dinamiko vsiljujejo subjektu, ko razmišlja o drugem ali je v kontaktu z njim. Paradoks projekcij je v tem, da tudi projektivno dejanje vpliva na drugega tako, da se ta odzove nanj s svojimi

projekcijami o partnerju. Partnerja namreč tudi skozi svoje izražanje projekcij sporočata drug drugemu, kaj si mislita drug o drugem in se skušata na nek način prilagoditi tem domnevam. To dejstvo dobro poznajo ljudje, ki se prilizujejo svojim partnerjem. Strategija prilizovanja sloni na tem, da imamo ljudje običajno raje tiste partnerje, ki dajejo vtis, da nas cenijo in imajo radi.

Podobno poskušamo velikokrat spreminjati svojo podobo o drugi osebi, če se nam ne posreči, da bi spremenili svojo podobo v očeh drugega. Tako si "izmišljamo" različne podobe o sebi in o drugih ljudeh kot nadomestek za (za nas) neugodne podobe o sebi pri drugih ljudeh (Laing idr., 1973, str. 29). Če nekdo doživlja neugodne odmeve pri drugih osebah, potem si ustvari predstavo, da je "grd". Takšne projekcije pogosto spremljajo nasprotni poskusi, da se jih znebimo. Tako npr. oseba, ki meni, da je grda, obenem vztrajno poskuša izriniti to predstavo iz sebe. Projekcija je povezana s sočasnim zanikanjem projekcije. Na žalost obstaja malo empiričnih raziskav o tem, kako se vedejo ljudje, ko se soočijo z dejstvom, da partner projecira nanje neustrezno podobo o njih.

Seveda pa predstave, ki jih imamo o drugih osebah in o tem, kako drugi vidijo nas, niso nikoli zgolj izmišljene, zgolj projekcija, temveč so zmes zaznavanja, interpretacije in projekcije (fantazije), pri čemer pa se delež projekcij nasproti zaznavi spreminja od osebe do osebe, od situacije do situacije. Vsaka projekcija neustrezne podobe o drugem se odrazi v analogni neustrezni podobi (projekciji) o samem sebi in obratno, projektivnim podobam o sebi ustrezajo analogne projektivne predstave o drugih. Zato pravi Laing, da Peter ne more biti v svojih očeh Peter (temveč je projekcija sebe), če zanj Pavel ni Pavel (temveč neka projekcija Pavla). To izhaja od tod, ker so metaperspektive, od koder zremo nase (kot "mene"), sestavina predstave o sebi (o "jazu") in obratno, vse predstave o "jazu" vključujejo metaperspektivo o "meni". Te zapletene mešanice predstav (podob) o sebi in o drugem lahko vodijo do posebno zaostrene oblike "neujemanj" v intimnih odnosih, namreč:

- da nastopi začaran krog, ali kot pravi Laing, neskončna spirala recipročnih perspektiv, t.j. domnev, zaupanj in nezaupanj v partnerja. Oglejmo si primer pogovora med terapevtom in pacientom, kjer pacient nikakor ni bil zadovoljen z vedenjem tera-

pevta. Očital mu je pomanjkanje sočutja, medtem ko je terapevt menil, da je za pacienta najboljše ravno to, kar počne.

Pacient:	*Terapevt:*
Vznemirjen sem.	Pacient je vznemirjen.
Terapevt se vede zelo mirno in neprizadeto.	Poskušam pacientu pomagati s tem, da ostanem miren in ga zgolj poslušam.
Če bi se terapevt zares brigal zame in mi hotel pomagati, bi bil bolj prizadet in bi to pokazal v svojih čustvih.	On je vendar vedno bolj vznemirjen. Moram biti še bolj miren.
On ve, da me to jezi.	Obtožuje me, da ga jezim.
Če terapevt ve, da me njegovo mirno vedenje jezi, potem me gotovo poskuša namerno jeziti.	Poskušam mu vendar zares pomagati.
Kako grozno, mora biti sadist! Morda ima veselje s tem, itd.	Pacient le projicira vame.

(Laing idr., 1973, str. 35)

Ta pogovor seveda lahko teče po podanem vzorcu v neskončnost in ne pride do sporazuma in zaupanja med partnerjema. Predpostavke, ki jih imamo drug o drugem, so pogosto takšne vrste; torej nerazrešljiva zmes napačnih pričakovanj, fantazij in zaznav. Iz takšne snovi se gradi medčloveška stvarnost. V takšnih krogih se vzpostavljajo povezave med pacientovo podobo sebe in terapevtovo podobo pacienta, med pacientovo podobo terapevta in terapevtovo podobo sebe; med pacientovo podobo o terapevtovi podobi sebe in terapevtovo podobo pacientove podobe o terapevtovi podobi sebe, itd. v neskončnost. Vzpostavijo se kot stabilni sistemi medsebojnih pričakovanj in prepričanj, ki jim sledijo prav tako stabilni sistemi vedenja. Takšni sistemi so prav tako uničevalni za medosebne odnose kot hurikani v fizičnem svetu (Laing idr., 1973, str. 37). Njihova osnova so medsebojno nezaupanje in navzkrižne projekcije partnerjev drug v drugega.

Obstaja cela vrsta takšnih spiral, npr. spirale dajanja-jemanja, zaupanja-nezaupanja, ravnodušnosti-skrbi. Obstajajo "dvigajoče"

se in "padajoče" spirale. V prvih imamo spiralo (navidez ali dejansko) pozitivnih naravnanosti (npr. srečen sem, da si srečen, da sem srečen), v drugih spiralo negativnih naravnanosti (npr. jezen sem, ker si jezen). Vse so v nekem smislu prisiljujoče. Takšne spirale lahko pomenijo poskuse, da se izide iz neke lažne ali nevzdržne situacije. Nevarnost za osebe, ki so vpletene v te situacije, leži v tem, da lahko že naslednji korak pomeni katastrofo. Lahko je celo zadnji korak sploh, kot pravi Laing, konec odnosa ali "konec sveta" (Laing idr., 1973, str. 48).

Srečanje v odnosu

Laingova teorija medosebnih odnosov na osnovi razmerij med različnimi notranjimi perspektivami v subjektih, ki so vpleteni v odnos, je dobro izpostavila fenomen medsebojnega nezaupanja med partnerji ter nesporazumov v odnosih. Laing sam pa je le bežno osvetlil pozitivne intimne odnose, kjer se ne oblikujejo razne spirale sumničenj in konfliktna pričakovanja. Le na nekaterih mestih naznači, da je za normalne odnose značilno neko primarno zaupanje partnerjev drug v drugega, kar prepreči potrebo po nastanku in cepljenju vedno novih meta-perspektiv. Seveda ostajajo partnerji v odnosu latentno pozorni tudi na višje perspektive medsebojnega ocenjevanja, vendar se te aktualizirajo le občasno, npr. ob primerih težavne koordinacije partnerjev ob kakšni skupni nalogi. Nasprotno pa se pri nenormalnih odnosih pojavlja permanentna pozornost partnerjev na to, "kar drugi misli o meni", "kaj drugi misli o tem, kar sam mislim o njem" itd.

M. Buber je znan filozof dialoga, torej takšnega odnosa med osebama, kjer se med njima dogaja vse, kar je bistveno v odnosu. Ne zgolj v vsaki od oseb, niti ne zunaj ali nasproti njima (okolje), temveč prav med njima. Za to "med" sta oba enako odgovorna, vendar noben ni "avtor" ali lastnik te dialoške vmesnosti. Dialog pomeni "dvogovor bitij", ne zgolj izmenjavo besed ali posameznih dejanj. Gre za skupen dogodek, ki enako zavezuje vse sodelujoče. Če gre za par oseb, vsaka od njiju izkuša temeljni (bitni) "Jaz-Ti"odnos. Če je v odnosu več oseb, gre za podoben odnos "Jaz-Mi".

Dialoški odnos imenuje Buber tudi srečanje (Begegnung) in ta

njegov izraz se je do danes prenesel tudi v razne psihološke in psihoterapevtske teorije o medosebnih odnosih (psihologije srečanja). Pristni dialoški odnos prekine spiralo nezaupanja oz. nesporazumov, ki jo je predstavil Laing. Takole ponazori M. Buber obe ekstremno različni možnosti v odnosu - Laingovsko spiralo in pristni odnos:

"Predstavimo si zdaj dva narejenca, ki sedita drug poleg drugega in se pogovarjata - imenujmo ju Peter in Pavel - ter preštejmo privide, ki nastajajo v tej igri. Tu sta najprej Peter, kakršen se hoče pokazati Pavlu, in Pavel, kakršen se hoče pokazati Petru; zatem Peter, kakršen se v resnici zdi Pavlu, se pravi Pavlova podoba Petra, ki se navadno sploh ne ujema s tisto, ki si jo želi Peter, in narobe; poleg teh še Peter, kakršen se zdi samemu sebi; in nazadnje dejanski Peter in dejanski Pavel. Dve živi bitji in šest pošastnih prividnih likov, ki se na številne načine mešajo v njun pogovor! Kje naj bo tu še prostor za pristnost medčloveškega!" (Buber, 1982, str.145-7)

In kaj se zgodi, če se ta brezplodna igra videza med osebama prekine:

"Še enkrat poglejmo dvojico pred seboj, ki jo obkoljuje strašilo prividnih likov. Strašilo se da pregnati. Predstavljajmo si Petra in Pavla, ki jima začenja presedati, ki se jima zmerom bolj gabi, da ju zastopajo pošasti. V prvem in drugem se prebudi, okrepi volja, da bi bil potrjen kot ta bivajoči in ne drugače. Na delu vidimo sile resničnega, ki odganjajo dozdevnost, dokler se počasi ne razblini; in osebni biti iz svoje brezdanjosti nagovorita druga drugo" (Buber, 1982, str. 145-7).

Ali je mogoče doseči tak odnos in kako ga doseči?, se vpraša bralec teh poetično izraženih Bubrovih misli.

Nekatere psihološke raziskave kažejo, da je nagnjenost k nenehnemu presojanju tega, kako drugi vidijo nas itd., odvisna od vrste osebnostnih in situacijskih značilnosti. Kadar nastopamo v socialnem prostoru v neki definirani socialni vlogi, ki je kontrolirana z mnogo normami, tedaj se več ukvarjamo s tem, kako drugi ocenjujejo naš "nastop". Pri njih poskušamo ustvariti ugoden vtis o sebi. Razne prijeme, ki se jih ob tem poslužujemo, je preučeval zlasti E. Goffman. Če ima nekdo tak poklic, ki terja veliko upravljanja s sabo, to je dajanja dobrega vtisa o sebi (npr. natakar,

podjetnik, trgovec, fotomodel itd.), potem bo v odnosih z drugimi spočetka prav tako poskušal na vsak način narediti določen vtis. Šele kasneje, ko mu postane določena vloga domača, tako da se lahko po potrebi distancira od nje, postane vedenje osebe bolj naravno (Goffman, 1959).

Ljudje tudi ne skrbijo za svoj imidž ves čas ali vsaj ne enako intenzivno, npr. bolj so pozorni na vtis, ki ga naredijo tedaj, kadar vedo, da so opazovani, kot tedaj ko menijo, da se na njih ne obrača posebna pozornost. Kdor ima poklic, ki terja veliko opazovanja od drugih ljudi (igralec, politik, menedžer, učitelj, terapevt) mora znati projecirati določeno podobo o sebi kot profesionalno kompetentni osebi. Za to je vrsta dobrih razlogov; npr. klienti bodo raje odgovarjali na zaželen način, če imajo zaupanje v sporočila terapevta (Argyle, 1967, str. 125).

Posameznik potrebuje potrditev svoje samo-podobe ali samozaupanja lahko tudi zato, ker je negotov vase. Zato stalno potrebuje podporo drugih ljudi, ki mu potrjujejo njegovo domnevo, da je takšen, kot upa, da je. Če posameznik v preteklosti ni utrdil svojega samozaupanja, bo toliko več časa posvetil "ogledovanju sebe v ogledalu drugih". Adolescenti, ki so si izoblikovali šele krhko in poskusno samopodobo, so posebno občutljivi na reakcije drugih in so v tem smislu negotovi. Podobno velja za ljudi, ki so spremenili svoj socialni razred, svoj poklic, svojo narodnostno pripadnost (Argyle, 1967, str. 126).

Maslow pa je dognal, da ni nujno, da nesigurni ljudje iščejo podporo pri drugih, zato da bi dosegli večje samospoštovanje. Ljudje z visokim samospoštovanjem, toda nizkim samozaupanjem potrebujejo stalno občudovanje drugih, se počutijo ogroženi in odvisni od drugih in se lahko vedejo zelo nemirno. Ljudje, ki imajo nizko samospoštovanje in visoko stopnjo samozaupanja, so mirni, odvisni in ne zahtevajo stalne podpore od drugih. Oni, ki imajo nizko samospoštovanje in nizko samozaupanje, pa mazohistično želijo, da drugi podprejo njihovo podrejenost (Maslow idr., 1945, nav. po Argyle, 1967, str. 127).

Osnovna težava v naporu, kako biti pristen, nepotvorjen v odnosih, je, da ni nobenega "pristnega jaza" na sebi, torej neke naše prave narave, ki jo moramo le razkriti drugim, odvreči maske itd. Tudi za to, da smo naravni, nepotvorjeni v odnosu, je potreben drugi, ki nas v tem neposredno ali posredno podpira ali vsaj ne

ovira. Ljudje nenehno primerjamo sebe z drugimi ljudmi in definiramo sami sebe v odvisnosti od odnosov z drugimi. Usmerjamo pozornost na različne "dele sebe", to je na tiste, ki ustrezajo določeni situaciji (npr. socialni vlogi). Torej ne moremo preskočiti v nekakšno neposrednost, kjer vsega tega ne bi bilo ali se izolirati od drugih, zato da bi bili samosvoji. Vse naše predstave o sebi in o drugih nastajajo v aktivnih odnosih z drugimi okrog nas (Gergen, 1986, str. 71).

Nepotvorjen in odkrit intimen odnos torej ni preprosto zveza nepotvorjenih in odkritih oseb, temveč je posebna kvaliteta odnosa. Je prav tisti odnos, ki mu Buber pravi srečanje ali bitni odnos oseb. Takšni odnosi so tudi podlaga za razvoj in samoizražanje nepotvorjene in odkrite samopodobe, podobe, ki ne potrebuje maske za svoja dejanja. Toda ne samo medosebni odnosi, vsi odnosi posameznika do sveta so lahko bolj ali manj pristni, nepotvorjeni ali potvorjeni, v vseh se lahko dogajajo razne spirale nezaupanja in dvoma vase in v predmet odnosa. Na to dejstvo pozabljajo mnogi teoretiki in praktiki, ki zožijo svojo pozornost le na medosebne odnose. (npr. teoretiki psihodrame, teorije vlog, etnometodologi itd.). Tudi M. Buber je tu uvedel zanj značilen in vprašljiv prelom med medosebnimi odnosi (jaz-ti) in odnosi do stvarnega okolja (jaz- ono), pri čemer je drugi vrsti odnosov odmeril apriorno nižje mesto od medosebnih odnosov. Medosebni odnosi imajo po našem mnenju svoj pomen, vrednost in ustrezno vsebino le na ozadju vseh drugih odnosov osebe do narave in družbe, ne pa sami po sebi.

Ekskurz

Ottomayerjeva kritika "igralnega koncepta" socialnega vedenja ljudi v odnosih

Samoumevnost igralnega koncepta socialnega vedenja ljudi v modernih družbah je tesno povezana s splošnim značajem teh družb kot tržnih družb, kjer vlada stalna konkurenca in komparacija sebe z drugimi. Te dejavnosti so družbeno ekonomsko nujne, zato se vsiljujejo ljudem kot nekakšna "druga narava". Analogno temu se določeni vzorci socialnega vedenja utrdijo v nas kot nekakšna družbeno ekonomska maska, kot ugotavlja K. Ottomayer v svoji kritiki vsakdanjega življenja v sodobnih meščanskih družbah (Ottomayer, 1977, 1987). Prav nenehno "igranje

vlog", stalno konkurenčno primerjanje sebe in drugih, svoje samopodobe z ogledalno podobo sebe pri drugih ljudeh, se prav obsesivno vsiljuje ljudem kot "naravno stanje". To dejstvo se nato sprejme kot nekaj samorazumljivega in univerzalnega za vse družbe in vse čase.

Znani terapevt psihodrame L. Yablonski je to mnenje izrekel zelo jasno in kratko, ko je parafraziral M. Branda:

> "Vsak je igralec. Sedaj igrajo. Igrajo vlogo spraševalca. Ljudje igrajo starše, politike, učitelje. Vsakdo je po naravi igralec" (cit. iz Ottomayer, 1987, str. 61).

Podobne izjave bi lahko našli že v zgodovini nastanka modernih družb, npr. pri Shakespearu:

> "Ves svet je oder in vse žene in možje so le igralci. Prihajajo in zopet odhajajo. Vse svoje življenje igrajo mnoge vloge..." (Kakor vam drago, ...).

Ottomayer seveda sprejema dejstvo, da ljudje v medsebojnih odnosih menjavamo in kompariramo različne perspektive v gledanju nase in na druge. Ne sprejema pa kot normalno stanje stvari to, da se nam takšno ravnanje vsiljuje kot nujno in nenehno potrebno. (Ottomayer, 1987, str. 65). Človeško življenje se dogaja v stalni napetosti med komparacijo različnih perspektiv, pripisanih različnim socialnim vlogam in čutno neposrednim izkušnjam, ki pomenijo "konec igre". Takšne izkušnje so npr. "presenečenja", ki nam jih pripravlja lastno telo ali lastna čustva, ko nenadoma ne moremo več nadaljevati z utečenimi igrami in se oglasi "stvar sama", npr. potlačeni občutki, telesna reakcija ali spontan čustven odziv. Oboje dobro poznajo in s pridom uporabljajo različne terapije (npr. psihodrame, gestalt-terapija in nekatere oblike psihoanalize). Ljudje moramo tako vedno znova delati kompromise med obema poloma, med polom raznih "vlog" in polom spontanih telesnih in duševnih odzivov na dogodke vsakdanjega življenja. Življenje ni nikoli le en pol, le igra ali le neposrednost in pristnost (Ottomayer, 1987, str. 64).

Naslednja pomanjkljivost številnih teorij o medosebnih odnosih po Ottomayerju je pozaba na predmetno naravnanost človekove dejavnosti, skratka na predmet skupne dejavnosti partnerjev v odnosu. Interakcija v realnih odnosih ima le redko za svoj predmet sam odnos, samo interakcijo partnerjev in njuno doživljanje odnosa. Večinoma so vsi odnosi med ljudmi praktično naravnani, služijo realizaciji nečesa "zunanjega", kar se realizira na osnovi skupnega delovanja partnerjev. Ottomayer zato govori o tem, da je medosebno srečevanje praviloma vedno "triadično". V odnosu med dvema osebama gre torej za njuno medsebojno interakcijo/komunikacijo in skupni predmet njune dejavnosti.

Večina ostalih teorij o odnosih je "diadična", ker upošteva zgolj interakcijo in komunikacijo med partnerjema v diadah.

Predmetno-praktična dejavnost angažira ljudi prav tako kot neposredna medčloveška realnost in medosebni odnosi se izoblikujejo v stalnem sozvočju s predmet-

no-praktičnimi odnosi. Npr. otrok že od vsega začetka enako vneto raziskuje tako stvarni svet kot socialni svet in uživa v svojih igrah s predmeti in v odnosih. Uspehi ali neuspehi posameznika v stiku s predmetnim svetom gradijo njegovo samopodobo v enaki meri kot uspehi ali neuspehi v odnosih z ljudmi (poleg tega bi morali dodati še razne odnose z ne-človeškim živim svetom, ki tudi prispevajo k naši samopodobi). Posameznik "odseva" sebe v predmetih svojega dela oz. porabe in to skozi povratno zvezo, ki jo doživlja s predmetom dejavnosti. V to odsevanje se vpisujejo tako zavestne kot nezavedne sestavine samopodobe in podobe sveta.

Navezava na "tretjega" v odnosu, t.j. predmet dejavnosti, ni nek zunanji dodatek, temveč je pogosto bistvena sestavina odnosa, okrog katerega se lomijo kopja obeh partnerjev. Z njim lahko tudi presekamo neplodno in nevarno spiralo perspektiv, o kateri piše Laing in drugi teoretiki. Ravno prisotnost skupnega predmeta dejavnosti namreč lahko prisili partnerje v odnosu, da pozabijo na svoja nezaupanja in komplicirane metaperspektive in se usmerijo unilateralno na skupen predmet dejavnosti (seveda je ta predmet lahko tudi nek tretji človek, npr. otrok, potreben varovanja in vzgoje s strani staršev).

Ottomayer navaja razne primere pozitivnega delovanja inovativne predmetne dejavnosti enega ali več partnerjev v kriznem odnosu, ki je skoraj na mah spremenila atmosfero v odnosu in vedenje partnerjev.

Tako lahko zaključimo z Ottomayerjem, da pride do fiksacije partnerjev v njune lastne projekcije in metaperspektive velikokrat prav zato, ker je odsoten predmet kreativne skupne dejavnosti, ki bi presegel sam odnos. Zato se odnos skrči zgolj na diado in tako ne more pobegniti iz začaranega kroga fiksacij in projekcij. Sodobna potrošniško naravnana koncepcija zasebnega življenja, ki poteka stran od produkcije, stalno teži k prav takšnemu zoženju odnosov "zgolj na medosebnost". To je torej družbeni pritisk na ljudi, da skrčijo svojo odnosnost na medosebnost in še tu zgolj na določene segmente, npr. na dimenzijo socialne igre. Tako so npr. otroci navezani na dolge ure bolščanja v TV, kjer imajo opraviti le z videzom komunikacije in odnosa, ki nima zveze s kakšno kreativno predmetno dejavnostjo. Nezaposlene ženske, ki preživijo večji del dneva ob neproduktivnem in duhamornem gospodinjskem delu, so prav tako odrezane od produktivne dejavnosti, ki bi jim pomenila relevantno potrditev njihove identitete. Delavci ob tekočih trakovih in podobnih oblikah nekreativnega, avtomatskega dela doživljajo sorodno usodo, prav tako številni uradniki itd. Nemožnost predmetno-praktične dejavnosti, ki bi bila enakovredna drugim interakcijsko/komunikacijskim dogajanjem v odnosih, vodi po Ottomayerju v tendenci k različnim regresijam, infantilizaciji in oblikovanju projektivnih predstav, stereotipnih predstav in predsodkov vseh vrst (Ottomayer, 1987, str. 129-30).

Poskušajmo strniti povedano v nekaj kratkih misli o tem, kdaj in kako se lahko preseže nepristne in neodkrite medosebne odnose in se približa temu, čemur pravi Buber srečanje.

Prvi nujni pogoj je, da **partnerjem postane običajno projekcijsko ravnanje in obnašanje odveč in tuje**, torej da se odlepijo od svoje dosedanje "igralne" prakse, kjer več časa porabijo za preganjanje dvomov in sumov v partnerje kot z dejansko interakcijo. To izkustvo tujosti dogajanja je seveda le nujni, ne pa zadostni pogoj, saj je mnogim partnerjem v intimnih odnosih povsem jasno, da jih drži v pesti nek sistem obnašanj, ki jim je zrasel čez glavo, a se mu kljub temu ne morejo odreči, kajti na voljo nimajo nobene oprijemljive alternative. Tako npr. zakonca raje ostaneta skupaj v "zakletem zakonu", kot da bi tvegala ločitev.

Zato je drugi nujni pogoj **izoblikovanje pozitivne, kontrastne podobe odnosa in realnih možnosti za njegovo realizacijo**. To pomeni pri vsakem od partnerjev slovo od utečenih samopodob (pozitivnih ali negativnih) in drugačen pogled nase. Tako novo perspektivo pa lahko pridobita le ob stikih z ljudmi, ki niso vmešani v njuno dosedanjo "igro", ki torej postavijo prednju drugačno ogledalo. Tu lahko pomaga tudi kakšna terapija, saj terapevt lahko pospeši oblikovanje nove alternativne samopodobe pri enem ali vseh partnerjih v odnosu.

Tretji nujni pogoj vidim v tem, da **partnerji v odnosu spoznajo, da se mora spremeniti klima med njimi**, da se mora v odnosu začeti dogajati nekaj novega. To "tretje" ne raste iz preproste konjunkcije osebnih uvidov, temveč iz pogosto napornih in bolečih poskusov skupnega ustvarjanja drugačne klime v odnosu, klime zaupanja in odkritosti.

Četrti nujni pogoj vidim v **sposobnosti partnerjev za zavestne in fleksibilne kompromise** med zahtevami njihovih (nujnih) socialnih vlog in spontanimi težnjami (telesnimi in duševnimi reakcijami na situacije). Ta pogoj je povezan z drugim, saj predpostavlja sposobnost in voljo do distanciranja od utečenih in omejujočih samopodob in ogledalnih podob.

Peti nujni pogoj vidim končno v **"prisotnosti tretjega"**, v momentu, ki presega interakcijo in komunikacijo v odnosu, ki presega samo diadičnost odnosa. Običajno je to kakšna skupna dejavnost ali skrb, ki pa mora biti kreativna in prinašati partnerjem

užitek in radost.

Lahko bi našteli še vrsto takšnih pogojev, toda vsi po vrsti bi bili le nujni, ne pa zadostni pogoji. Kajti ustvarjanje zares harmoničnega, odkritega intimnega odnosa, ki bi slonel na medsebojnem zaupanju partnerjev, ni predvidljiva stvar, recimo da je vedno vmešan tudi faktor slučaja, majhen ali večji "čudež".

2.3.

PSIHOLOGIJA SREČE

Dosedanja razprava o dogajanju v intimnih odnosih, zlasti zadnja razprava o zaupanju in odkritosti v odnosu, nas postavlja neposredno pred vprašanje sreče in nesreče, ki ju doživljamo v medosebnih odnosih. Neizpodbitno dejstvo vsakdanjega življenja je, da nam največ sreče in nesreče prinaša dogajanje v naših intimnih odnosih, zlasti z najbližjimi osebami: zakoncem, ljubimcem/ko, otroci, bližnjimi sorodniki in dobrimi prijatelji. Toda kaj lahko psiholog pove o sreči?

Raziskave o sreči so v psihologiji relativno novega datuma, vendar jih je vedno več, pravzaprav je to kar pravi hit v sodobni psihologiji. Srečo nekateri definirajo kot evforično in pozitivno čustveno stanje, drugi pa kot kognitivno posredovano zadovoljstvo z življenjem, delom, zakoncem itd. Dejansko sreča zajema obe komponenti. Raziskave v ZDA kažejo, da je približno 22% testiranih oseb izrazilo popolno zadovoljstvo s svojim trenutnim življenjem, največji odstotek (40%) pa jih je bilo skoraj povsem zadovoljnih s svojim življenjem . Povsem nezadovoljnih je bilo le slab odstotek vprašanih oseb (Argyle, 1992). To pomeni, da pri ljudeh kljub vsem življenjskim problemom vendarle močno prevladuje zadovoljstvo z življenjem. Podobne rezultate so dobili tudi v Veliki Britaniji.

Raziskave so pokazale, da je ljudem najpomembnejši vir zadovoljstva v življenju družinsko življenje in partnerski odnos, torej dve ključni celici zasebnosti in intimnosti.

V raziskavi na standardiziranem vzorcu mladine v Sloveniji (14-27 let) smo mlade tudi vprašali katera področja življenja jim nudijo največ zadovoljstva (Ule, 1988). Odgovori so prikazani v spodnji tabeli:

Tabela 1: Zadovoljstvo s spodaj navedenimi področji življenja (v %)

Področja življenja	*veliko*	*srednje*	*nikakršno*
prijateljstva in znanstva	69,3	28,3	2,0
zabava in sprostitev	51,1	43,3	5,0
seks in ljubezen	40,3	53,0	6,1
delo in zaposlitev	39,8	51,7	8,4
šport in športno življenje	35,5	52,0	12,1
šola in izobraževanje	32,5	51,7	15,4
umetnost in kultura	29,7	48,1	21,7
politika in politična dogajanja	12,3	54,6	32,7
vera in versko življenje	10,4	40,7	48,3

N=538

Vendar pa občutek zadovoljstva z življenjem vsakodnevno močno variira, če upoštevamo druge slučajne dejavnike (npr. lepo ali grdo vreme, lepo ali grdo okolje testiranja, nedavna zmaga ali poraz priljubljenega moštva itd.). Nekatere velike razlike v odgovorih kažejo tudi na to, da vprašane osebe niso bile ravno posebno odkrite v odgovorih (npr. večina testiranih oseb v ameriški raziskavi je izrazila zadovoljstvo s svojim zakonom, toda kasneje se jih je več kot 35% ločilo).

Glavni prediktorji sreče so po raziskavah angleškega psihologa M.Argyla (1992): dobri medosebni in družinski odnosi, zdravje, zadostni dohodki, zanimivo in ugledno delo, zabava.

Kaj pa ljudje, ki se jim življenjski pogoji nenadoma izboljšajo? Kako vpliva na srečo npr. glavni dobitek na loteriji ali športni stavi? Kammann in Campbell (1982, po Argyle, 1992), ki sta proučevala učinek takih nenadnih dobitkov na srečo, pravita, da je to prav zanimiva zgodba. Presenečena sta prišla do zaključka, da ima bogastvo presenetljivo majhen učinek na srečo, čeprav je zelo razširjeno mnenje, da je to glavni pogoj sreče. Ugotovila sta, da so nekateri dobitniki takih nenadnih dobitkov malo srečnejši kot poprej, da pa je njihovo vsakdanje življenje največkrat do dna

pretreseno. Mnogi od njih so npr. pustili službo, se preselili v uglednejše stanovanjske predele, kjer pa niso bili dobro sprejeti. V glavnem se njihovi objektivni življenjski pogoji niso mnogo izboljšali.

Raziskovalce je nadalje zanimalo, ali je sreča nasprotje nesreče, veselje nasprotje depresiji. Kajti če je npr. veselje psihološko nasprotje depresiji, potem bi bilo za srečo dovolj, da uporabimo sredstva za premagovanje depresije. Če je sreča psihološko nasprotje nesreče, potem bi bilo za doseganje sreče dovolj izogibanje nesrečam. Vendar se v obeh primerih pokaže, da temu ni tako, torej da ne gre za nasprotne psihološke pojme. Tako je Argyle prišel do sklepa, da ima sreča tri komponente, ki rahlo korelirajo med seboj:

1. Pogostost in intenzivnost izkustva veselja/radosti (joy).
2. Raven zadovoljstva z življenjem kot celoto.
3. Odsotnost depresije, strahu in drugih negativnih stanj (Argyle, 1992, str. 284).

Podrobnejše raziskave o tem, kdo občuti več sreče, so dale Argyleu in sodelavcem mestoma presenetljive odgovore; npr. ugotovitev, da so ženske (a le do 40 let in poročene) v splošnem srečnejše od moških, da pa so dvakrat bolj depresivne od moških; da so starejši bolj zadovoljni s svojim življenjem kot mlajši ljudje, toda starejši imajo manj veselja in radosti kot mlajši; da obstaja povezava med dohodkom in srečo (zlasti osebe z najnižjimi dohodki izražajo najmanjšo stopnjo sreče), vendar pa sreča ne raste sorazmerno z velikostjo bančnega računa in bogati zato niso tudi toliko bolj srečni; da obstajajo velike kulturne razlike v občutenju sreče itd.

Zanimiva je ugotovitev raziskovalcev, da je zadovoljstvo s socialnimi odnosi glavni prediktor zadovoljstva ljudi z življenjem. Tako je bilo ugotovljeno, da so prijatelji najbolj pomemben in razširjen izvor veselja in radosti (za 36 % vprašanih v eni od raziskav je bil to najpomembnejši izvor zadovoljstva). Posebno pri osebah iz srednjega razreda, pri ženskah in študentih psihologije so bili prijatelji ocenjeni kot zelo pomemben izvor veselja. Drugi izvori so se precej slabše odrezali; bazična zadovoljstva kot je hrana, pijača, seks so najpomembnejši izvor zadovoljstva za 9 % vprašanih, uspeh za 16 % vprašanih. Največ veselja povzroča lju-

dem ponovno srečanje s prijatelji po daljšem času in sproščeno druženje s prijatelji (Argyle, ibid.).

Kot najmočnejši izvor veselja je bila v raziskavah ocenjena ljubezen, sledijo "biti skupaj s prijatelji", "biti z družino", "s prijatelji narediti kaj, kar spravlja v dobro voljo". Tu velja tudi obraten odnos, če se nekdo počuti srečen, poišče najprej svoje prijatelje, da veselje deli z njimi. Tudi zakonci so drug drugemu izvor veselja, vendar v manjši meri kot izvor zadovoljstva. Mali otroci so drugim izvor veselja, a tudi izvor stresov in konfliktov. Prav tako je izvor veselja uspeh pri delu.

V že omenjeni raziskavi med mladimi v Sloveniji (Ule, 1988),je bilo tudi vprašanje, kaj si mladi najbolj želijo. Spodnja tabela kaže odgovore (v %).

Tabela 2: koliko se tebi osebno zdijo zaželene spodaj navedene stvari ali dogodki?

Stvari, dogodki	*zaželjeno*	*nezaželjeno*
urejen materialni položaj	95,5	4,5
živeti mirno v krogu družine in prijateljev	87,9	12,1
biti sam svoj gospodar in ukvarjati se s tem kar, želiš	79,9	20,1
postati znan v poklicu in stroki	78,2	21,5
zabavati se po mili volji	69,0	30,9
zvestoba nacionalni tradiciji	59,3	40,7
uveljaviti se v politiki	44,2	55,7
postati slaven v športu, glasbi	42,9	57,2
biti na vodilnem položaju	36,5	63,5

N=538

Prijatelji so velik izvor veselja in zadovoljstva predvsem zato, ker so angažirani v večjem številu kooperativnih dejavnosti, ki prinašajo veselje (v jedi, pitju, igrah, obiskih). Drugi razlog je, da

prijatelji dajejo razne pozitivne neverbalne signale - nasmeh, prijazen pogled, bližina, včasih dotik. Vse te signale si prijatelji pošiljajo obojestransko, kar še okrepi občutek veselja.

Nadaljnji razlog je, da prijatelji omogočajo močno sinhronizirano in koordinirano interakcijo, kar pa daje večji občutek zadovoljstva in krepi medsebojno privlačnost partnerjev v prijateljskem odnosu.

Pri raziskavah o izvoru zadovoljstva pa se je pokazalo, da je partnerski odnos največji izvor zadovoljstva od vseh podanih odnosov. Tudi zadovoljstvo z vsakdanjim življenjem v družini je močan prediktor sreče. Številne raziskave dokazujejo, da so ljudje, ki imajo dober partnerski odnos, bolj srečni kot drugi. Prav tako raziskave potrjujejo domnevo, da je pridobitev nekega intimnega odnosa prijetna, izguba oz. razpad intimnega odnosa pa izjemno neprijetna stvar, ki povzroča močan stres. Ločenost od zakonca, bodisi zaradi smrti ali razveze, je zelo ne-srečna. Ljudje doživljajo močan občutek izgube in nenadne osamljenosti. V nekaj manjši meri kot zakonski in erotski partnerji so izvor zadovoljstva prijatelji, sledijo sorodniki (zlasti otroci), sodelavci.

Tabela 3: Procent "zelo srečnih" anketirancev glede na zakonski stan (Veroff, 1981; po Argyle, 1992, str. 293)

Stan	*moški*	*ženske*
poročeni	35,0	41,5
samski	18,5	25,5
ločeni	18,5	15,5

Toda socialni odnosi so tudi izvor konfliktov. Tako so zakonski in partnerski odnosi največji izvor konfliktov in nezadovoljstva. Močan izvor konfliktov so še otroci, zlasti adolescenti.

V vsakem primeru je pomembna kvaliteta odnosa, čeprav še ne poznamo vseh psiholoških procesov, ki vzdržujejo kvaliteten odnos. Ne ve se dobro, kolikšen je npr. tu delež pozitivnih vedenjskih (verbalnih in neverbalnih) komponent, npr. izmenjav znakov naklonjenosti, medsebojnega potrjevanja samospoštovanja

partnerjev, potrebe po tem, da smo ljubljeni ali potrebni drugemu, potrebe po tovarištvu itd. Drugi izvori zadovoljstva v odnosih so medsebojna materialna pomoč, informacije in nasveti, ki nam jih dajejo partnerji, sorodniki, prijatelji, poklicni kolegi idr. Nadaljnji pomemben izvor zadovoljstva v odnosih so skupne dejavnosti- skupne igre, skupno delo, skupno gospodinjstvo. Tudi rednost in napovedljivost kontaktov z osebami, ki so nam drage, je zelo pomemben izvor zadovoljstva v odnosu, kajti to pomeni, da se lahko na daljši rok zanesemo na pozitivna poplačila naših partnerjev (Argyle, 1992, str. 242).

Raziskave o vplivu pozitivnih socialnih odnosov na duševno in fizično zdravje so potrdile domevo, da so srečni medosebni odnosi pomemben izvor duševnega in telesnega zdravja. Tako npr. socialna podpora s strani partnerjev ali nam bližnjih oseb pomeni veliko prednost v boju s stresi, ki jih doživljamo v vsakodnevnem življenju. Podpora prijateljev ima "učinek odbijača"; v socialnih odnosih namreč zmanjša depresijo, ki jo lahko povzroči stresni dogodek.

Prijatelji in partnerji nam omogočajo večje samozaupanje in samospoštovanje, nam vzbujajo več pozitivnih emocij (tudi do nas samih). Že sama zavest o možni podpori zmanjša duševno obremenitev zaradi problemov in poveča občutek, da bomo probleme lahko obvladali. Argyle (1992, str.254) navaja tudi številne raziskave, ki pričajo o tem, kako podpora socialnih odnosov pripomore k fizičnemu zdravju in k hitrejšemu okrevanju po raznih boleznih. Zdi se, da veliko podpore v socialnih odnosih pomeni tudi manjšo občutljivost za viruse in druge nosilce nalezljivih bolezni (močnejši imunski sistem). Pozitivni socialni odnosi vplivajo na zdravje tudi s tem, ker nas navajajo na bolj zdravo življenje. Tako npr. osamljeni ljudje več pijejo in kadijo in so bolj nagnjeni k nekaterim boleznim (tuberkuloza, pljučnica, ciroza jeter).

Prav zato je izguba nekega pomembnega intimnega odnosa zelo močan izvor stresa, bolezni in depresij. Odstotki nesrečnih, depresivnih in drugače fizično in duševno motenih ljudi so zelo visoki pri razvezanih, ločeno živečih zakoncih, vdovah in vdovcih. Pri tem pa raziskave kažejo, da moški bolj stresno reagirajo na izgubo kot ženske.

Ljudje brez ustrezne socialne podpore se počutijo osamljeni. Občutek osamljenosti sloni na kombinaciji več dejavnikov: social-

ne izolacije, želje po več socialnih kontaktih, neustreznem obsegu samorazodevanja v odnosih. Toda tu igrajo veliko vlogo mreže medosebnih odnosov, ne zgolj posamezni odnosi (npr. mreža sorodnikov, mreža prijateljev). Ker je duševno in telesno zdravje samo važna sestavina sreče, lahko sklepamo, da na ta način osrečujoči intimni odnosi reproducirajo sami sebe in s tem srečo kot izraz kvalitete odnosa.

Argyle je na osnovi svojih in drugih raziskav podal nekaj pomembnih zaključkov o srečnem življenjskem stilu:

a. Socialni odnosi:

Zato, da bi povečali srečo, bodimo poročeni in ostanimo poročeni, imejmo otroke, držimo skupaj s sorodniki, imejmo veliko prijateljev in se srečujmo v prijetnih druženjih s sosedi. Zato potrebujemo tudi določene socialne spretnosti, ki se jih da pridobiti z vajo.

b. Delo:

Bodimo zaposleni in najdimo delo, ki nam daje zadovoljstvo- tako intrinzično kot ekstrinzično (pohvale od sodelavcev). Oboje je bolj pomembno kot delovni položaj in plača.

c. Sprostitev in zabava:

Težko je najti pravo delo, toda relativno lahko je najti primerno obliko sprostitve in zabave. Bolj zadovoljuje aktivna zabava, ki ima nekatere značilnosti dela kot pa gledanje TV. Šport in vsakodnevno razgibavanje nas spravi v dobro voljo. Prav tako je zelo pomembna družba sproščenih, zabavnih, prijetnih ljudi.

Vpliv osebnostnih lastnosti na srečo

Do sedaj smo si ogledali veliko okoliščin in dejavnosti, ki vplivajo na srečo, toda ali obstajajo posamezniki, ki so konstantno srečni, ali obstajajo torej osebnostne lastnosti, ki vplivajo na občutek sreče. Po Argylu raziskave zelo jasno kažejo, da obstajajo srečni ljudje in "sedaj vemo že veliko, kdo so in zakaj so srečni" (Argyle, 1992, str.296).

Študije dvojčkov kažejo veliko podobnost v doživljanju sreče, dalje kažejo raziskave, da je doživljanje sreče med otroci in biološkimi starši zelo podobno, manj pa je podobnosti z adoptivnimi starši.

Raziskave kažejo, da je doživljanje sreče povezano predvsem z ekstravertnostjo; raziskave kažejo dokaj visoko korelacijo med obema variablama (0,48). Če ekstravertnost delimo na sociabilnost in impulsivnost, potem predvsem sociabilnost visoko korelira z doživljanjem sreče (Argyle, 1992, str.297). Argyle je v raziskavi o participaciji poskusnih oseb v raznih aktivnostih ugotovil, da so ekstravertne osebe pomembno bolj angažirane v socialnih aktivnostih, ki so povezane z užitkom in socialnim zadovoljstvom (sodelovanje v klubih, zabavah, ples) in da se s tem delno pojasnjuje visoka korelacija med doživljanjem sreče in ekstravertnostjo. Nadaljnje Argylove raziskave so pokazale, da ekstravertne osebe razvijejo poseben socialni stil: pozitivno neverbalno komunikacijo (smeh, mimiko), pozitivno verbalno komunikacijo (strinjanje, naklonjenost), visoke socialne spretnosti in pozitivno mišljenje (Argyle, 1992).

Še nekaj drugih osebnostnih značilnosti korelira z doživljanjem sreče:

- **stil pripisovanja**: depresivni ljudje neprestano razvijajo občutke krivde za slabe dogodke, srečni ljudje pa si v večji meri pripisujejo zasluge za dobre dogodke;
- **pozitivno mišljenje**: depresivni ljudje neprestano pričakujejo nesrečne dogodke in so začudeni, če gredo stvari po pozitivni poti. Za srečne ljudi pa je značilno, da razvijajo optimistični pogled na življenje, spominjajo se ugodnih dogodkov iz preteklosti in pričakujejo vse dobro v prihodnosti. To je lahko vzrok za srečo in zadovoljstvo;
- **nevrotičnost** je močan prediktor nezadovoljstva in ne-sreče. Otežuje doživljanje zadovoljstva. Ljudje z visoko stopnjo nevrotičnosti so preokupirani z delom in denarjem.

2.4.

RAZVOJ INTIMNIH ODNOSOV

V poteku nekega odnosa se spreminja veliko stvari: simpatija, intenzivnost, zaupanje med partnerji, napovedljivost, medsebojna odvisnost itd. Med najbolj izrazitimi lastnostmi odnosov, ki doživljajo pomembne spremembe, je angažiranje partnerjev v odnosu. Zato nekateri menijo, da je angažiranje najpomembnejša značilnost odnosa in da je osnova za razumevanje razvoja odnosa

Enostaven in koristen model razvoja odnosa ponujata Levinger in Snoek (1972). Sloni na domnevi, da se odnosi dogajajo med dvema ekstremnima točkama v stopnji medsebojne povezanosti (nanašanja) partnerjev: med stopnjo, ko ni nobenega stika in popolno medsebojnostjo ali identiteto (unijo) partnerjev. V tem kontinuumu lahko razlikujemo več ravni :

a) ni kontakta (ničelna raven),

b) enostransko zaznavanje: le en partner se zaveda prisotnosti drugega (prva raven),

c) površni stik (druga raven),

d) obojestranskost, ki vsebuje bolj globoko interakcijo med partnerji in lahko preraste v vzajemnost (tretja raven) (nav. po Gergen, 1986, str. 110 - 111; glej shemo na naslednji strani).

Minimalni stik partnerjev

Izhajamo iz točke, ko vsaj en partner opaža drugega, vendar med njima še ni nobene prave socialne interakcije. Večina vsakdanjih socialnih odnosov je tega tipa, saj večino ljudi "poznamo" le prek zaznavanja (npr. sopotnike na avtobusu, mimoidoče na ulici, igralce v TV-seriji, ki jo gledamo, lepega fanta ali dekle, ki gre pravkar mimo vašega okna itd). Večino ljudi mimogrede

Shema ravni intimnosti (Gergen, str. 111):

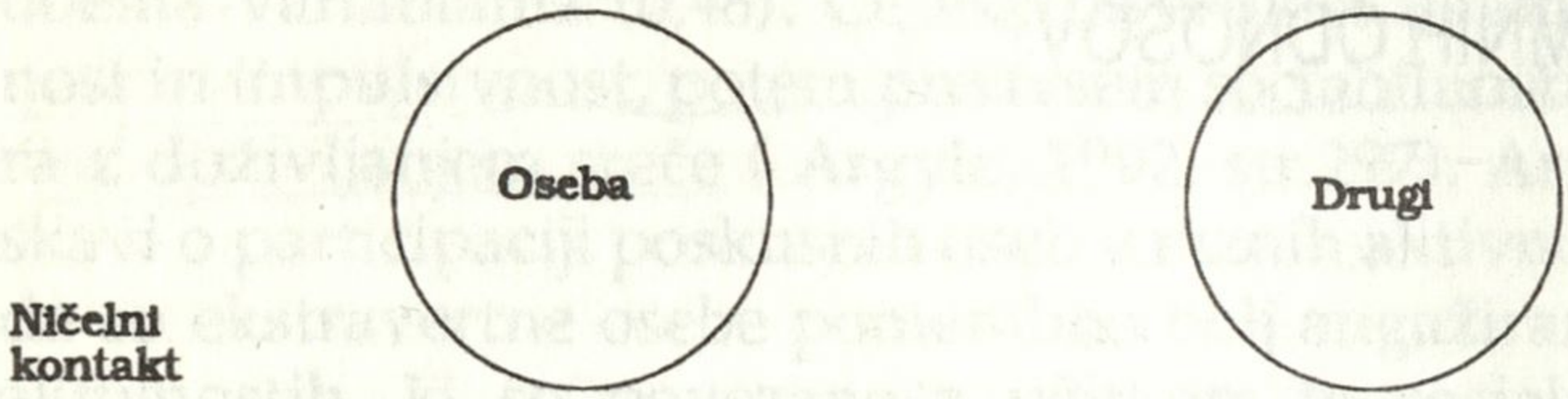

opazimo, na nek način nanje reagiramo (npr. s simpatijo, odobravanjem ali nezadovoljstvom) in gremo dalje, ne da bi z njimi izmenjali besedo. Včasih pa pride že na ravni prve stopnje odnosa do večjega angažiranja v odnosu, npr. če na cesti srečamo znano ali občudovano osebo. Tedaj se bolj razvnamemo, skušamo morda navezati stik s to osebo, jo pozdravimo, hočemo dobiti od nje avtogram itd.

Večina naših angažiranih odnosov se je nekoč začela na tej ravni. Kako pride do tega, da so se razvili dalje? Zanimivo je, da so se psihologi še najbolj posvečali raziskovanju te faze v razvoju

odnosa, namreč v številnih raziskavah o "prvem vtisu" in o socialnem zaznavanju oseb.

Obstaja vrsta ugotovitev o pomenu raznih dejavnikov, ki vplivajo na to, da nam je neka oseba simpatična ali antipatična, da se ji želimo približati. Zanimivo je, da je morda odločilni dejavnik pri izbiri naših odnosov **telesna bližina**. Ta spremenljivka najbolj določa, katero od oseb, ki nas obdajajo, bomo zavestno zaznali, in kdo bo prekoračil mejo med stopnjo popolne odsotnosti kontakta (ničelni odnos) k stopnji enostranskega zaznavanja (Forgas, 1987, str. 207). Segal je npr. eksperimentalno pokazal, da so sošolci v razredu izbirali za svoje najboljše prijatelje v glavnem tiste, ki so jim v razredu sedeli najbližje (Segal, 1974, po Forgas, 1987, str. 207). Tudi Festinger je v eni od raziskav med študenti MIT-ja ugotovil, da je bilo največ prijateljstev v študentskih domovih sklenjenih med študenti iz sosednjih sob. Na vzpostavitev odnosa lahko vplivajo tako na videz čisto slučajni dejavniki, npr. kdo je s kom sedel na predavanju, v kinu (Festinger idr., 1950, po Forgas, 1987, str. 190). Festingerjevi rezultati ne pravijo, da sta prostorska bližina in pogostost druženja avtomatično pozitiven dejavnik za navezovanje odnosov. To zlahka vidimo v prepolnem stanovanjskem bloku. Ljudje imajo v tem primeru občutek prisilne bližine.

Seveda delujejo na to, da opazimo neko osebo, še drugi dejavniki. Drug pomemben dejavnik je **socialna in demografska podobnost oseb**. Na splošno se prej zavemo prisotnosti tistih oseb, ki so nam bližje po izvoru, religiji, poklicu, statusu ali materialnem standardu. Zato je tu tudi več možnosti, da pride do nadaljnjega razvoja odnosa, vsaj do ravni površne interakcije. Statistika potrjuje, da se pomembno več prijateljstev, zakonov ali romanc razvije med ljudmi sorodnega izvora (Forgas, 1987, str. 209).

Naslednji pomemben dejavnik, ki izzove prehod od ničelne k prvi ravni odnosa, je **telesna privlačnost**. Telesna privlačnost je pomembna tudi za prehod od prve k drugi ravni odnosa; zajema fizični izgled posameznika in njegov način obnašanja. Seveda telesna privlačnost ni nekaj, kar bi bila čisto objektivna lastnost posameznika, temveč je odvisna od opazovalca, od njegovih lastnih meril za "lepoto", "privlačnost" človeka. Zgodovinski pregled meril za lepoto brž pokaže, kako zelo so se spreminjala splošna merila lepote skozi čas (npr. pogled na slike ljudi iz različnih zgodovinskih obdobij). Na merila lepote močno vplivajo modni trendi,

TV-serije in pomembni igralci v znanih filmih. Zanimivo pa je, da imajo ljudje, ki so si podobni v starosti, socialnem sloju, socialnem položaju, v geografskem izvoru tudi podobna merila za fizično privlačnost drugih ljudi. V določenih življenjskih obdobjih je fizični izgled za nas bolj pomemben, npr. v adolescenci. Tako so nekateri mladostniki in mladostnice psihično obsedeni s svojo fizično podobo.

Z uporabo raznih skal za ocenjevanje oseb so raziskovalci ugotovili, da na skoraj vseh lestvicah bolje ocenjujemo privlačne (lepe) kot pa manj privlačne osebe. Izjema je bila le pri pri oceni starševske kompetence osebe, kjer so se bolje odrezali oni s povprečnim fizičnim izgledom (Forgas, 1987, str. 210). Vsekakor je telesna privlačnost važna sestavina kompleksa **osebne privlačnosti**. Očitno naše implicitne teorije osebnosti favorizirajo osebe lepega videza. Ravnamo se po grobem geslu: "Kar je lepo, je tudi dobro". Vemo, da je to pravilo zmotno, saj se sicer ne bi tako pogosto zmotili v ljudeh in v odnosih, toda ostaja, kakršno je. Tudi če nekdo stori napako, ga ocenjujemo mileje, če je prijetnega videza, kot pa če nam je fizično manj- ali ne-simpatičen. Ta težnja je v ozadju velikega dela naših stereotipnih ocen o vedenju in o vrednosti drugih ljudi (npr. rasni predsodki). Ima pa tudi svoje meje, kajti če vemo, da je nekdo namerno uporabil svoj boljši fizični izgled zato, da je izvedel neko slabo dejanje ali zapeljal druge k temu, potem ga praviloma bolj obsojamo in mu prisojamo ostrejše kazni (Forgas, 1987, str. 211).

K fizični privlačnosti druge osebe sodijo tudi njene neverbalne geste, ki izzivajo simpatijo. Zlasti nasmeh, prijazen pogled, pozdrav z roko, pa tudi sestavine verbalne komunikacije, npr. prijazen glas, veliko prispevajo k temu, da neko osebo zaznamo kot privlačno in ji namenimo pozornost. Na geslu "lepo je dobro" je verjetno tudi zrno resnice, kajti v neki raziskavi se je pokazalo, da so osebe, ki so zgolj telefonsko komunicirale z neko izbrano množico ljudi, ocenile za bolj simpatične in prijazne tiste ljudi, ki so bili tudi dejansko fizično bolj privlačni - glede na nek test fizične privlačnosti (Goldman, Lewis, 1977, po Forgas, 1987, str. 213) - kot pa one, ki so se slabše odrezali glede fizične privlačnosti. Morda je razlog temu to, da imajo fizično bolj privlačne osebe večje samozaupanje in samospoštovanje kot one, ki so fizično manj privlačne in se to pozna v vseh njihovih interakcijah z dru-

gimi ljudmi.

Površni stik

Do površnega stika pride tedaj, ko obe oz. vse v odnos vpletene osebe zavestno zaznajo svoje partnerje in se odločijo za neko obliko komunikacije z njimi. Pri tem partnerji največkrat ostanejo pri svojih trdno predpisanih vlogah (npr. stik med trgovcem in kupcem, med receptorko v hotelu in gostom, med uradnikom in stranko). Takšne ljudi največkrat ne vidimo kot individue (osebe), temveč le kot nosilce vnaprej predpisanih vlog. Naš odnos do njih pa je povsem neoseben. Na tej ravni opažamo na ljudeh površinske lastnosti (fizični izgled, obleka, njihove verbalne in neverbalne signale, izstopajoče osebnostne lastnosti). Zato so ti dejavniki tudi najvažnejši pri prehodu od prve k drugi ravni odnosa.

Raven obojestranskosti

Kadar govorimo o intimnem odnosu, največkrat mislimo prav na to raven odnosa. Le na tej ravni namreč obstaja določen osebni angažma in določeno obojestransko zaupanje partnerjev. Tu vidimo naše partnerje kot edinstvene individue, osebe, ki jih razumemo in cenimo njihove povsem zasebne poglede. Obojestranskost v enaki meri zadeva čustva, kognicije in vedenje. Partnerji čutijo, mislijo in delujejo bolj ali manj enako. Posebno važna sestavina obojestranskosti je čustvena angažiranost partnerjev. Zato ta raven zajema vse tako imenovane romantične odnose, kot je zaljubljenost ali ljubezen med partnerji. Obojestranskost pozna več stopenj, od sooodvisnosti partnerjev do popolne vzajemnosti (unije, povezanosti).

Intimni odnosi, ki nas najbolj zanimajo, so tisti, ki se odlikujejo s pozitivnimi stališči do partnerjev, medsebojno naklonjenostjo, spoštovanjem. Vendar gredo mnogi odnosi precej dlje, vključujejo zelo intenzivna čustva. Romantični odnosi imajo vse te značilnosti, zato spadajo k najbolj pomembnim, intenzivnim in nepozabnim človeškim izkušnjam. Zato v intimnih odnosih **razlikujemo med ljubeznijo in naklonjenostjo**, čeprav sta ti dve naravna-

nosti delno podobni med sabo. Tako je npr. Rubin izdelal posebno lestvico za merjenje ljubezni, ki se razlikuje od podobne lestvice za merjenje naklonjenosti (Rubin, 1973, po Forgas, 1987, str. 229). Ljubezen ima po njegovem tri tipične lastnosti: skrb za srečo in dobrobit drugega, navezanost ali potrebo, da si blizu drugega in da drugi skrbi zate, intimnost. Za razliko od ljubezni pa označuje naklonjenost pozitivno ocenjevanje, spoštovanje in upoštevanje partnerja ter domnevo, da nam je partner podoben.

Prijateljski odnosi so dobili visoko oceno na lestvici naklonjenosti, romantični pa na lestvici ljubezni. Seveda je posebnost romantičnih odnosov tudi seksualna komponenta, ki manjka odnosom naklonjenosti. Nadaljnja posebnost romantičnih odnosov je izključnost ali ekskluzivnost. Romantični pari posvečajo večji del časa drug drugemu in to na škodo drugih odnosov in zvez. Romantični odnosi so lahko tudi dlje časa rezistentni na neenakost v relativnih koristih in stroških obeh partnerjev.

Nekateri avtorji še dalje razlikujejo odnos ljubezni na strastno in tovariško ljubezen. Strastna ljubezen je intenzivna in pusti, da vse drugo stopi v ozadje, medtem ko tovariška ljubezen (ki se razvije iz dolgotrajnih ljubezenskih zvez) vsebuje uravnovešena in nežna čustva V obeh pa igrajo čustvene reakcije zelo važno vlogo.

Levinger je na podlagi raznih raziskav in zbranih podatkov postavil poseben, petstopenjski model razvoja trajnih intimnih odnosov. Ta model se ukvarja predvsem s podrobnejšo analizo obojestranskosti v odnosih. Prva faza je privlačnost (približevanje), tej sledi izgradnja odnosa, nato nadaljevanje odnosa. Faza nadaljevanja pa ima lahko različne oblike: odnos lahko še dalje raste k vedno bolj zadovoljivi soodvisnosti partnerjev, lahko teče dalje kot neodvisna, a ljubezniva koeksistenca ali pa postane vedno bolj nestabilen, s spremenljivo intenzivnostjo. Po fazi nadaljevanja lahko sledi faza poslabšanja in konca odnosa (smrt, razveza, en partner zapusti drugega). Seveda pa lahko isti odnos v očeh obeh partnerjev poteka različno, ker vsakdo doživlja različno mero angažiranosti in čustvene vpletenosti v odnosu.

Dejavniki napredovanja v odnosu

Dosedaj smo izpostavili fizično privlačnost in telesno bližino oseb kot dejavnika, ki najbolj vplivata na premik od ničelne k prvi fazi odnosa. Naslednji pomembni dejavnik prehoda k prvi in nato k višjim ravnem odnosa je **sorodnost v stališčih** oseb; oz. drugače, gre za psihološki ekvivalent vsakdanjemu pravilu, da se enako rado druži z enakim. Tako je menil že Aristotel v Retoriki, da so prijatelji tisti, ki imajo iste stvari za dobre, ki imajo iste ljudi za prijatelje, ki so nam podobni in se zavzemajo za enake cilje kot mi.

Raziskave o razvoju stališč tudi potrjujejo to domnevo, npr. znana Newcombova raziskava o tem, koliko podobnost v stališčih vpliva na dolgotrajno prijateljstvo (Newcomb, 1961). Celo tedaj, ko poskusne osebe niso prišle v oseben stik z ciljno osebo, ki je zagovarjala sorodna stališča kot poskusne osebe, se je ohranil občutek simpatije do ciljne osebe. Tudi v zelo stresnih pogojih ljudje raje izberejo za prijatelje tiste, ki so jim podobni po stališčih, kot po drugih lastnostih. Podobnost v stališčih je še bolj kot za prehod od ničelne k prvi stopnji odnosa pomembna za prehod od prve k drugi in od druge k tretji stopnji odnosa.

Učinek podobnosti stališč si lahko pojasnimo na več načinov, vsak pojasnjuje svoj vidik. Po Heiderjevi teoriji ravnotežja v stališčih ljudje spontano težimo k temu, da bi bila naša stališča uravnotežena med seboj. Drugi ljudje pa delujejo kot pomembni potrjevalci tega ravnotežja. Po teorijah učenja pa osebe, ki mislijo tako kot mi, povečujejo naše zadovoljstvo, zato asociiramo zadovoljstvo s temi osebami. Zdi se, da potrebujejo bolj intenzivni odnosi razjasnitev stališč partnerjev o različnih zadevah. Seveda je lažje priti do takšne razjasnitve, če so stališča bolj usklajena že od začetka. Zato imajo partnerji z bolj usklajenimi stališči večjo možnost, da se njihov odnos prelevi v intimnega, kot partnerji, ki jih od začetka ločijo nekatera različna stališča. Pri tem pa so pomembne tudi teme, glede katerih pride do ujemanja ali razlik. Možno pa je tudi, da sam razvoj odnosa k intimnemu odnosu pospešuje obojestransko zbližanje stališč med partnerji. Nekatere raziskave namreč kažejo, da se imajo zakonci za bolj podobne glede

svojih stališč, kot pa so si v resnici (Byrne, Blaybock, 1963; po Forgas, 1987, str. 216).

Navidezno nasprotni dejavnik prehoda k višjim ravnem odnosov, kot je sorodnost stališč, pa je **komplementarnost interesov in stališč** partnerjev. Tu se ravnamo po prav tako znanem vsakdanjem reku: "Nasprotja se privlačijo". To pomeni, da naj bi si bili simpatični ljudje, ki imajo nasprotne lastnosti, a se obojestransko dopolnjujejo. Vsi poznamo npr. zakonske pare, ki dolgujejo trajnost svoje zveze prav komplementarnosti v osebnostnih lastnostih zakoncev. Winch je l. 1958 postavil hipotezo, da si ljudje iščejo takšne partnerje, ki zadovoljujejo njihove potrebe in nagnjenja (Forgas, 1987, str. 216). Toda pri tem ekstravertni potrebujejo introvertne in obratno, podredljivi dominantne in obratno, odvisni takšne, ki radi skrbijo za druge in obratno itd. Navidez gre tu za nasprotje z zgoraj postavljeno domnevo o privlačnosti podobnega.

Kerckoff in Davis (1962) sta našla rešitev zagate. V zanimivi longitudinalni raziskavi o menjavah stališč pri parih sta pokazala, da se na začetku (trajanje odnosa manj kot 18 mesecev) bolj obnese usklajenost stališč. Tedaj je podobnost stališč najboljši prediktor, ali bo odnos trajal dalje ali ne. Kasneje (trajanje odnosa več kot 18 mesecev) pa se izkaže kot bolj pomembna komplementarnost stališč. To pomeni, da obstaja v razvoju odnosa nekak filter, ki odloča o trajanju odnosa. V začetnih fazah odnosa so pomembne površne značilnosti oseb in tam je važnejša medsebojna podobnost (npr. soroden socialni in demografski izvor, prostorska bližina, telesna privlačnost). Šele v kasnejših fazah in ob napredujočem angažiranju partnerjev pridejo do veljave komplementarne in globlje potrebe (Forgas, 1987, str. 218).

Naslednji pomemben dejavnik prehoda od nižjih k višjim stopnjam odnosov je **kompetentnost oseb, vpletenih v odnos**. Sposobni in inteligentni ljudje so nam namreč praviloma bolj simpatični kot nesposobni in neinteligentni. Seveda pa ima tudi ta učinek svoje meje, kajti do oseb, ki močno presegajo naše sposobnosti in inteligenco, čutijo ljudje pogosto manj simpatije in naklonjenosti in zato ne napredujejo dalje v odnosu z njimi. Zaznavajo jih kot grožnjo svoji samopodobi in samospoštovanju. Zelo sposobne in inteligentne ljudi pa imamo zopet raje, če napravijo kakšno napako ali odkrijemo na njih kakšno slabost. To nam jih

namreč v naših očeh "približa".

Ta spoznanja povedo, da obstaja tesna povezava med privlačnostjo neke osebe in samospoštovanjem ocenjevalca. Če nas imajo drugi radi, nam zvišajo samospoštovanje, izboljšajo našo podobo o sebi. Zato si izbiramo za partnerje v odnosih nam čim bolj naklonjene osebe, saj nam te lahko dajo največ podpore v trenutkih dvomov v lastno samopodobo. Posebej so od potrditev partnerjev odvisne osebe z nizko stopnjo samospoštovanja. To pa lahko vodi tudi do tega, da dajemo raje prednost bolj zanesljivim zvezam z manj privlačnimi osebami, kot manj zanesljivim zvezam z bolj privlačnimi osebami (Forgas, 1987, str. 220).

Poleg navedenih osebnostnih lastnosti partnerjev vplivajo še mnoge druge osebnostne lastnosti na izbiro partnerjev in na to, kako daleč bomo šli v razvoju odnosa z njimi. Tako ločimo osebnostne lastnosti na "dobre" in "slabe" lastnosti. Praviloma so nam osebe z dobrimi lastnostmi simpatične, one s slabimi pa nesimpatične. Vendar pa se ti nabori dobrih in slabih lastnosti spreminjajo v odvisnosti od ocenjevalca.

Eden najbolj učinkovitih in daljnosežnih dejavnikov, ki privedejo k fazi obojestranskosti in k intimnosti, pa je **samoodprtost partnerjev.** Po Jourardu, ki se je med prvimi lotil empiričnega preučevanja samorazkrivanja v odnosih, je sposobnost za razkrivanje sebe drugim osebam pomembna sestavina normalnega prilagajanja v socialnih odnosih. Šele s samorazkrivanjem si ustvarimo socialne stike, ki so nam v pomoč in so zanesljivi. Brez teh bi bilo življenje neznosno (Forgas, 1987, str. 223). Koliko se bomo nekomu razkrili, je odvisno od tega, kako simpatičen nam je. Jourard je odkril pomembne razlike v samorazkrivanju. Tako se npr. moški razkrivajo drugim v povprečju manj kot ženske, pa tudi vrstni red samorazkrivanja glede na različne intimne odnose je pri obeh spolih različen. Pri moških je zaporedje takšnole: mati- prijatelji - oče - prijateljice, pri ženskah pa: mati- prijateljice - prijatelji - oče (Jourard, 1964).

Vsak odnos terja določeno minimalno in optimalno mero samorazkrivanja vseh udeleženih oseb. Optimalna mera samorazkrivanja se lahko sčasoma poveča, vendar zelo počasi in postopoma, kajti prehitri koraki v samorazkrivanju prav na začetku razvoja odnosa lahko prav tako škodijo nadaljevanju odnosa kot premajhno samorazkrivanje. Jourard je odkril, da ima večina lju-

di neko enolično "hierarhijo" samorazkrivanja. Določene podatke o sebi lahko povemo že zgodaj (npr. tiste, ki spadajo k javnim zadevam, naš okus, naša zanimanja, stališča do določenih vprašanj, delo). Druge teme pridejo na vrsto šele kasneje, ko odnos že napreduje k višjim fazam (naše finančno stanje, naše telo, naša osebnost, naš odnos do seksualnosti).

Soočanje in razreševanje konfliktov v odnosih

Vzporedno s stopnjevanjem samorazkrivanja narašča tudi sposobnost za sprejemanje kritike od partnerjev, kajti odkritost glede sebe terja tudi odkrito priznavanje svojih slabosti in napak. Zato ni čudno, da je v trdnih intimnih odnosih lahko tudi veliko medsebojne kritike in tudi nasprotnih mnenj, pa vendar kvaliteta odnosa zato ne trpi. Razvoj odnosa v smeri obojestranskosti torej nujno prinaša s seboj konflikte. Odnos ne propade zaradi samih konfliktov, temveč zato, ker partnerji konfliktov ne znajo produktivno razreševati.

Intimni odnos pozna eksterno in interno pogojene konflikte oz. tiste, ki jih izziva okolje in one, ki jih izzivajo sami partnerji s svojim medsebojnim vedenjem in s svojimi različnimi stališči, potrebami, željami. Najpomembnejši so interni konflikti. Nekateri avtorji jim pravijo dialektični konflikti (Gergen, 1986, str. 114). Zdrav intimni odnos vsebuje veliko te dialektike konfliktov, saj mora sintetizirati razne nasprotne tenzije.

Interni konflikti nastajajo večinoma zaradi dveh glavnih nasprotij: odprtost do drugih nasproti zaprtosti v intimni odnos, stabilnost nasproti spremembam. Zdrav odnos bo našel sebi primerno ravnotežje med odprtostjo in zaprtostjo, med stabilnostjo in spremembami. To se lahko doseže le skozi mnoga soočenja z nasprotnimi stališči. Tudi doživljanje odnosa se spreminja in vsak od partnerjev mora najti sintezo teh doživljajev (od občutka popolnosti odnosa do občutka praznosti in alienacije). Premagovanje konfliktov lahko dviga raven medsebojne povezanosti in poglablja odnos. Tako npr. partnerja najdeta načine, da sta tako skupaj kot sama, da se njun odnos spreminja in obnavlja ter obenem ostaja stabilen. Ta proces terja zaupanje partnerjev drug v drugega. Nobena dosežena stopnja ne garantira, da v bodoče ne bo no-

vih konfliktov v odnosu. Zato je razvoj in upravljanje intimnih odnosov nenehen izziv.

Zunanji konflikti izvirajo npr. iz pogojev življenja partnerjev (zaposlitev, kraj in kvaliteta bivanja, dohodek). Zunanji konflikti prinašajo s seboj težke in mučne odločitve. Npr. eden od partnerjev je dobil možnost dobre zaposlitve v drugem mestu, toda drugi partner se ne strinja s podaljšano odsotnostjo prvega partnerja. Tako se mora prvi partner odločiti, ali bo žrtvoval dobro službo pozitivnemu vzdušju v odnosu ali bo tvegal zakonsko krizo, da bi ohranil dobro službo.

Pomemben zunanji izvor konfliktov je tudi primerjanje trenutnega intimnega odnosa z drugimi potencialnimi kandidati za podoben intimen odnos. Te primerjave izvajamo ljudje pogosto nezavedno, včasih tudi zavestno. Prinašajo pa s seboj **komparacijo alternativ** (Gergen, 1986, str. 114).

To ni nujno nevarno za intimni odnos, kajti kljub temu, da srečamo ljudi, ki so nam zelo simpatični in privlačni, se ne spustimo v razbijanje aktualnega intimnega odnosa, ker cenimo vse, kar smo vložili v sedanji odnos.

Ljudje namreč razvijemo nek splošen pogled na to, koliko je vreden aktualen intimni odnos (npr. zakon), koliko nam prinaša "dobička" in koliko "stroškov". Tako razvijemo neko raven primerjave za oceno drugih možnih odnosov. Pri tem običajno ugotovimo, da novi partnerji obetajo manjša "poplačila" in večje "stroške" kot jih imamo v aktualnem odnosu. Zato ne razbijamo aktualnega odnosa. Drugi razlog, zakaj ostajamo zvesti obstoječemu intimnemu odnosu kljub vabljivim alternativam, je tudi ta, da odnosi na ravni obojestranskosti prerastejo v nekakšno unijo, enoto, ki je stvarnost zase, in partnerji enostavno ne morejo razbiti te enote.

Seveda s tem nismo izčrpali razlogov za konflikte v mnogih intimnih odnosih. Teh je praktično nešteto. Naj omenimo le odkrito ali prikrito dominantnost enega ali obeh partnerjev v diadi, ali napačne modele "idealnih odnosov", ki jih vsiljujejo mediji in množična kultura, različne delovne navade itd. V vseh primerih konfliktov pa je vprašanje, kakšno strategijo reševanja konfliktov bosta izbrala partnerja (ali partnerji). Raziskave o vedenju partnerjev npr. kažejo, da imamo na voljo le tri možnosti: izogibanje

konfliktom, reševanje s pomočjo metode napada in reševanje po poti razumnega kompromisa. Le zadnja strategija pozitivno korelira z zadovoljstvom v odnosu (Forgas, 1987, str. 241). Razlog je verjetno v tem, da edina lahko pripelje do navedene dialektične rešitve konfliktov.

Priloga

Osamljenost

O osamljenosti govorimo, kadar je posameznikova mreža socialnih odnosov manjša ali manj zadovoljujoča, kot si posameznik želi. Osamljenost se pojavi, kadar posameznik ne more zadovoljiti potreb socialno psihološkega izvora. Osamljenost ne pomeni nujno, da so drugi ljudje fizično odsotni. Lahko se nekdo počuti osamljen sredi množice ljudi ali sredi družine. Spet drugi ljudje lahko živijo čisto sami, pa so popolnoma zadovoljni. Če se nekdo že počuti osamljenega, vsekakor rabi druge ljudi, da mu pomagajo reducirati te občutke.

Poznamo dva tipa osamljenosti: prvi tip je povezan z emocionalno izolacijo, drugi tip pa s socialno izolacijo. (Gergen, 1986, str. 108 - 109) V primeru emocionalne izolacije posameznik pogreša intenziven emocionalni odnos. Gre za potrebo po ekskluzivni intimnosti. Pojavi se pri ljudeh, ki dalj časa živijo brez intimnega partnerja, npr. pri razvezanih, samohranilcih/kah itd. Prisotnost družine ali prijateljev ne reši emocionalne izolacije. Osamljenost zaradi občutkov socialne izolacije pa se pojavi, kadar posameznik pogreša podporo prijateljev in znancev, npr. pri izgubah zaposlitve, pri spremembi kraja bivanja, migracijah.

Osamljenost lahko razdelimo na dve kategoriji: prehodno in kronično. Vsak od nas je kdaj pa kdaj prehodno osamljen. Doživljamo trenutke v življenju, ko se počutimo izolirani, depresivni, zapuščeni. Lahko, da je to posledica posebnih okoliščin, npr. posledica razpada intimnega odnosa, prijateljstva, odhod iz družine, poslovno potovanje, ki nas začasno oddalji od varnosti utrjenih socialnih odnosov. Raziskave in terapevtske izkušnje kažejo, da so take oblike prehodne osamljenosti lahko produktivne za posameznika. To so lahko trenutki, ko se posameznik bolj globoko sooči s svojim stilom življenja, načrti, aspiracijami in vzorci odnosov. To so trenutki, ko razvijemo notranje rezerve kreativnosti, humorja, življenjskih moči itd.

Za kronično osamljene ljudi je največkrat nujna pomoč terapevta. Te osebe pogosto odpirajo socialne situacije na negativen način. Največkrat vidijo izvore osamljenosti v lastnih pomanjkljivostih in razvijejo samo-kaznovalno vedenje, npr. "Sem tako nezanimiv in neatraktiven, da se nihče ne zmeni zame". Tako nastane samokaznovalni krog, kjer posameznik za lastno osamljenost krivi lastne pomanjkljivosti,

ki ga zopet vodijo v osamljenost, depresijo, samoizolacijo. Depresija in samoizolacija pa zopet preprečujeta vzpostavitev novih socialnih odnosov. In neznosnost osamljenosti samo narašča. Tudi če posameznik dobi možnosti za vzpostavitev socialnih odnosov, se temu izmakne. Terapija pomaga reevaluirati samopodobo in naučiti kronično osamljene novih socialnih spretnosti, potrebnih za vzpostavitev socialnih odnosov.

2.5.

GLAVNE VRSTE MEDOSEBNIH ODNOSOV

Glavne vrste medosebnih odnosov so: prijateljstvo, ljubezen in odnosi med intimnimi partnerji, odnosi med otroci in starši, sorodniški odnosi in odnosi med sodelavci. .

Prijateljstvo

Ker so prijatelji najpomembnejši izvor življenjskega zadovoljstva, postavlja Argyle prijateljstvo na prvo mesto med socialnimi odnosi. Prijatelji so ljudje, ki jih imamo radi, uživamo v njihovi družbi, delimo z njimi svoje interese in dejavnosti, pomagajo nam in nas razumejo, lahko jim zaupamo, z njimi se počutimo udobno in emocionalno nas podpirajo (Argyle, 1992, str. 49). Nedvomno zelo izčrpna definicija. Toda kaj naredi nekatere ljudi v naših očeh za prijatelje, do drugih pa smo ravnodušni? Kaj tako posebnega počno prijatelji? Že tu so značilne razlike med ljudmi. Nekateri npr. potrebujejo prijatelje/jice predvsem zaradi čustvene podpore, drugi zaradi skupnih dejavnosti ali zaradi preživljanja prostega časa. Za mlade pomenijo prijatelji izvor zabave, za starejše izvor koristi in pomoči.

Število prijateljev, ki jih ima nekdo, močno variira. Toda povprečje (v Angliji) je 5 "tesnih", 15 manj tesnih prijateljev in 20 ljudi, ki predstavljajo socialno mrežo, na katero se lahko posameznik opre - vključno s sorodniki - (Argyle,1992). In seveda veliko večja množica poznanstev. Prijatelje si pridobivamo vsepovsod, toda največ jih v moderni dobi daje delo, soseska in prostočasne dejavnosti (klubi ipd.). Nekatera prijateljstva pa izhajajo še iz otroštva. Prijatelji so ljudje s skupnimi interesi, ki imajo drug dru-

gega za podobnega sebi in ki se znajdejo skupaj v nekem okolju. Včasih prijatelji pridejo v skupinah, npr. skupina vrstnikov (zlasti pri najstnikih).

Prijateljstvo ima pomembne psihološke in sociološke cilje (medsebojna pomoč in sodelovanje, druženje, delo in zabava itd.). Vendar prijateljstvo ne sloni na neposrednih poplačilih tako kot npr. seksualni odnos. Je pa kljub temu glavni izvor sreče in radosti, ker, kot smo že dejali v poglavju o sreči in odnosih, počnemo skupaj stvari, ki povzročajo veselje, ker drug drugemu pošiljamo ugodna sporočila, pozitivne verbalne in neverbalne signale itd.

Raziskovanje potreb, ki pripeljejo do prijateljstva, je pokazalo, da sta glavni **potreba po druženju (afiliaciji) in intimnosti**. Potreba po intimnosti je definirana kot "potreba po topli, tesni in komunikacijski izmenjavi z drugimi" in jo lahko merimo v projekcijskih testih (Argyle, 1992, str. 50). Testne osebe npr. pišejo zgodbe, zasnovane na nejasno narisanih slikah. Največ zgodb je o druženju, harmoniji, vdanosti, pozitivnih čustvih in intimnosti. Raziskave o prijateljstvu povedo, da ljudje želijo predvsem dobro komunikacijo s prijatelji, da so zanje prijatelji dobri poslušalci, da lahko drug drugemu povedo kaj o sebi.

Oblikovanje prijateljstva gre skozi več faz, "filtrov": prvi je bližina oseb, potencialnih prijateljev. Bližina omogoča pogostost stikov. Drug pomemben dejavnik za oblikovanje prijateljstev je podobnost oseb - posebej v stališčih in verovanjih, v socialnem izvoru in statusu in predvsem v istih interesih. Presenetljivo je, da ni nujna podobnost osebnosti. Tretji filter je povračljivost, ki se kaže predvsem v pripravljenosti nuditi pomoč, varnost , dajati pogum in odobravanje, dajati občutek, da nas druga oseba sprejema in potrebuje, da se briga za naše občutke in potrebe. Posebno tesni prijatelji se ukvarjajo s potrebami drug drugega. Četrti filter je razvoj rednih srečevanj (od prvih srečanj do bolj pogostih, toda rednih srečanj). Nadaljnji faktor oblikovanja prijateljstva je pripravljenost na samoizpoved. Pripovedovanje intimnih doživetij in stvari poveča zaupanje med prijatelji, zaupanje v medsebojno pomoč v težkih situacijah.

Običajno prijateljstva niso večna, zato poznajo obdobje razkroja. To je manj dramatično kot npr. ločitev zakoncev in poteka bolj postopno. Eden od partnerjev gre pač proč. Pomemben razlog

razpada prijateljstva je kršenje skupnih pravil, posebno glede vedenja do "tretjih oseb". Ali pa najde eden/ena od partnerjev/ic bolj zanimive stvari in bolj zanimive ljudi.

Najpomembnejše stvari, ki jih prijatelji počno skupaj, so: pogovor, pomoč, skupno preživljanje prostega časa. Posebno pogovor skoraj stalno spremlja vse početje prijateljev. Prijatelji so najkoristnejši izvor informacij in nasvetov, so pomemben izvor pomoči v reševanju problemov (a ne tako pomemben kot sorodniki) , so dobri poslušalci in zaupniki. V manj razvitem svetu so prijateljske mreže tudi ekonomsko pomembne. V razvitem svetu pa so prijatelji predvsem izvor zabave. Zlasti za adolescente je prijateljstvo najbolj intenziven odnos. Poleg mladosti je prijateljstvo zelo pomembno v starosti, ne toliko zaradi skupne zabave, kot zaradi medsebojnega nudenja pomoči. Vendar pomoč prijateljev ni vedno dobro sprejeta, zlasti če pomeni omejitev svobode prejemnika ali če prejemnik ne more povrniti pomoči v enaki meri. Najpomembnejše pravilo trdnega prijateljstva je zaupnost oz. "ne izdajati osebnih zadev tretjim osebam" ter brezpogojna pripravljenost za pomoč v stiski.

Ljubezen in partnerski odnos

Od prijateljstva se loči ljubezen zlasti po seksualni želji, pa tudi skrb za drugega in ekskluzivnost odnosa je močnejša kot pri prijateljstvu. Romantična faza v ljubezenskem odnosu se kasneje (če odnos traja dalje) umiri in preide v tovariško ljubezen, ki jo karakterizira globoka navezanost na drugega in močna čustva, čeprav manjša seksualna želja. Večina ljudi eno od svojih ljubezenskih zvez preoblikuje v partnerski oz. zakonski odnos (v Angliji se 92 % odraslih vsaj enkrat v življenju poroči).

Dvorjenje je pomembna začetna faza ljubezni in je podobno prijateljstvu. Pri dvorjenju ženske bolj poudarjajo obleko, lepoto, flirt; moški bolj poudarjajo svojo moč, bogastvo, spretnost in znanje (Argyle, 1992). Ljubezenski pari počnejo podobne stvari kot prijatelji, le da je med njimi še več zaupnosti in samoizpovedovanja ter pogovora o intimnih stvareh. Veliko časa posvečajo "afektivnim dejavnostim", kombinaciji seksualne dejavnosti in intimnih pogovorov. Nekateri raziskovalci ugotavljajo, da napre-

duje pogostost in intimnost pogovorov od prvega srečanja do poroke in to tudi tedaj, če je medtem že začelo upadati čustvo ljubezni. Eden od vzrokov za to je, da bolj ko se ljudje spoznavajo med seboj, več stvari počnejo skupaj, bolj postanejo povezani ali odvisni drug od drugega. Lahko se pojavijo tudi medsebojne razlike, o katerih se je treba pogovoriti, jih predelati in priti do nekega kompromisa.

Ljubezenska privlačnost je precej podobna odnosu med staršem in otrokom, zato nekateri pari uporabljajo otroški slovar in način govora v svojih intimnih pogovorih. Res so raziskave potrdile, da se nekatere značilnosti otroške navezanosti prenašajo tudi na navezanost ljubimcev - varnost, izogibanje nevarnostim, anksioznost/ ambivalentnost (Shaver, Hazan, 1988, po Argyle, 1992).

Kaj pa **zakonska oz. trajna partnerska zveza**? Zdi se, kot da je "iz mode" (14 % angleške populacije misli tako). Večina ljudi razume zakon kot nujnost zaradi skupne skrbi za otroke. Ena od pomembnih razlik med ljubezenskim odnosom in zakonom oz. trajnim partnerskim odnosom je, da ljubezen ne sloni na povračilih, ki si jih dajejo partnerji, temveč na intimnosti in skupnosti. Zakonska oz. partnerska zveza pa vsebuje tudi poplačila in "obračunavanje" koristi in stroškov za oba partnerja. Toda ljubezen, ki se razvije v zakonu oz. trajnem partnerskem odnosu, daje močan občutek povezanosti, zato je ločitev ali odhod enega od partnerjev za drugega velika osebna izguba in močan stres. Na osnovi raziskav o vedenju zakoncev oz. trajnih partnerjev je Argyle sestavil nekaj najvažnejših pravil za ohranjanje partnerske sreče:

1. Dajanje pozitivnih oz. prijaznih verbalnih sporočil drug drugemu (npr. komplimentov) in majhna uporaba negativnih verbalnih sporočil (kot sta kritika in obtožbe).
2. Dajanje prijetnih neverbalnih sporočil (poljub, telesni stik, darila, dajanje pomoči).
3. Zadovoljstvo s spolnim življenjem.
4. Veliko časa, preživetega skupaj, npr. v prostem času.
5. Strinjanje glede finančnih zadev.
6 Uspešna strategija reševanja problemov v stvareh, za katere se je treba odločiti.

7. Delovati tako, da to izraža simpatijo in zaupanje drug do drugega (Argyle, 1992, str. 59).

Starševski odnos

Odnos med starši in otroci se začenja ob otrokovem rojstvu in običajno traja do smrti staršev, vendar ima več različnih faz. Na začetku je odnos povsem odvisen od staršev. Vendar se otrok razvija in osamosvaja in po adolescenci največkrat zapusti družino staršev. Pogosto ta razvoj spremljajo velike krize v odnosih med starši in otroci in uporniško vedenje otrok v adolescenci, posebej če starši ne morejo slediti v svojih odnosih razvoju in spremembi otrok. Mladostnik in odrasel otrok zavzameta bolj enakopraven odnos s starši in v starosti postanejo starši odvisni od otrok.

Glavne dejavnosti, ki jih opravljajo skupaj starši in otroci so hranjenje, nadzor, vzgoja in urjenje otrok za "družbeno sprejemljivo vedenje". Med starši in otroci je veliko povezanosti in izražanja različnih čustev, tudi precej telesnega stika v zgodnjem otroštvu. Zaradi močne navezanosti med starši in otroci so njihovi medsebojni intimni odnosi zelo dolgotrajni. Navezanost med starši in otrokom je močnejša, kolikor starši otroka hranijo, se z njim igrajo, stopajo z njim v raznovrstno socialno interakcijo z veliko neverbalne komunikacije (telesni stik, nasmeh, pogled).

Otroci so pomemben izvor veselja in zadovoljstva staršev, pa tudi pomoči (v družinskem delu). Rezultati kažejo, da ljudje, ki so imeli otroke, žive nekoliko dlje kot ljudje brez otrok. Toda tudi skrbi in stres zaradi otrok se povečajo. Rojstvo otroka lahko vpliva pozitivno ali tudi negativno na partnerski odnos. Partnerski odnos lahko postane trdnejši, stabilnejši. Vendar se skrajša čas, ki ga partnerja posvečata drug drugemu, to pa lahko vzbudi občutke ljubosumja na otroka; lahko se zmanjša tudi občutek sreče v partnerskem odnosu, lahko se spremenijo seksualni odnosi.

Starši uporabljajo v odnosu do otrok različne vzgojne stile, ki so odvisni od osebnostnih značilnosti staršev in norm ter vzgojnih vzorcev v kulturi. Otroke lahko vzgajamo, da so agresivni, storilnostno usmerjeni, individualistični ali kooperativni. Najbolj uspešen vzgojni stil pa je "demokratski", kjer otrok sodeluje v

odločitvah in kjer je prisotna umerjena stopnja nadzora ter starši vedno razložijo svoje postopke, oz. obstajajo neka dogovorjena pravila v odnosih in vzgojnih postopkih.. To je podobno kot demokratsko vodenje v skupinah, le z razliko, da je starševstvo tesen emocionalen odnos.

Sorodstvene mreže

V večini kultur so sorodstvene mreže glavna osnova vseh odnosov. V modernih družbah pa so postali sorodniški odnosi manj pomembni, razen tistih sorodnikov, s katerimi skupaj živimo. Zato obsega danes sorodniška mreža v glavnem starše, otroke, stare starše (ki živijo drugje), vnuke in vnukinje ter nekatere bratrance in nečake. Približno 50% najmočnejših medosebnih odnosov zunaj doma predstavljajo odnosi s sorodniki.

Čeprav so sorodniški odnosi podobni prijateljskim, se od njih vendarle tudi razlikujejo. Pogost je stik med starši in odraslimi otroci ter med brati in sestrami. Ta stik se izvaja na občasnih družinskih srečanjih in obiskih na domu. Odnosi temeljijo predvsem na medsebojni pomoči. Ljudje so pripravljeni bolj pomagati svojim sorodnikom kot komerkoli drugemu. Največ je pomoči v gospodinjskem delu, pomoč pri gradnji in obnovi stanovanj, pomoč pri kmečkih opravilih, varstvo otrok ali skrb za ostarele in bolne sorodnike.

Sorodstvene odnose odlikuje visoka stopnja medsebojne povezanosti, kar kaže dolgo trajanje teh odnosov. Tudi daljše fizične ločitve ne vplivajo na kvaliteto in trdnost odnosov. Pogosto jih še okrepi. Ta povezanost izhaja že iz intimnih odnosov med starši in otroci, med otroci samimi in drugimi sorodniki.

Sorodniške mreže so izredno važen izvor materialne in instrumentalne pomoči za posameznike. V tretjem svetu sorodstvo sploh nadomešča institucije socialne varnosti. V razvitem svetu pa postaja vse bolj pomembna njihova socialna in emocionalna podpora, posebno za ženske, ki so velikokrat odvisne od svojih mater in sester (Argyle, 1992, str. 63).

Seveda so zaradi intenzivnosti odnosov in pomembnosti za človekov razvoj pogosti tudi konflikti med sorodniki, posebno med brati in sestrami. Že v otroštvu se dogaja med brati in sestra-

mi veliko rivalstva in tudi kasneje se otroci stalno primerjajo med seboj in občutijo rivalstvo drug do drugega. Konflikti se pojavijo v borbi za ljubezen in naklonjenost staršev, zaradi medsebojne primerjave med brati in sestrami, zaradi materialnih dobrin in dediščine, delitve skrbi za ostarele starše itd. Ti konflikti so tudi zelo boleči in lahko ljudi in odnose trajno ranijo in poškodujejo. Spremljani so namreč z veliko energije in emocij (podobno kot partnerski odnosi).

Odnosi s sodelavci na delu

Tudi delo je lahko pomemben izvor trajnih medosebnih odnosov, ki lahko postanejo celo intimni odnosi. Že struktura dela narekuje, da so nam nekateri sodelavci bližje kot ostali in se nanje bolj navežemo. Toda odnosi med ljudmi na delu so vendarle večinoma formalni, institucionalni. Dopuščajo le omejeno stopnjo neformalnosti.

Delovni odnosi so glavni vir zadovoljstva z delom in torej tudi pomemben izvor sreče. Res so po večini instrumentalno zadovoljivi. Zagotavljajo nam uspešno izvajanje dela, zaslužek, promocijo, pohvalo za dobro opravljeno delo itd. Socialne zadovoljitve, ki nam jih omogočajo sodelavci, so podobne onim, ki nam jih dajejo prijatelji (pogovor, sprostitev), le da niso tako intenzivne in obsežne. Odnosi s sodelavci vplivajo na fizično in duševno zdravje, podobno kot odnosi s prijatelji. Seveda so tudi odnosi s sodelavci polni možnih konfliktov, predvsem zaradi kršenja raznih neformalnih pravil (kooperativnost v vseh okoliščinah, ne glede na lastno počutje, pripravljenost na dajanje pomoči sodelavcem, dajanje in sprejemanje nasvetov, če je treba itd).

Sodelavci potrebujejo določeno mero posebnih socialnih spretnosti, npr. v kooperativnosti, občutljivosti za potrebe in občutke drugih, sposobnosti delati kompromise, upoštevati navade in potrebe drugih. Dobri delovni tovariši so zato velikokrat tudi dobri prijatelji, namreč ko sodelavci svoj pozitiven medsebojni odnos podaljšajo tudi izven delovnega časa. Tudi obratno je res, dobri prijatelji so tudi dobri sodelavci.

3. poglavje

Psihopatologija vsakdanjega življenja

3.1.

OBREMENILNI IN KRIZNI ŽIVLJENJSKI DOGODKI

Vsak od nas nosi v sebi spomin na različne dogodke, ki so v določenem življenjskem obdobju pretresli ali obremenili vsakdanje življenje in so bili lahko tako izvor novih zadovoljstev in sreče kot različnih kriz in stisk. Takšni dogodki so npr. prvi šolski dan, težaven izpit, začetek nove zaposlitve, začetek ali konec nekega prijateljstva ali partnerske zveze, odpustitev z dela, poroka, rojstvo otroka, ločitev, bolezen, smrt najbližjih... Nekateri dogodki te vrste so pogosti in jih doživljamo praviloma vsi ljudje, nekateri so redkejši in jih doživijo le nekateri. Toda značilnost vseh teh dogodkov je, da nekaj spremenijo v življenju, da pustijo sledi. Obstaja nešteto takšnih dogodkov v vsakdanjem življenju ljudi in sprašujemo se, kaj jim je sploh skupnega in kaj lahko o njih pove psihologija.

Življenjski dogodki so diskretna dogajanja v vsakdanjem življenju, ki nastopajo v določenem časovnem intervalu in na nek način spremenijo življenjski tok posameznika. Nekateri življenjski dogodki vplivajo le malo, morda komajda opazno na tok življenja, skorajda nam ne ostanejo v spominu, drugih pa se spominjamo vedno in so pomemben rez v celotnem življenju. Pomembnejši življenjski dogodki se lahko zgodijo le malokrat v življenju (npr. poroka, smrt partnerja itd.), nekateri drugi so pogosti, celo redni (npr. kronične bolezni). Nekateri trajajo le malo časa, a so tedaj lahko zelo intenzivni (npr. rojstvo otroka, avtomobilska nesreča), drugi so dolgotrajni (težja bolezen).

Nekateri avtorji natančneje razlikujejo med **obremenilnimi in kriznimi življenjskimi dogodki**. Obremenilni dogodki so izvor različnih težav v aktualnem vsakdanjem življenju, krizni dogodki

pa imajo za posledico večje spremembe v življenjskem poteku. Gre pravzaprav bolj za dva načina doživljanja dogodkov kot dve vrsti dogodkov. Vsak obremenilni dogodek je pravzaprav tudi krizni, saj mora posameznik tudi pokazati, koliko je sposoben produktivno reagirati na dogodek. Če ga obvlada, je to korak naprej v osebnostnem razvoju, če ga ne, pa lahko to vodi v (vsaj začasno) stagnacijo ali regres. Pomembni življenjski dogodki so namreč dejavnik v oblikovanju osebnosti (identitete) posameznika. Vemo namreč, da se odvija oblikovanje osebnosti (identitete) skozi številne krize in konflikte, zlasti v tako imenovanih faznih (statusnih) prehodih: od zgodnjega otroštva v šolsko dobo, od šolske dobe v adolescenco, od adolescence v odraslost itd.

Skupno pomembnim življenjskim dogodkom je, da so težavni, da so za nas obremenilni, pa četudi nam prinašajo srečo in zadovoljstvo. Npr. poroka, rojstvo otroka, uspešna diploma itd. so dogodki, ki nam prinašajo veliko zadovoljstva, toda kljub temu so povezani z velikimi napetostmi, strahovi, stresi. Zato moramo pojem teže dogodka oz. obremenitve z dogodkom razlikovati od pojma srečnega ali nesrečnega dogodka.

Dalje lahko razlikujemo med **normativnimi in nenormativnimi življenjskimi dogodki**. Nenormativni so tisti dogodki, ki pridejo nepričakovano in kjer tudi ni na voljo nekih izdelanih pričakovanj okolja o tem, kako se velja odzvati nanje (npr. nesreče, nenadne spremembe v okolju ali v posamezniku). Normativni dogodki pa se nanašajo na družbene norme in pričakovanja, ki regulirajo neko pričakovano, normalno fazo človekovega življenja. Zlasti to velja za dogodke, ki tipično zaznamujejo statusne prehode v biografskem razvoju posameznika. Razlikovanje med normativnimi in nenormativnimi dogodki je mogoče uvesti tudi v življenje socialnih skupin, npr. družine. Tako je npr. Rapoport uvedel fazni razvoj družine in glede nanj je definiral določeno zaporedje normativnih družinskih dogodkov, ki karakterizirajo življenje skoraj vsake "normalne" družine: poroka, rojstvo prvega otroka, otrokov odhod v šolo, otrok zapusti družino, smrt enega od partnerjev v zakonu (Rapoport, 1963, po Buchholz, 1984, str. 85).

Sodobna psihologija vsakdanjega življenja je skoraj vsa v znaku negativnih, kriznih življenjskih dogodkov, skratka stvari, ki nam v življenju prinašajo bolečino, neugodje, strahove, stiske itd.

Le malo je raziskav srečnejših dogodkov oz. povezovanja srečnih in nesrečnih dogodkov v življenju posameznika. Morda je to odsev eksistencialne negotovosti in ogroženosti sodobnega človeka, ali pa nemara izraz psihološkega dejstva, da se nam nesrečni in boleči dogodki bolj zarežejo v zavest in spomin kot srečni dogodki. Vendar pa so obremenilni vsi dogodki, ki prinašajo spremembe v vsakdanji tok dogajanja, ki pretrgajo rutino, ki nas izzovejo, da jih moramo obvladati s svojimi sposobnostmi, znanjem, močjo. Splošna obremenitev je odvisna tudi od rizičnosti in težavnosti dogodkov in od dejavnikov, ki varujejo posameznika pred riziki, mu omogočijo bolj ali manj uspešno obvladanje dogodkov (Thomae, Lehr, 1992, str. 77). Vsota obremenilnih dogodkov, ki jih mora posameznik obvladati v določeni fazi svojega življenja daje splošno obremenitev posameznika v tem obdobju.

Raziskovanje psiholoških učinkov obremenilnih in kriznih življenjskih dogodkov je postalo posebna psihološka disciplina (Buchholz, 1984, Faltenmayer, 1982, Lehr, Thomae, 1992). Raziskave potekajo kot kvantitativne in kvalitativne analize učinkov različnih kriznih dogodkov na ljudi, zlasti tega, koliko krizni dogodki delujejo na telesno in duševno zdravje posameznikov. Dosedanje raziskave so ugotovile, da igrajo življenjski dogodki (posebno dolgotrajne težave) pomembno vlogo pri nastanku raznih telesnih in duševnih bolezni, čeprav ne moremo reči, da so bili njihovi vzroki. Nek dogodek vpliva toliko bolj na življenje posameznika, kolikor večji pomen za življenje mu daje prizadeti posameznik. Po raziskavah stresnih življenjskih dogodkov dolgotrajni krizni dogodki najbolj vplivajo na nastanek depresivnih duševnih stanj, na razne oblike (kroničnega) strahu, pa tudi na suicidalnost in nastanek težjih duševnih obolenj (npr. shizofrenije). Zanimivo je tudi, da so ljudje različno občutljivi na iste dogodke. Kako doživimo in obvladamo neko obremenilno življenjsko situacijo, je odvisno tudi od individualne življenjske zgodovine in človekove trenutne psihofizične kondicije.

Obvladovanje obremenilnih in kriznih življenjskih dogodkov

Vprašanje je torej, kako se posamezniki odzivajo na obremenilne, zlasti krizne dogodke v življenju. Kako obvladajo situacijo, ki nastane s temi dogodki ? Kako to, da so nekateri ljudje tako zelo ranljivi in jih globoko prizadene že relativno majhen pretres, drugi pa prenesejo brez vidnejših posledic zelo travmatične dogodke? Ta in podobna vprašanja so pogosto predmet psiholoških raziskovanj in sicer raziskovanja vsakdanjega ravnanja pri obvladovanju obremenilnih dogodkov in situacij.

V anglosaški literaturi obstaja za to izraz "coping", ki pomeni "vsako reakcijo posameznika na zunanje življenjske obremenitve, ki služi temu, da se emocionalna bolečina prepreči, da se ji izognemo ali jo spravimo pod kontrolo". Lehr in Thomae pravita temu na kratko "obvladovalne strategije" (Lehr, Thomae, 1992, str. 138), bolj ustrezno pa bi bilo reči "obvladovalno ravnanje".

Termin "strategija" lahko zavaja k domnevi, da mislimo le na načrtne (racionalne) psihološke in fizične dejavnosti, ki naj privedejo k obvladanju kakšnega življenjskega problema. Res je precej psiholoških raziskav usmerjenih prav v analizo posebnih strateških dejavnosti, zlasti kognitivnih oblik, ki pomagajo obvladati problem. Vendar z analizo teh strategij ne moremo pojasniti vseh reakcij ljudi na obremenilne dogodke v vsakdanjem življenju, saj ljudje običajno ne premišljamo veliko, ko smo soočeni s težavami, temveč odreagiramo spontano, pogosto hitro in z večjim ali manjšim čustvenim angažiranjem. Poglejmo si npr. le izjavo neke ženske, ki je poročala o svojih reakcijah na rojstvo svojega prvega otroka : "Otroka sem si želela pravzaprav kasneje. Raje bi še malo uživala v urejanju svojega stanovanja. Toda moj mož si je goreče želel otroka. Torej sem se tudi jaz veselila tega." (Lehr, Thomae, 1992, str. 140)

V tem dogodku je nedvomno prisotna množica kognitivnih dejanj, predstav, domnev, razmišljanj. Za situacijo pa je bolj kot to značilna čustvena atmosfera dogajanja. Žena se je odločila za otroka predvsem na podlagi svojega veselja zaradi moževe silne želje po otroku. Če bi ravnala zgolj "racionalno", bi se, kot je izja-

vila, nemara odločila še malo počakati z otrokom. Vendar pa kognitivisti skušajo tudi tak dogodek stlačiti v "racionalne sheme" obvladovalnih strategij. Tako npr. Lazarus, ko analizira ta dogodek, meni, da je morala žena pred svojo odločitvijo premisliti štiri vprašanja in odgovoriti nanje:

- ali bi potek dogodka (rojstvo otroka) lahko spremenila;
- ali je dogodek zanjo sprejemljiv;
- ali potrebuje še več informacij;
- ali bi se raje brez premisleka prepustila toku dogodka (Lazarus, Folkman, 1987, str. 152, nav. po Lehr, Thomae, 1992).

Te razmisleke potem Lazarus vpne v zelo razdelano racionalistično shemo kognitivnega reševanja konfliktov in porajanja odločitev, ki pa vendarle ne zajame nujnih emocionalnih, "ne-racionalnih" vidikov odločanja. Takšno tolmačenje tudi grobo popači ženin razmislek, saj mu daje značaj nepristnosti in vključuje domnevo o skritem nezaupanju žene do moža (npr. domnevo, da želi žena moža tesneje privezati nase s tem, da mu "ustreže" glede otroka). Če vsi poskusi izogiba konfliktu, s tem da ustrežemo partnerjevi želji, slonijo konec koncev na načrtni strategiji, potem med partnerjema ne more več uspevati tisto zaupanje, ki je nujno za skupno življenje (Lehr, Thomae, 1992, str. 142).

Še jasnejši je drug primer, ki ga navajata Lehrova in Thomae. Gre za žensko, ki si je zelo želela potovanja v Egipt, da bi videla piramide, vendar je na nesrečo pred tem povsem ohromela. Ženska se je tolažila z besedami:

> "Potem sem si rekla, da mnogi ljudje tega (piramid) sploh ne morejo videti. Jaz jih vsaj lahko vidim, torej sem vendar lahko zadovoljna. Vsak človek ima svoje omejitve. Zame bi bilo veliko huje, če bi oslepela." (Lehr, Thomae, 1992, str. 141).

Grobo popačenje oz. etiketiranje ženinega opravičevanja bi bilo, če bi tu govorili o kakšnih racionalnih strategijah ipd. Gre pa za kognitivno dejanje, vendar svoje vrste, namreč za **"pozitivno tolmačenje"** (pozitivno mišljenje), ki poudari pozitivne vidike situacije in se s tem izogne pritiskom negativnih vidikov. Takšno ravnanje izhaja iz nekega izkustva z bolečimi in kriznimi dogodki v preteklosti. Je spontana reakcija, kjer so tesno povezani čustveni vidiki in kognicija, ne pa akt nekakšne "močne volje" ali racionalnega načrta. Seveda vsebuje ženino razmišljanje tudi argument,

namreč to, da sama sebi zagotavlja, kako bi bilo zanjo še veliko slabše, če bi bila slepa. Takšna primerjava z ljudmi, ki "jim gre še slabše", je precej pogosta strategija ravnanja ljudi, ki se znajdejo v težkih življenjskih situacijah. A tudi takšna primerjava bi ženi malo pomagala, če bi šlo le za racionalen in z voljo voden proces. Seveda morajo biti na razpolago neka splošna merila za presojo teže poškodbe. V našem primeru takšna merila obstajajo, kajti le malo slepih se tolaži s tem, da se vsaj lahko gibljejo.

Psihološka rehabilitacija kroničnih bolnikov in invalidov bi doživela mnoge udarce, pravita Lehrova in Thomae v svoji kritiki kognitivističnega tolmačenja "obvladovalnih strategij", če bi delo s temi osebami slonelo v bistvu na strateškem načrtovanju in ne na kognitivnem prestrukturiranju, ki je vedno zvezano z motivacijskimi strukturami (Lehr, Thomae, 1992, str. 141).

Dimenzije obvladovalnega ravnanja

Pri raziskovanju obvladovalnega ravnanja razlikujejo razni avtorji tri dimenzije:

- socialne resurse: socialne mreže, ki predstavljajo posamezniku oporo v kriznih situacijah, npr. družina, prijatelji, sosedje, kolegi na delu idr.;
- psihološki resursi: to so psihološke lastnosti, na katere se opirajo posamezniki v kriznih situacijah. Predvsem mislimo tu na samospoštovanje, odsotnost samopodcenjevanj, občutek, da lahko upravljamo svoje življenje;
- individualni načini premagovanja težav: tu mislimo na specifične načine vedenja, mišljenja in zaznavanja, ki jih posamezniki uporabljajo, kadar so postavljeni pred življenjske probleme (Pearlin, Schooler, 1978, str. 3, po Faltermeier, 1982, str. 36).

Ljudje se lahko lotimo življenjskih problemov na zelo različne načine: od poskusov, da sami razrešimo obremenilno situacijo do kognitivnih trikov (npr. prej navedena "primerjava z onimi, ki jim gre še slabše kot meni"). Faltermaier ugotavlja, da je sposobnost posameznika za uspešno obvladanje situacij odvisna tudi od življenjskega področja, ki je relevantno za neko situacijo. Delovne situacije npr. nudijo osebi drugačne možnosti za poseg v obremenilne situacije kot družinske situacije. Prve so definirane pretežno

z instrumentalnimi nalogami, druge z emocionalnimi komponentami medosebnih odnosov. Raziskovanja raznih stilov obvladovalnega ravnanja so pokazala, da je le malo konstant, ki bi karakterizirale obvladovalno ravnanje pri vseh ljudeh. Večina ljudi tudi nima nobenega lastnega stila obvladovalnega ravnanja, pač pa stile prilagaja trenutnim razmeram v okolju (Faltermaier, 1982, str. 37).

Vsa obvladovalna ravnanja tudi niso enako učinkovita v vseh siutuacijah. Tako so nekatera ravnanja učinkovita v partnerskih odnosih, druga v delovnih situacijah, tretja spet v razreševanju kriz odraščanja itd. Zato se raziskave obvladovalnega ravnanja posvečajo raje specifičnim življenjskim področjem in posameznim življenjskim problemom (npr. obvladovanje situacije ob izgubi dela, ali izgubi partnerja itd.). Seveda je sposobnost za obvladanje problemov individualno specifična, je pa tudi socialno neenakomerno porazdeljena. Pearlin in Schooler npr. poročata, da ljudje z nižjo izobrazbo in iz nižjih socialnih slojev razpolagajo z manj psihološkimi resursi in tehnikami obvladanja in zmanjšanja emocionalnega stresa.

"Ne le, da so življenjski problemi neenakomerno porazdeljeni med socialnimi skupinami in skupnostmi, temveč je jasno, da so tudi sposobnosti za razreševanje teh problemov neenako porazdeljene" (Pearlin, Schooler, 1978, str. 17, po Faltermeier, 1982, str. 37).

Pri tem pa se je treba paziti pred neupravičenimi posploševanji iz teh ugotovitev. Pogosta so namreč monokavzalna sklepanja, da npr. posamezniki zaradi tega, ker ne obvladajo ustreznih strategij za spopad s kriznimi in obremenilnimi situacijami, padejo v nižji socialni sloj, ki je bolj prizadet z obremenilnimi dogodki kot srednji sloj in višji sloj. Takšno sklepanje je le še ena verzija "opravičevanja" razredne delitve družbe z različnimi "sposobnostmi ljudi". Bolj je upravičena nasprotna domneva, da namreč pride do neenake porazdeljenosti obvladovalnih ravnanj pri različnih socialnih slojih in skupinah zaradi neenakih obremenitev s kriznimi situacijami v različnih socialnih slojih..

W. Buchholz je to tezo preciziral v treh točkah (Buchholz, 1984. str. 118-9):

1. Izhodišče problemske situacije so socialni pogoji, v katerih živi

posameznik. Socialna neenakost ali močne družbene zahteve, npr. storilnostni pritisk ali družbene spremembe (sprememba spolnih vlog v družini), postavljajo pred posameznika protislovja ali zahteve, ki se jim ne more izmakniti. Družbeni pogoji ne vplivajo neposredno na posameznika, temveč delujejo s posredovanjem različnih institucij (družine, podjetja..) na neposredne socialne odnose posameznika. Predstavljajo torej kontekst življenjskega sveta.

2. Družbeni pogoji se ne vtisnejo le v neposredni vsakdanji kontekst posameznika, temveč so sestavina individualnih vzorcev tolmačenj in delovanja v subjektu. Ti vzorci slonijo na individualnih strukturah pomenljivosti situacij (individualne relevančne strukture) in vsebujejo znanje o življenjskem kontekstu posameznika in o družbenih pogojih. Družbeni pogoji so vsebovani torej tako na strani posameznika kot na strani okolja in so torej važen pogoj za motnje v odnosu posameznik-okolje.

3. Motnje v odnosu posameznik-okolje lahko razumemo kot "mesta loma". Usoda mest loma med posameznikom in njegovim življenjskim področjem določa tudi kvaliteto socialnih in osebnih resursev za obvladanje problemov. Zlasti kronična mesta loma povišujejo ranljivost posameznika pred bodočimi obremenitvami v vsakdanjem svetu. Socialni in osebni resursi oz. sposobnosti posameznika za obvladanje problemov so sestavina vsakdanjega konteksta, ki sega čez posameznika. Ranljivost posameznika zato ni le individualno psihološka kategorija, temveč se nanaša na vsakdanji kontekst posameznika.

3.2.

PSIHOLOGIJA STRESA IN OBVLADOVANJE STRESA

Teorije in raziskave o kriznih življenjskih dogodkih so tesno povezane tudi s pojmom stresnih situacij in obvladovanja stresa. Pojem stresa je danes zelo širok in ga različni teoretiki različno definirajo. Medicina npr. bolj poudarja fiziološke učinke stresa, sociologija socialno okolje, psihologija kognitivne in druge strategije posameznika za obrambo pred stresom in psihološkimi posledicami stresa. Grobo rečeno, označujemo s terminom "stres" komplekse interakcij med dejavniki v fizičnem in socialnem okolju ter posamezniki, ki vodijo do globljih pretresov in trajnejših psihofizičnih motenj pri posameznikih. Osnovna predpostavka teorij stresa je, da posameznik reagira na neko hitro nastalo spremembo v okolju, ki pomeni porušenje dotedanjega ravnotežja, kar vodi do posebne "stresne reakcije" posameznika (npr. razburjenje, odpor, izčrpanost). Tipični primeri stresnih dogodkov so npr. fizične poškodbe, ločitev od partnerja, nenadne smrti bližnjih oseb, nesreče, grozeče nevarnosti, odpust iz dela itd.

Pri raziskavi stresa nas zanimajo:

- pogoji nastanka stresne situacije: zunanji in notranji, psihološki pogoji,
- analiza procesa stresne reakcije: ta zajema tako raziskavo manifestacij stresne reakcije kot tudi analizo psihosocialnih procesov, ki odločajo o tem, ali bo nek potencialni izvor stresa resnično privedel do stresne reakcije,
- analiza posledic stresa: kakšne posledice pustijo stresne reakcije, osvetlitev zveze med stresom in boleznimi (Nitsch, 1981, str. 32-33, po Buchholz, 1984, str. 73 - 74).

Analiza stresa običajno vključuje raziskavo izvorov stresa (stre-

sorjev) in izvorov obrambe pred stresom (resursi). Resursi omogočajo posamezniku, da kontrolira stresno situacijo, da ponovno vzpostavi ravnotežje med seboj in okoljem. V analizi stresa razlikujemo fiziološko, psihološko in socialno raven analize. Te delitve so le analitične, kajti v realnosti se prepletajo med seboj. Po Lazarusu je izvor najtežjih stresov medosebna raven (socialna raven). Na individualni ravni oseba zaznava stresne dogodke in jih ocenjuje glede na njihov osebni pomen in važnost. Ta proces vodenja dejanj, ki ga izzovejo stresni dogodki, ima svoj učinek na telo (fiziološka raven). Lahko privede do uspešnega obvladanja obremenitev ali do patoloških oblik prilagoditve (Lazarus, 1981, po Buchholz, 1984, str. 74).

Največ psiholoških raziskav stresne reakcije je bilo posvečenih kognitivnim in motivacijskim dejavnikom poteka te reakcije. Poznamo dve osnovni smeri raziskovanja. Prva izhaja iz psihoanalitske tradicije in izvaja stresorje iz zgodnjih faz odnosa starši-otrok (travmatični dogodki iz otroštva, izkušnje prepovedi in odpovedi). Od tod naj bi izvirala težnja posameznika k aktualnim nevrotskim reakcijam s pomočjo različnih obrambnih mehanizmov.

Druga smer je kognitivistična in poudarja medsebojno povezanost kognitivnih, emocionalnih in motivacijskih dejavnikov, ki delujejo v sedanjosti. To so tisti dejavniki, ki prispevajo k individualni konstrukciji okolja. Po mnenju kognitivistov so za reagiranje v stresnih situacijah odločilni kognitivni dejavniki, čeprav nanje vplivajo tudi emocije in motivi. Kognitivni dejavniki so dejavniki, ki vplivajo na oceno in osmišljanje situacije za posameznika ter na izbiro obvladovalnih strategij. Posameznik pride do svojega načina tolmačenja sveta in ocen situacij ter do svojih strategij obvladanja situacij skozi proces socialnega učenja. Socialno učenje ustvari v posamezniku sistem dispozicij za ocene situacije, za oblikovanje in izbiro strategij. Aktualna situacija ter aktualni motivi posameznika aktualizirajo te dispozicije, tako da se zdi, kot da je posameznik "pognan" v določen način reagiranja na stresne situacije.

Socialnopsihološki koncepti stresa gradijo na socialni ravni analize. Po teh koncepcijah je socialno posredovan tako nastanek stresa kot kontrola stresne situacije. Stresorji niso dani po naravi ali slučajno, temveč jih producirajo družbeni vplivi. Stresorji rastejo iz družbeno oblikovanega in družbeno ovrednotenega sveta

in zato odsevajo družbenoekonomske pogoje življenja in dela (Buchholz, 1984, str. 78). Tako (stresno) okolje kot (stresu podvržena) oseba ter njeni duševni dejavniki in procesi so družbeno posredovani. V poteku socializacije se posamezniku posredujejo vrednostne predstave, ki strukturirajo subjektivno zaznavanje samega sebe in okolja. Kaj npr. nekdo interpretira na svojem delovnem mestu kot stresor, je odvisno predvsem od družbenih vrednostnih predstav.

Tudi sam odnos osebe do okolja je družbeno oblikovan. Zato stresorji ne vplivajo neposredno na osebo, temveč na osebo, ki je v odnosu z drugimi osebami in v tem odnosu postavlja svojo oceno in svojo definicijo odnosa. Do stresa pride tedaj, ko je postavljena pod vprašaj osebna identiteta posameznika in njegova sposobnost delovanja (Buchholz, 1984, str. 79). Socialni odnosi lahko izzivajo stres ali pa ga pomagajo omiliti. Zato tudi kontrola stresa in njegovo obvladanje ni samo individualni dosežek, temveč je odločilno odvisen od kvalitete socialnih odnosov dane osebe. Npr. podpora prijateljev na delovnem mestu lahko znatno olajša stres na delovnem mestu.

Nadaljnja delitev različnih pristopov k pojavu stresa je delitev glede na to, kateri vidik kompleksa stresno okolje - stresu podvržen posameznik predvsem obravnavamo. Tako imamo npr. situacijske koncepte stresa, ki poudarjajo vidik okolja, reakcijske koncepte stresa, ki poudarjajo reakcije posameznika in transakcijske koncepte stresa, ki poudarjajo kvaliteto odnosa med okoljem in posameznikom (Buchholz, 1984, str. 79).

Večina raziskav o vplivu obremenilnih življenjskih dogodkov na posameznika spada med situacijsko naravnane raziskave stresa, kajti življenjske dogodke razumejo kot od zunaj (iz okolja) izvirajoče stresorje, na katere se potem odziva posameznik s svojim "obvladovalnim ravnanjem". Raziskave kažejo, da se ljudje bolje znajdemo v soočenju z normativnimi (t.j. socialno pričakovanimi) dogodki kot v soočenju z nenormativnimi dogodki, ki so za nas presenečenje. Prvi so torej manjši izvor stresov kot drugi. To pa verjetno zato, ker imamo ljudje že "pripravljen" repertoar odgovorov in možnih razrešitev v primeru normativnih dogodkov, pri nenormativnih dogodkih pa smo bolj odvisni od nas samih, od naše vsakokratne sposobnosti obvladanja situacije in od naše ranljivosti. Velikokrat pa nastopajo obenem normativni in nenorma-

tivni življenjski dogodki, kar zaplete situacijo, jo naredi nepregledno in močno stresno (npr. otrok močno zboli ob odhodu v šolo, pubertetnik dela staršem velike in nepričakovane težave, kmalu po sprejemu na prvo delovno mesto zamenjamo delovno mesto ali smo odpuščeni itd.).

Med transakcijskimi koncepcijami stresa je najbolj znana koncepcija Lazarusa in sodelavcev (Lazarus, 1981). Po Lazarusu so pri nastanku stresa kot tipa interakcije med posameznikom in okoljem najpomembnejši procesi kognitivne ocene in interpretacije dogodka pri posamezniku. Ti procesi so vedno emocionalno in afektivno nabiti. Lazarus razlikuje dve osnovni vrsti ocenjevanja: **primarno in sekundarno ocenjevanje stresorjev.** Primarno ocenjevanje se nanaša na oceno potencialnih stresorjev oz. motenj v ravnotežju oseba-okolje pri posamezniku. Sekundarno ocenjevanje stresorjev pa se nanaša na oceno lastnih zmožnosti osebe za to, da znova vzpostavi porušeno ravnotežje. Potem, ko posameznik oceni situacijo, sledi napor in dejavnost za obvladanje situacije. To se seveda posamezniku lahko posreči bolj ali manj oz. sploh ne.

Primarno ocenjevanje stresorjev pomeni oceno, kolikšno grožnjo osebi predstavlja nek stresor. Oseba razlikuje med irelevantnimi, ugodnimi/pozitivnimi in stresnimi dogodki. Dogodek je irelevanten, če ga oseba nima za pomembnega. Seveda so te ocene vedno začasne, saj se lahko hitro spremenijo. Dogodek je ocenjen kot ugoden/pozitiven, če posameznik vidi v njem znak varnosti in če ga asociira z drugimi pozitivnimi dogodki. Stresni dogodki pa po Lazarusu nastopajo v treh osnovnih oblikah:

- izguba/oškodovanost: fizične ali duševne poškodbe ali izgube, izguba samozaupanja in samospoštovanja, socialnega priznanja, izgube v medosebnih odnosih ipd.;
- grožnje oz. nevarnost poškodbe ali izgube: gre za anticipacijo izgube, ki še ni nastopila, a je možna;
- dogodek kot izziv: pozitivna vsebina odnosa do stresnega dogodka. Izzivi niso povezani le s posebnimi situacijami, temveč tudi s posebnimi miselnimi stili, ki poudarjajo pozitivne posledice ali pozitivne vidike dogodkov, kakršni so asociativno povezani s pozitivnimi oz. uspešnimi načini obvladanja obremenilne situacije.

Sekundarno ocenjevanje stresorjev dodatno oblikuje primarno ocenjevanje, npr. dodatno okrepi ali zniža občutek ogroženosti. Primarno in sekundarno ocenjevanje stresorjev lahko hitro zamenja svojo vlogo. Tisto, kar je bilo nedavno primarno ocenjevanje, postane v novi situaciji sekundarno in obratno.

Obvladovanje stresne situacije

Obvladanje stresne situacije je tako način vedenja kot duševni napor, ki pripomoreta k temu, da posameznik uspešno obvlada stresno situacijo. K obvladanju lahko štejemo vsa ravnanja, ki zmanjšajo stresnost situacije, torej tudi toleriranje situacije, reproduciranje situacije, minimiziranje situacije. Po Lazarusu (1981) je način obvladanja stresne situacije tako pomembna stvar, da vpliva na celotno koncepcijo življenja posameznika, na njegovo življenjsko moralo, na socialno prilagajanje, na zdravje/bolezen. Zato lahko načine obvladanja stresnih situacij prištevamo kar k definicijam situacije, kajti k oceni teže neke situacije bistveno prispeva tudi subjektovo dojemanje lastnih zmožnosti za obvladanje situacije.

Lazarus razlikuje med **instrumentalnim in emotivnim obvladanjem situacije**. Instrumentalno obvladanje sloni na spreminjanju motene interakcije (transakcije) med osebo in okoljem, emotivno pa na psiholoških regulacijah stresnih emocij (paliacija: samoobvladanje, samopomiritev). S pomočjo samoobvladanja lahko posameznik olajša občutke strahu, krivde, žalosti, jeze, depresije, zavisti, ljubosumja itd. Ta metoda pride največ v poštev tedaj, ko odpove instrumentalno obvladanje situacije in se moramo subjektivno sprijazniti z njo. S samopomiritvijo (paliacijo) si lahko posameznik ohrani svojo pozitivno življenjsko moralo in svoje možnosti delovanja. Obe metodi reševanja situacije v ugodnem primeru privedeta do ponovnega vzpostavljanja ravnotežja v odnosu posameznik-okolje.

Nekatere druge transakcijske raziskave stresnih situacij so podrobneje kot Lazarus analizirale kvaliteto odnosa posameznik-okolje, in sicer s pomočjo shem kazalcev (itemov) kvalitete odnosa za posebne situacije (npr. za psihiatrične klinike, za šole, univerzo, socialnovarstvene ustanove itd.). Te skale vsebujejo eko-

nomske ocene situacije, možnosti za individualne in socialne dejavnosti, informiranost oseb itd. S temi skalami potem lahko "merimo" stopnjo ujemanja in ravnotežja v odnosu oseba-okolje. Vsak dogodek, potencialni stresor, se prav tako oceni in sicer glede na to, koliko lahko spremeni doseženo ravnotežje.

Buchholz kritično pripominja, kako te metode merjenja stresne situacije zanemarjajo možnost, da stresno vplivajo dolgo trajajoča, rutinska dogajanja v vsakdanjem življenju, ki pa so nenehna obremenitev za posameznika (npr. dolgoletna obremenitev na delovnem mestu, dolgo trajajoča zakonska kriza, vsakodnevne preobremenitve otrok v šoli ali žensk z družinskim delom itd.). Pri teh dogajanjih ne gre za to, da bi se porušilo ravnotežje v odnosu oseba-okolje, pač pa za to, da dolgo časa ne pride do nobene spremembe v tem odnosu (Buchholz, 1984, str. 104). Prav "slaba" kvaliteta ravnotežja v odnosu oseba-okolje lahko povzroča močan občutek stresa, ki lahko privede do psihofizičnih motenj in patologij.

Druga Buchholzeva kritika na transakcijski pristop k stresu pa leti na zanemarjanje družbene produkcije neravnotežij v odnosih oseba-okolje. Stresorjev ne povzročajo le spremembe na ravni neposrednih medosebnih odnosov v družini in poklicu, temveč tudi obsežnejše institucije (podjetje, šola, družina kot celota), vrednote in ideologije (npr. storilnostna usmerjenost, tekmovalnost) in spremenjene možnosti v družini/podjetju, šoli itd.

Obče družbene in institucionalne strukturne značilnosti delujejo na medosebne odnose ljudi v konkretnih vsakdanjih situacijah. Tako npr. krizni dogodek kot je "spor s šefom" ni le izraz osebnih razlik med posameznikom in njegovim šefom na delu, temveč tudi institucionalnih zahtev podjetja (Buchholz, 1984, str. 105). Poleg tega vplivajo na to, ali bo ta spor za nekoga izvor stresa, tudi drugi odnosi osebe z okoljem, npr. odnosi z družino, odnosi s kolegi/cami, pomen neke dejavnosti za identiteto posameznika. Kdor ima npr. stabilno družino in dobre odnose s svojimi kolegi na delu, lažje prenese spor s šefom kot pa oni, ki ima krizo v družini, se ne razume s sodelavci, nima prijateljev. Zato se tematsko različni sistemi oseba-okolje prekrivajo med seboj in medsebojno vplivajo. Dalje vpliva na oceno "spora s šefom" tudi anticipacija alternativ, ki jih ima posameznik na voljo. Če ima možnost druge zaposlitve, lahko tvega oster spor s šefom, ki zanj ne bo

obremenitev, temveč nasprotno, razbremenitev. Če pa nima teh možnosti, je ta spor izvor frustracij in strahov za prihodnost.

Poleg anticipacij prihodnosti (alternativ) moramo upoštevati tudi življenjsko zgodovino posameznika, npr. zgodovino njegovih življenjskih zasnutkov, ciljev, ki jih je hotel doseči v življenju in ciljev, ki jih je dosegel (Buchholz, 1984, str. 108). Na ozadju teh zasnutkov namreč posameznik vrednoti sedanjo aktualno situacijo. S svojim življenjem nezadovoljni posameznik bo že relativno neznaten spor na delu občutil kot močno stresen, nasprotno pa bo s svojim dosedanjim življenjem zadovoljen posameznik brez večjih težav prenesel tudi oster spor.

Stres torej nastane kot kompleksen rezultat interakcije okoliških in osebnostnih dejavnikov, pri čemer so skrajnosti, ko zgolj določen obremenilni dogodek povzroči stres ali pa, ko pride do stresa zgolj zaradi neugodne duševne konstelacije posameznika, zelo redke. Zdi se, kot da sta posameznik in okolje "enakovredna soigralca" v igri o tem, kdaj bo nek dogodek sprožil stresno reakcijo posameznika. Dejansko pa širši pogled na družbeno posredovanost stresnih situacij brž pokaže, da ima posameznik tu šibkejšo vlogo, saj lahko velikokrat vpliva le obrobno ali pa sploh ne na spremembo krizne situacije. Naj se posameznik še tako trudi s preinterpretiranjem takšne situacije, ne more spremeniti poteka (npr. tedaj, kadar je spor s šefom le zadnji korak v poprejšnji odločitvi vodstva podjetja, da bo zaradi ekonomskih težav odpustilo nekaj delavcev). Stres je le redko zgolj problem posameznika. Vse prevečkrat je stvar celotnega družbenega okolja, ki je latentno stresno. V teh primerih lahko odpravi stresne situacije le racionalna in kolektivna družbena dejavnost ljudi, ki se znajdejo v sorodnih situacijah. To pa presega psihološko raven obravnave stresa.

3.3.

SISTEMI OBVLADOVANJA OBREMENILNIH DOGODKOV

V psihološki literaturi obstaja cela vrsta raziskav o ravnanju ljudi v kriznih življenjskih situacijah, ki so v glavnem zasnovane tako, da raziskovalci ponujajo v oceno testnim osebam sezname vsakdanjih reakcij na problemske situacije, nato pa iščejo najpogostejše strategije in odnose med njimi ter posameznimi tipi situacij. Spet druge raziskave iščejo najpogostejše strategije s pomočjo odprtih intervjujev s testnimi osebami. V vseh teh primerih so raziskovalci že imeli neko izdelano shemo strategij, ki so jo ponujali v ocenjevanje ali pa so se lotili analize intervjujev z nekimi izdelanimi predstavami o glavnih vrstah obvladovalnega ravnanja. Ni pa veliko raziskav, ki bi postopale bolj induktivno na osnovi zbranega psihološkega gradiva.

Takšno induktivno pot raziskovanja sta ubrala Lehrova in Thomae (1992). Lehrova in Thomae sta v svoji obsežni empirični analizi biografij in podatkov o življenju večjega števila testnih oseb različne starosti izbrala glavne tipe reakcij posameznika na obremenilne dogodke vsakdanjega življenja. Na podlagi tega sta oblikovala domnevo o splošnem duševnem sistemu prilagajanja obremenilnim dogodkom oz. obvladanja obremenilnih situacij. Tako vsak posameznik razvije svoj lasten splošni duševni sistem prilagajanja, ki mu omogoča, da se odzove na vsako situacijo z določenimi odgovori. Splošni duševni sistem prilagajanja ponuja nek "repertoar" možnih odgovorov osebe na obremenitve okolja. Poleg splošnih sistemov odgovorov na situacije obstajajo še situacijsko specifični odgovori. To pa so načini ravnanja, ki jih izzove trenutna situacija sama.

Najbolj splošni načini ravnanja, ki sta jih v svojih raziskavah

ugotovila Lehrova in Thomae (1992), so: storilnostno vedenje, prilagajanje institucionalnim vidikom situacije, prilagajanje posebnostim in potrebam drugih ljudi, vzpostavljanje in gojenje socialnih stikov, sprejemanje situacije, pozitivno tolmačenje. Na kratko bomo predstavili značilnosti teh splošnih sistemov obvladovanja obremenilnih situacij.

Storilnostno vedenje

Pod storilnostnim vedenjem razumemo vse tiste reakcije, ki so povezane z naporom, trudom, vlaganjem delovne energije ipd. Takšne reakcije poznajo že majhni otroci, npr. tedaj, ko ne morejo doseči določenega predmeta. Dojenček se vedno znova trudi in trudi, z metodo "poskusov in napak" in drugimi operacijami izzvati zanj ugodne spremembe v okolju. Otrok se poskuša kar najbolje orientirati v danih okoliščinah, tako da bi laže dosegel svoj cilj. Če mu gre zlahka od rok, bo sijal od zadovoljstva, vendar bo ostal miren v mimiki in v glasu. Poskuša še večkrat ponoviti svoj uspeh. Če je naloga težavna, bo povečal svoje napore.

Povečanje naporov, zato da bi dosegli nek cilj, je ena najbolj pogostih reakcij ljudi na problemske situacije. Mueller (Mueller, 1988, nav. po Lehr, Thomae, 1992, str. 167-8) je v analizi pogovorov z večjim številom poskusnih oseb (nezaposlenih mladih žensk) pokazal, da lahko razlikujemo vsaj tri vrste storilnostnega vedenja kot načina reševanja obremenilnih dogodkov:

- storitev kot telesni in/ali duševni napor;
- kognitivna storitev; povečana pozornost, intenzivno razmišljanje, poskusi pridobivanja informacij in shranjevanja informacij;
- usmerjevalne (direktivne) storitve; vodenje lastnega ali tujega vedenja v smislu izpolnitve naloge ali doseganja cilja kljub utrujenosti, uhajanju pozornosti drugam ali drugim motnjam. Podobne analize storilnostnega vedenja so dali tudi drugi raziskovalci.

Prilagajanje institucionalnim vidikom situacije

Tu gre za tiste vidike dogodkov, ki niso odvisni od posameznika in njegove volje. To so lahko nadosebni vidiki fizičnega okolja, še večkrat pa institucionalni vidiki socialnega okolja (tradicija,

norme, zakoni, pravila vedenja). Skupna značilnost različnih odgovorov na obremenitve v tovrstnih situacijah je upoštevanje trdnih okvirov lastne eksistence posameznika, ki po eni strani omejujejo možni obseg posegov posameznika v okolje (npr. upoštevanje socialnih norm), po drugi strani pa razširjajo obseg možne socialne podpore posamezniku v obremenilnih situacijah. Splošni načini ravnanja v takih situacijah so npr. obisk pri zdravniku v primeru bolezni, iskanje pomoči v institucijah socialnega skrbstva v socialnih stiskah, iskanje dela v uradu za delo itd.

Prve obsežnejše institucije, s katerimi se danes srečujejo ljudje v svojem življenju, so vrtci in šole. Od tu dalje je življenje posameznika stalen "marš skozi institucije", ki so posamezniku v pomoč, a ga tudi omejujejo, tja do doma za upokojence. Prilagajanje na institucionalne vidike situacije terja upoštevanje od osebe neodvisnih, tudi avtoritativno vsiljenih pravil ter takšno vedenje, ki je ustrezno strukturi delovanja oz. kompetentnim napotkom za delovanje v teh institucijah. V vseh ostaja stalna dilema, kako medsebojno uskladiti institucionalni red in pomoč, ki jo te institucije vendarle ponujajo posameznikom.

Razne institucije vse bolj posegajo v življenje posameznika. Zdi se celo, da se s starostjo človeka celo povečuje odvisnost od različnih institucij (npr. zdravstvenih, svetovalnih, vzgojnih, terapevtskih, itd.). Te institucije vstopajo tudi v intimno sfero vsakdanjega življenja, v družinsko življenje ljudi. Posameznik se jim ne more odpovedati, ker to zanj pomeni tveganje nevarnih fizičnih in duševnih poškodb (Lehr, Thomae, 1992, str. 171).

Prilagajanje na posebnosti in potrebe drugih oseb

V prilagajanju drugim osebam poskušamo vzpostaviti čim večje ujemanje med lastnim vedenjem in odkritim ali domnevnim vedenjem drugih oseb, s katerimi smo socialno povezani. Pripominjamo pa, da takšno prilagajanje drugim ljudem ne pomeni nujno tudi odpovedi lastnim željam in nameram, temveč le vživljanje v drugega in pomoč drugemu.

To, da se prilagodimo posebnostim in potrebam drugih ljudi, še ne pomeni nujno, da ustrežemo vsem njihovim željam. Zanje je nemara najpomembnejše že to, da jim prisluhnemo in da se zave-

damo njihovih posebnosti.

Lehrova in Thomae (1992) sta posebno poudarila pomen prilagajanja drugim ljudem v delovnih okoljih. Za vodenje delovnih situacij je pomembno, da je vodja fleksibilen in adaptiven, da je sposoben stil vodenja podrediti značilnostim in potrebam podrejenih. To je za zaposlene enako pomembno kot storilnostna orientacija in prilagajanje instituciji. Za podrejene pa je pomembno, da poznajo različne oblike prilagajanja zahtevam njihovih vodij ter potrebam in posebnostim sodelavcev.

Ustvarjanje in negovanje socialnih stikov

Iskanje in negovanje socialnih stikov spremlja človeško življenje od rojstva do smrti. Odsotnost socialnih stikov pomeni socialno izolacijo posameznika in močno stresno situacijo. Gojenje socialnih stikov ima lahko vlogo nadomestka za druge potrebe. Tako npr. nekateri osamljeni ljudje pogosto vztrajajo pri kakšnem socialnem stiku zgolj zato, da ne bi zapadli občutku osamljenosti in praznini v življenju, ne zaradi resnične potrebe po stiku z določeno osebo. Ta "strategija" je pogosta pri tistih, ki jim grozi osamljenost, npr. če izgubijo zaposlitev in se morajo vrniti v ozek krog svoje družine.

Važna poteza socialnih stikov je možnost, da drugim ljudem razodenemo svoje probleme, stiske, želje. Samoizpoved, posebno v kontaktih s partnerji, ki so nam blizu, namreč deluje pomirjujoče na posameznika. Zaradi svojega velikega psihološkega pomena bi lahko imeli potrebo po samoizpovedi za posebno vrsto ravnanja v obremenilnih situacijah.

Sprejemanje situacije

Tu gre za posebno obliko psihološke predelave obremenilnega dogodka za posameznika. Sprejemanje situacije kot način obvladovanja kriznih dogodkov se pojavi zlasti v situacijah, ki se jim ne da izogniti in terjajo veliko samoodpovedi; npr. bolezen, invalidnost, izguba zaposlitve, ločitev, smrt. Sprejemanje težav, ki jih prinese neka situacija, ne pomeni nujno pasivne vdanosti. Lahko je celo zelo aktivno dejanje , s katerim si posameznik olajša pritisk

težavnih okoliščin. Raziskave kažejo, da predvsem starejše generacije kažejo večjo pripravljenost na sprejemanje neugodnosti kot mlajše generacije, ki kažejo več nagnjenja k poudarjanju pozitivnih vidikov situacije oz. k izogibanju neugodnim situacijam.

Zanimive so razlike v stopnji sprejemanja situacije pri različnih boleznih. Največ sprejemanja obremenilnega dogodka kažejo oboleli za rakom, kapjo, ponesrečenci npr. v prometnih nesrečah. Srednjo mero sprejemanja dogodka kažejo bolniki, ki so preživeli srčni infarkt. Najmanj pripravljenosti za sprejemanje situacije pa kažejo bolniki z luskavico in shizofreniki (Lehr, Thomae, 1992, str. 178). Pri slednjih gre navidezno za lažje obolenje, ki pa zelo otežuje dobro počutje bolnika, čeprav daje vtis,da dopušča bolniku več "upiranja" situaciji. V primeru duševnih bolezni pa gre bržkone za odpor zoper socialno etiketo "duševni bolnik".

Pozitivno tolmačenje

Psihoanalitiki imajo to obliko ravnanja v obremenilnih situacijah za enega od obrambnih mehanizmov. Če pa opazujemo to ravnanje samo po sebi, brez vnaprejšnih domnev o skritih motivih in gonih posameznika, vidimo da pomeni poudarjanje pozitivnih vidikov obremenilnega dogodka oz. dajanja manjše pozornosti negativnim vidikom. To pa je nujna sestavina vsake zaznave (selektivno zaznavanje). Pri pozitivnem tolmačenju situacije pa poleg selektivnega zaznavanja nastopi še posebno ocenjevanje pozitivnih in negativnih vidikov situacije, tako da dobimo na koncu pozitivni rezultat.

Pri pozitivnem tolmačenju je pomembno, da ne gre za potiskanje neugodnih vidikov situacije v nezavedno ali za njihovo prekritje s pozitivnimi vidiki, temveč le za spremembo zornega kota gledanja na dogodek, namreč tako, da dobijo dobre strani večjo težo kot slabe strani. Posameznik se lahko ob tem še kako zaveda težkih izgub; npr. ob hudi izgubi, ki jo doživljamo ob smrti svojca, se tolažimo z mislijo, da "je bila smrt vendarle rešitev za hudo bolnega", ali "da je bila smrt 'lahka' ali 'lepa' in da se umirajoči ni mučil". To nam olajša doživljanje izgube.

Pogosto si posameznik pomaga tako, da se primerja z ljudmi, ki so preživeli sorodne ali še težje izgube kot on. To primerjanje

povzroči dvoje; posameznik pridobi večjo moč za sprejemanje situacije, za soočenje z njo, kakršna je, in za njeno pozitivno tolmačenje. Obe vrsti reakcij nista nujno povezani med seboj, kajti raziskave kažejo nizko korelacijo med obema. Večja je povezanost med pozitivnim tolmačenjem in storilnostnim vedenjem (Lehr, Thomae, 1992, str. 179).

Pozitivno tolmačenje se lahko dogaja tudi kot primerjava sedanje situacije s preteklimi, še težjimi situacijami, npr. slabo ekonomsko stanje, ki ga posameznik primerja s še težjimi razmerami iz svojega otroštva. Značilno za takšne primerjave je, da so izsiljene, da niso prostovoljne. Posameznik namreč pod težo razmer najde edini izhod v primerjavah s še težjo preteklostjo. Zato ta ravnanja niso kognitivna (strategije), temveč so čustveno posredovane razbremenitve. Tudi zanašanje na lastno sposobnost in izkušnje je lahko izvor pozitivnega tolmačenja težkih situacij.

Navedene oblike ravnanja ljudi v obremenilnih situacijah skupaj z ustreznim zunanjim delovanjem so tako splošne in pogoste oblike prilagajanja ljudi na vsakdanje situacije, da predstavljajo splošni duševni sistem prilagajanja vsakodnevnim situacijam. Toda navedena ravnanja ne zadoščajo za to, da se znajdemo v vseh težkih in bolečih situacijah. Velikokrat situacije terjajo posebne oblike dejavnosti in duševnega reagiranja, ki so prilagojene posebnostim situacij. To je še zlasti pomembno zato, ker gre pri teh ravnanjih za stalno prepletanje kognitivnih, afektivnih in emocionalnih reakcij. Zato poleg splošnih sistemov za ravnanje v obremenilnih situacijah poznamo še posebna, situacijsko pogojena ravnanja. K tem sodijo predvsem naslednja ravnanja: izraba priložnosti, prošnja za pomoč, odpor, identifikacija s cilji in usodo drugih ljudi, upanje, popravljanje pričakovanj, samopotrditev, agresija/kritika, zaupanje v druge, altruistična odpoved lastnim potrebam, emocionalne reakcije.

Situacijsko pogojena ravnanja:

Izraba priložnosti

To je aktivno soočenje z vsakodnevnimi problemi, zlasti tedaj, ko vidimo pred seboj možnost za hitro in uspešno rešitev problemov. Ta oblika je značilna pri reševanju problemov z zaposlitvijo

in podjetništvom, pa pri reševanju bivalnih problemov itd. Manj ugodna je ta oblika ravnanja pri reševanju bolezenskih težav. Toda tudi nekatere bolezni so zelo odvisne od sposobnosti bolnika, da se hitro odloči za nek poseg.

Prošnja za pomoč

Ta oblika je zlasti pomembna tedaj, če ima posameznik na voljo dobro razvito socialno mrežo, ki mu lahko nudi podporo in pomoč v težavah. Sicer pa prošnja za pomoč lahko meri na določene osebe, skupine in institucije ali na nadnaravna bitja. Praviloma gre za prošnje "pomembnim drugim", kot so družinski člani, prijatelji, sosedje, znanci.

Zanašanje na pomoč drugih narašča s starostjo posameznika (z izjemo malih otrok, ki so zelo odvisni od drugih). Pri reševanju družinskih problemov je ta metoda malo pomembna, celo nezaželena. Šele pri resnih in nevzdržnih motnjah družinskega življenja se pokliče pomoč zunaj družine (a najprej pri bližnjih sorodnikih, nato šele pri institucijah). Socialne mreže uporabljamo npr. pri iskanju zaposlitve, pri vpisu v šole, reševanju stanovanjskih problemov itd. Zanimivo je, da močno obremenjeni ljudje ne zaprosijo radi za pomoč, ker so izgubili vsak življenjski pogum. To je pogost primer pri bolnih ostarelih osebah.

Odpor

Tu mislimo na odpor do predloženih nasvetov, napotkov, zato ker izvirajo iz tradicije ali od avtoritet, ki jih ne sprejemamo. Ta način reševanja obremenilnih dogodkov je značilen predvsem za mladostnike.

Vendar moramo ravno pri mladostnikih strogo razlikovati med uporništvom in kritičnostjo. Uporništvo je namreč lahko povsem nereflektiran odpor do določenih vidikov situacije, ki jih doživljamo kot prisilo. Kritika pa je reflektiran odnos in niti ne pomeni nujno zavračanja situacijskih napotil oz. ne pomeni reakcije na obremenilen dogodek. Zato so razumljive ugotovitve raziskovalcev, da se uporništvo pri mladih ne povečuje. Zanimivo je, da za mlade iz sedemdesetih in osemdesetih let, torej za tako imenovano "kritično generacijo", podatki kažejo majhno stopnjo uporništva.

Sicer pa je zanimivo, da srednje in mlajše generacije odraslih v Thomaejevi raziskavi niso kazale večjega uporništva pri odzivih na družinske probleme in prav tako ne v soočenju s problemi na delu. Starejši ljudje dostikrat reagirajo uporniško, ko zavračajo razne zdravstvene nasvete glede spremembe življenjskih navad. Pogosto je uporniško ravnanje žensk v družinah alkoholikov, posebno v obdobju preden gre alkoholik na zdravljenje in pa potem, ko želi predčasno končati zdravljenje.

Identifikacija s cilji in usodo drugih

V psihoanalizi velja identifikacija za najstarejšo in izvorno obliko čustvene vezanosti na druge. Identifikacija temelji na sposobnosti vživljanja oz. postavljanja v položaj drugega in pomeni neko obogatitev jaza z lastnostmi drugega. Freud ima identifikacijo za enega od obrambnih mehanizmov, često regresivne vrste. Nasprotno pa drugi avtorji poudarjajo, da je to povsem normalna oblika reagiranja ljudi, ki nastane v pogojih tesnega medosebnega odnosa (zlasti v družini, pa tudi med prijatelji in drugimi "pomembnimi drugimi").

Zanimivo je, da se po Thomaejevih podatkih k identifikaciji zatekajo prej starejši ljudje kot pa mladi, posebno v njihovih poskusih razumeti mlajše in otroke. Tudi identifikacija z dosežki njihovih otrok pomaga starejšim laže preživeti težave, ki jih imajo. Uspehi otrok se tako transformirajo v razširitev lastne osebnosti, s čimer se zmanjšajo občutki razočaranj zaradi lastnih neuspehov v življenju. Starejše generacije so tudi poročale o majhnem deležu identifikacijskega ravnanja v svojem otroštvu. Sedanje mlajše generacije preferirajo identifikacijo le v odnosih z vrstniki, le malo v okviru svojih družin. Pri odnosih z vrstniki je identifikacija z drugimi centralna stvar. Sicer pa je identifikacija z drugimi centralna dejavnost tudi med člani nekaterih stigmatiziranih manjšin (npr. pri homoerotskih skupinah, posebno pri lezbijkah).

Upanje

Po Ernstu Blochu, znanem filozofu upanja, je upanje najbolj človeški čustven vzgib. Je pričakovani nasprotni afekt strahu in grozi. Upanje utaplja strah, pravi Bloch. Upanje je zato praktičen in bojevit afekt, ki "dviga zastavo".

Analiza biografij je pokazala, da nastopa upanje enkrat kot "učinek pričakovanja" spremembe neke nezadovoljive oz. grozeče situacije, drugič pa kot notranja povezava želje in pričakovanja glede ohranitve nekega pozitivno občutenega stanja. Thomae navaja Lazarusovo ugotovitev, da je upanje posebno ugodno v situacijah, v katerih posamezniki nimajo možnosti za pozitivne spremembe situacije oz. možnosti za trajno rešitev situacije (npr. v težjih boleznih, vojnah). Zato upanja kot načina reševanja obremenilnih situacij ne srečamo v predšolski in šolski dobi, ker imajo otroci tam na voljo druge rešitve. Kasneje vloga upanja naraste, vzporedno s porastom situacij, ki jih posameznik ne more rešiti ali jih komaj lahko reši. Pri odločanju za upanje kot reakcijo na obremenilne situacije igrajo veliko vlogo še življenjska usoda, spol, osebnostne značilnosti, trajanje in teža neugodnega stanja itd.

Sprememba pričakovanj

Sprememba pričakovanj spada med oblike tako imenovane eksternalne kontrole (Tolman, Rottter). Gre namreč za nagle in včasih velike spremembe vedenja in stališč, če se nam podrejo dosedanji načrti ali pričakovanja, ali če ugotovimo, da ni možnosti za uresničenje naših pričakovanj; npr. študent, ki opusti in popolnoma spremeni izobrazbene in poklicne aspiracije, ker ne opravi pomembnega izpita na univerzi.

Samopotrjevanje

Tu gre tako za obliko psihološkega "upravljanja s samopodobo" posameznika, za dejavnosti, ki so povezane z obrambo ali ponovnim vzpostavljanjem samospoštovanja, kot tudi za potrditev fizične eksistence in fizičnih spretnosti posameznika. Thomae poudarja, da dosedanje raziskave samopotrjevanja neupravičeno zanemarjajo fizične oblike samopotrjevanja.

Posebna oblika samopotrditve je racionalizacija, kjer posameznik poskuša z vsemi sredstvi obraniti podobo o sebi kot normalni osebi. S pomočjo samopotrditve si lahko posameznik zgradi okrog sebe "zid", ki ga sestavljajo razne pozitivne misli, argumenti in čustva o sebi. Ta zid brani posameznika pred ogrožujočimi mislimi. Ni posebno pomembno, ali zbrani argumenti tudi veljajo, važno je, da so psihološko učinkoviti. Samopotrjevanje ima ve-

liko podoblik, tako da je še odprto vprašanje, ali je sploh enotna oblika ravnanja. Je močno odvisno od vsakokratne situacije.

Kritika/agresivnost

Kritika drugih in agresija sta pogosto povezani obliki ravnanja v obremenilnih dogodkih. Kritika je ena od najbolj pogostih oblik agresije v naši "civilizirani" družbi, pravita Lehrova in Thomae (1992, str. 201). Kritika lahko zmanjša ali pomnoži naše probleme, zato jo pogosto izražamo indirektno. Lahko pa postane direktna in agresivna, če je naslonjena na skupine, ki izvajajo organiziran protest (npr. vpliv študentskih gibanj na povečanje kritičnosti v raznih institucijah). Radikalna družbena kritika se je dosedaj že skoraj ritualizirala, tako da imamo danes opraviti s povezavo kritike in agresije predvsem v družinskih kontekstih.

Pri povojnih generacijah najdeta Lehrova in Thomae visoko stopnjo kritike/agresije pri razreševanju družinskih problemov in srednjo stopnjo pri razreševanju šolskih in poklicnih problemov. Zanimivo je, da pri ženskah iz te generacije najdemo pogosto kombinacijo visoke ravni kritike/agresije, pozitivnega tolmačenja in potrtosti. Stanja potrtosti so povezana z občutkom težke in pritiskov polne realnosti, ki ne ustreza predstavam posameznika, stanja kritike pa z željo po spremembi družinskega vsakdana in potrditvi lastnega položaja. Tako se navidezno "aktivna" oblika ženskega kritičnega soočenja z realnostjo lahko izkaže za dokaj "pasivno" obliko, za prikrito resignacijo žensk pred vsakdanjostjo, ki pa je ne sprejemajo z vdanostjo v usodo kot ženske starejših generacij.

Zaupanje v druge

Po Eriksonu je zaupanje v druge osnova za razvoj zdrave osebnosti. Rotter pa vpelje pojem "posplošenega pričakovanja", namreč zaupanje ustnim ali pisnim trditvam drugih razume kot osnovno dimenzijo osebnosti. Te reakcije ne smemo zamenjati s pasivnim odgovorom na vsakodnevne probleme. Je zaupanje v eno ali več oseb, skupin, institucij, da lahko pomagajo posamezniku rešiti nek problem, prevzeti ali izpeljati neko nalogo ali olajšati oz. odstraniti neko stisko.

V otroštvu je zaupanje v druge pomembno pri opravljanju do-

mačih del, v mladosti pri šolskih in poklicnih problemih, pri odraslih v poklicnih težavah, pri starejših ljudeh pa na področju družine in zdravja. Pri starostnih skupinah, rojenih po l. 1950, se na splošno kaže znižanje pomena zaupanja v druge (Lehr,Thomae, 1992). Očitno gre za to, da ima posameznik več možnosti, da sam reši probleme. Pri starejših osebah je zaupanje v druge zopet bolj izrazito, vendar v tesni povezavi te reakcije z nekaterimi osebnimi variablami, npr. s telesno močjo, odvisnostjo od pomoči drugih, objektivnega in subjektivnega zdravstvenega stanja osebe. Pač pa ni veliko korelacije med aktivnostjo in samogotovostjo osebe in zaupanjem v druge. Bolj zožene življenjske situacije silijo starejše osebe v večjo odvisnost od drugih in v večje zaupanje v druge.

Zapostavljanje lastnih potreb

To je pogosta sestavina prosocialnega, altruističnega vedenja. Nastopa pa tudi neodvisno od altruizma, npr. kadar želimo realizirati nek cilj v bodočnosti, to pa terja danes od nas veliko samoodrekanja. Včasih zapostavijo ljudje (zlasti ženske) svoje želje zaradi "ljubega miru" v družini, kar ni nujno altruistično vedenje, temveč je v funkciji realizacije druge potrebe (ohranjanja družinske harmonije za vsako ceno).

Primerjava po starostnih skupinah pokaže, da so ženske, rojene v letih od 1900-1920, doživele več zapostavljanja lastnih potreb od moških iz iste skupine. Pri ženskah, rojenih od 1950 dalje, je te pripravljenosti na zapostavljanje lastnih potreb manj (zlasti je manj odpovedi poklicni izobrazbi in zaposlitvi). Vendar so ženske mlajših generacij pri razreševanju družinskih problemov pripravljene zapostaviti lastne potrebe zaradi drugih ljudi enako kot ženske starejših generacij. Izvendružinske vloge žensk so se razrahljale, družinske pa so ostale enako trdne kot prej (Lehr, Thomae, 1992, str. 209).

Emocionalne reakcije in beg

Tu gre predvsem za neadaptivne reakcije na obremenilne dogodke, za odpovedi pred problemi. Te "neuspešne" reakcije je potrebno obravnavati enakopravno z onimi, ki ustrezajo bolj uspešnim reševanjem obremenilnih dogodkov, sicer dobimo enostransko "westernizirano" sliko človeka, ki ne pozna porazov, po-

bitosti, izgub. Podatki govorijo o velikem obsegu emocionalnih in ubežnih reakcij. Tako npr. nekatere sodobne mladinske raziskave kažejo, da so najpogostejša reakcije na obremenilne dogodke naslednje: umik pred dogodkom, umik vase, samomorilske fantazije ali namere (Lehr, Thomae, 1992, str. 210). Neka analiza poklicno in družinsko polno integriranih žensk pa je pokazala, da ženske v razreševanju svojih poklicnih problemov izkazujejo predvsem reakcije iz splošnega adaptivnega sistema osebnosti, pri razreševanju družinskih sporov in konfliktov pa prevladujejo depresije (Niehaus, 1985, po Lehr, Thomae, 1992, str. 211).

3.4.

SPREMEMBE V PSIHOPATOLOGIJI VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Načini odzivanja posameznikov na obremenilne in krizne dogodke niso niti individualno, niti družbeno in kulturno gledano statični, temveč se spreminjajo pod vplivom življenjskih izkušenj, načina socializacije posameznika, sprejetih kulturnih vzorcev itd. Tako vzorci uspešnega premagovanja kot vzorci neuspešnega premagovanja življenjskih obremenitev in kriz so torej podvrženi individualnim in družbenim vplivom in doživljajo spremembe. To pomeni, da lahko pričakujemo, da se tudi motnje in patologije v odnosu posameznika do vsakdanjega sveta spreminjajo v skladu s temeljnimi zgodovinskimi in družbenimi spremembami. To je pomembno za psihologe in druge družboslovce. Na osnovi sprememb v tipičnih vzorcih motenj in patologij lahko sklepamo tudi na spremembe v "normalnih" subjektnih strukturah posameznikov.

V zadnjih desetletjih, tja od petdesetih let dalje, postajajo v razvitih zahodnih državah vse močnejši glasovi o značilnih spremembah v poteku duševnih motenj in patologij, zlasti v poteku nevrotskih motenj. Zdi se, da izginjajo klasične in jasno zarisane oblike nevroz, s katerimi so imeli opraviti Freud in njegovi učenci, predvsem histerije, fobije, prisilne nevroze. Namesto njih pa vstopajo v ospredje difuzne oblike "neklasičnih nevroz", ki jih je težko opisati s pomočjo tipičnih simptomov. Gre za skupek spremenljivih telesnih obolenj, nekarakterističnih difuznih stanj strahu (posebno v odnosih z osebami nasprotnega spola in v odnosih z avtoritetami), občutkov nezadostnosti, storilnostnih motenj, stanj nezadovoljstva in otopelosti, v povezavi z zanemarjanjem samega sebe.

Zlasti psihoanalitski avtorji menijo, da ne gre le za spremembo nevrotskih simptomov, temveč za kvalitativno nove oblike duševnih motenj. Te motnje naj bi izhajale iz globokih sprememb v osebnostni strukturi posameznikov. Nekateri jih imajo za značajske motnje, drugi jim pravijo "narcistične motnje" ali "borderline-osebnostne motnje", to je "robne osebnostne motnje". J. Hohl je izbral nekaj glavnih značilnosti teh novih duševnih motenj in jih primerjal s klasičnimi nevrotskimi motnjami (Hohl, 1984, str. 104):

	klasične nervoze	*sodobne motnje*
simptomatika	omejljiva, dopušča jasno diagnozo, je strukturirana, opazna	difuzna, malo oprijemljiva, diagnostično nejasna
znotraj psihična situacija	konflikti med duševnimi instancami, impulzi v ospredju	manj konfliktov, več defektov v duševni strukturi
oblikovanost obrambnih mehanizmov	dominirajo "zreli", relativno pozno razviti obrambni mehanizmi (npr. potlačitev)	dominirajo "primitivni", relativno zgodnji obrambni mehanizmi (npr. razcep)
etiologija (vzroki)	biografsko relativno pozno (ojdipsko) travmatiziranje po dobrem zgodnjem začetku	biografsko relativno zgodnje (predojdipsko) travmatiziranje, tako da je že razvoj v najzgodnejših letih življenja trajno moten
centralna eksistencialna tematika	"gonske" - potrebe, predvsem spolnost ("Kaj želim, kaj smem"?)	identiteta in samovrednotenje ("Kdo sem, koliko veljam)
centralni spremljevalni učinek	krivda	sram

Vendar pa domneva o spremembah duševnih motenj ni empirično potrjena, oz.pri potrjevanju nastopa veliko težav. J. Hohl navaja tri glavne težave (Hohl, 1984, str. 105-6):

- Tezo zagovarjajo predvsem terapevti praktiki, ki izhajajo iz

svojih izkušenj s pacienti. To pa je relativno majhno število oseb. Predpostavljajo torej vzročne posplošitve na osnovi omejenega števila primerov. Postavlja se vprašanje, če bi lahko našli empirične podatke, ki bi presegli te šibke posplošitve.

- Tudi, če najdemo epidemiološke podatke v prid domnevi, ostaja odprto vprašanje o kvaliteti sprememb: ali so se zares spremenile motnje ali so se spremenili le naši teorijski naočniki, s katerimi gledamo na nevrotske motnje? Morda nas je sam razvoj psihoanalize po Freudu (npr. avtorji, kot so Balint, M. Kleinova, Kohut, Kernberg) pripravil do tega, da vidimo sedaj zgodnje učinke, pomanjkljivosti osebnostne strukture in probleme identitete tam, kjer je Freud (prav tako skozi očala svoje teorije) videl ojdipske fiksacije, gonske konflikte in seksualne probleme. Saj ne manjka poskusov preinterpretacije Freudovih primerov s pomočjo teh novejših teorij. Seveda takšno tolmačenje povečevanja "novih" motenj vodi k zanikanju zgodovinskih sprememb v duševnih motnjah in v strukturi osebnosti. S tem bi postalo vprašanje o izvoru novih duševnih motenj odveč.
- Pojav hitrega povečevanja novih oblik duševnih motenj na račun nekdanjih motenj je lahko tudi posledica posebne selekcije primerov: z večjo etabliranostjo psihoanalize in psihoterapije v sistemu zdravstvenega zavarovanja se je razširil krog potencialnih klientov. Pa tudi pripravljenost ljudi, da se zatečejo k terapiji, je vedno večja. Zato sedaj psihoanalitiki lahko posežejo po večjem spektru socialne in duševne realnosti. Ti klienti lahko kažejo drugačne tipične motnje, kot klienti, s katerimi je imel opraviti Freud (večinoma pripadniki višjih družbenih slojev).

Hohl (1989, str.107) je zbral vrsto epidemioloških podatkov (iz ZDA in Nemčije), ki v glavnem potrjujejo domnevo o porastu deleža novih oblik duševnih motenj na račun klasičnih nevrotskih motenj. Zanimivo je, da že podatki izpred vojne iz ZDA (1932-1942) in Nemčije (1920-1930) kažejo, da je bilo v ZDA razmerje med tako imenovanimi značajskimi motnjami in histerijo 1:1, v Nemčiji pa deset let prej 1:9. Ta podatek seveda ne more biti pravi dokaz za naglo spreminjanje razmerja med karakternimi motnjami in tradicionalnimi motnjami, ker pač primerjamo podatke iz dveh različnih držav, različnega časa, različnih inštitutov.

Toda na voljo so še drugi podatki, npr. podatki o pacientih v psihoanalitskih klinikah v ZDA. V eni od raziskav, ki zajema obdobje 1951-1971 na eni od psihoanalitskih klinik, se je pokazalo, da se je:

- znižala povprečna starost pacientov (več mlajših pacientov)
- nekoliko je porasel odstotek moških pacientov
- ni se spremenila skupinska oz. socialna pripadnost pacientov
- delež značajskih motenj je porasel od ene četrtine primerov vseh simptomatskih motenj v l. 1951 do tega, da je bilo v l. 1971 dvakrat več značajskih motenj kot ostalih simptomatskih motenj (Hohl, 1984, str. 108).

To je resnično kvantitativno velika sprememba, ki je ne moremo tolmačiti le kot posledico spremenjenih meril oz. teorijske optike. Natančnejši pregled večinskih znakov značajskih motenj v zgornji raziskavi je tudi potrdil predstavo o novih motnjah: večinoma je šlo za paciente s problemi difuzne identitete, negotovostjo glede vrednostnih usmeritev, s težavami pri usmerjanju k dolgoročnim ciljem, s simbiotskimi oblikami nevrotskih navezav, z depresijami, kroničnim nezadovoljstvom in z občutkom notranje praznine, odtujitve in socialne izolacije.

Tudi izoblikovanost njihovih obrambnih mehanizmov se je ujemala s Hohlovo shemo; gre za prevlado "primitivnih" obrambnih mehanizmov, kot so razlom, zanikanje, projektivna identifikacija itd. Nadalje je šlo pri večini pacientov za motnje, ki so izhajale iz zgodnjega obdobja otrokovega razvoja.

Kljub tem podatkom pa ne moremo reči, da je domneva o množičnem spreminjanju duševnih motenj potrjena, kajti ne da se jasno razlikovati teoretskih, diagnostičnih in empiričnih sprememb, ki lahko rezultirajo v podatkih o naglem povečanju značajskih motenj na račun ostalih nevrotskih motenj.

Kaj je torej za spremembo simptomov

Skupni imenovalec različnih motenj, ne glede na to, kako jih imenujejo razni teoretiki - narcistične motnje (Kohut), značajske motnje in borderline stanja (Kernberg) - je identiteta. Zato je utemeljena domneva, da se je v drugi polovici dvajsetega stoletja zgodila velika sprememba v tem, kaj imajo ljudje za svoj osrednji

problem in kar se nato odraža v psihoanalitski teoriji: premik od problemov s seksualnostjo k problemom z identiteto (sebnostjo). To so problemi glede samospoštovanja in samovrednosti, vprašanja o smislu svojega življenja, problemi s premajhno ali preveliko zamejitvijo od drugih in z avtonomijo itd.

Veliko je družbenih razlogov, ki lahko razložijo ta dvig "problema identitete" nad ostale psihosocialne probleme posameznika v zadnjih desetletjih: razpad tradicionalnega načina življenja in življenjskega sveta, vprašljivost klasičnih spolnih vlog, tendenčni razkroj meščanske jedrne družine, naraščajoči razmik med izobraževanjem in delom. Vedno bolj je prepuščeno posamezniku, "kaj bo postal", "kaj predstavlja". Drugi so postali namreč prav tako nezanesljive oporne točke za samoidentifikacijo kot posameznik sam. Posameznik postaja tako vse bolj "svoje identitete kovač" in ne samo "svoje sreče kovač", kot je veljalo nekdaj. Napredek v možnosti za samooblikovanje posameznika postavlja obenem posameznika pred nove rizike samo-izgube. Zato postane identiteta sočasno centralni problem posameznika in problem za terapijo in teorijo.

Ta premik pokaže tudi, da se problem identitete ne dogaja več osebam s tradicionalnim avtoritarnim značajem, saj so te osebe imele na voljo trdne vzorce identitete, ki so jim jih posredovali njihovi starši, zlasti oče. Zato je utemeljena domneva raznih avtorjev, da visoka aktualnost problema identitete za sodobnega človeka odseva globlji premik k novim oblikam socialnega značaja: npr. novega socializacijskega tipa (Ziehe, 1975) ali narcističnega značaja (Kernberg 1978, Lasch, 1979, Strzyz 1981). Po teh teorijah je najvažnejše obdobje, ki odloča o razvoju novih značajskih oblik, zgodnje otroštvo posameznika, ker je to doba dolgotrajne odvisnosti od staršev in drugih ljudi in obenem doba največje plastičnosti človeške duševnosti. Opozorimo na nekatere ključne dejavnike v zgodnjem otroštvu, ki vplivajo na razvoj narcizma in drugih značajskih motenj.[18]

18 Tudi tu se naslanjam na Hohlovo sistematizacijo sociopsihičnih dejavnikov nastanka značajskih motenj (Hohl, 1984, str. 118-122).

Negotovost staršev o vzgojnih stilih in ciljih vzgoje

Nič več ni jasno, tako kot je bilo še pred dvema generacijama, kako in k čemu vzgajati svoje otroke. Ta negotovost staršev izziva potrebo po profesionalni vzgojni pomoči, npr. psihologov, zdravnikov, pedagogov. Ta moment je poudaril tudi C. Lasch v svoji znani knjigi Kultura narcizma (1979). Lasch piše o pravi invaziji raznih organizacij socializiranega starševstva na družino. Toda starši zato niso postali bolj gotovi, prej obratno, bolj odvisni in s tem še bolj negotovi (Lasch, 1979 , str. 193). Starši se tudi ne morejo zlahka odpovedati tem nasvetom, kajti to povzroča v njih občutke krivde nasproti otrokom.

Pri otroku to izziva stanje negotovosti in povečane odvisnosti od staršev, podaljševanje simbiotskega obdobja v navezanosti otroka do staršev. To otežuje individuacijo otroka in doseganje avtonomije. Pojav narcističnih značajskih potez je kompenzacija za podaljševanje simbiotske odvisnosti otroka od staršev in hkratne negotovosti otroka in staršev, kako upravljati svoje življenje. Narcistične motnje predstavljajo skupek kontrastov: ekstremne zagledanosti vase in strahu pred avtonomijo, strah pred navezanostjo na druge in bolečo odvisnost od potrditev ali zavračanja drugih oseb, fantazije vsemogočnosti in občutke nemoči in manjvrednosti obenem.

Z upadanjem zunanje prisile v vzgoji otrok je na žalost zmanjkalo tudi pripravljenosti staršev, da bi otrokom privzgojili samodisciplino. Otrokov nadjaz sicer postane morda manj rigiden in manj prisiljujoč, kot je bilo to v času prevlade tako imenovane avtoritarne osebnosti, vendar je tudi manj konsistenten kot prej.

Tudi demokratizacija družinskih odnosov, posebno bolj partnerski odnos med starši in otroci, vzbuja ambivalentno reakcijo pri otrocih, ki v tendenci lahko slabi otrokov jaz. Vprašanje je namreč, ali je šlo za resnično demokratizacijo odnosov ali le za popuščanje staršev pred otroci zaradi svojih lastnih negotovosti in zaradi tega, da ne bi izpadli "avtoritarni". Ker sami starši vse manj vedo, kako naj se odločajo v soočenju z otrokovimi željami in njegovim vedenjem, prepuščajo raje otrokom, da se odločijo. Otroci postajajo v takšnih razmerah preobteženi z odločanjem.

Poleg tega otroci ponavadi ne sprejemajo toliko lastnih odločitev, temveč skušajo dognati, kaj si pravzaprav želijo starši. Če ne morejo tega dognati, ker pogosto tudi starši ne vedo, kaj bi radi in česa nočejo, so otroci tako dvakratno obremenjeni: z nujnostjo odločanja za stvari, ki presegajo njihove sposobnosti, in s slutnjo starševske nemoči in negotovosti.

Ta obremenjenost nalaga otrokovemu jazu pretežke naloge, zanemarja oz. odriva pa otrokov nadjaz. Tako ne pride več do klasične razrešitve ojdipskega konflikta; identifikacija s staršem istega spola, ponotranjanje avtoritete očeta, pretrganje simbiotske zveze z materjo. S tem pa odpadajo tudi vzroki za nastanek klasičnih nevroz (nezavedno upiranje potlačitvam gonskih želja). Namesto klasičnih nevroz sedaj grozi otrokom podaljšano simbiotsko obdobje v odnosu z materjo, ki ohranja latentno incestualni odnos do obeh staršev in slaboten nadjaz z navidezno močnim jazom.

Zaradi vse večje zaposlenosti staršev in njihove odsotnosti v družini, se starši v vzgoji naslanjajo na pomoč znancev, prijateljev, sorodnikov, vrtcev, šol itd. Ti subjekti pa ne dajejo otroku potrebne topline in emocionalne kvalitete v odnosih. Nezadostna emocionalna kvaliteta zgodnjih odnosov otroka s svojimi starši in drugimi "nadomestnimi" osebami v otroku lahko še utrdi vztrajanje pri idealu "dobre matere". Zaradi odsotnosti matere se lahko še okrepi, ne pa zmanjša, simbiotska navezanost otroka na mater. Otrok kompenzira svoje emocionalne frustracije s fantazijami o "dobri materi".

Komplement povečane odsotnosti matere je izginjanje avtoritete očeta v družini, ki ne more več posredovati trdnih meril in norm otrokom, saj sam odkrito dvomi vanje oz. dela mimo pravil in norm. Tako oče nima več moči, da bi bil otroku objekt identifikacije in da bi otrok s tem pridobil trajne življenjske perspektive. Oče tudi ni pravi nasprotnik v ojdipskem obdobju, ko bi moral otrok razviti moč jaza in svojo avtonomno voljo. Zato otrok ne razvije stabilnega in koherentnega nadjaza, temveč nadjaz ostane fiksiran na predojdipskih fazah razvoja (oralna in analna faza po Freudu).

Po Hohlu moramo biti pazljivi, da ne prenapnemo teze o pomenu večje odsotnosti matere iz družine in izginjanja očetove avtoritete v družini, da ne izenačimo splošnih razmer s posebnimi,

bolestnimi primeri. Kar se tiče očeta, je po Hohlovem mnenju za malega otroka bolj od avtoritete očeta in očetove normativne funkcije pomembno realno obnašanje očeta, njegov emocionalni odnos do otroka, njegov vzgojni stil itd. (Hohl, 1984, str. 115). Za starejše otroke je oče že pomemben kot nosilec vrednostnih, idejnih, poklicnih orientacij, za majhne otroke pa je veliko bolj pomembno, ali se oče z njimi igra. Podobno moramo biti pazljivi pri oceni vpliva materine odsotnosti iz družine zaradi njene morebitne zaposlitve. Zaposlitev namreč praviloma pozitivno vpliva na mater, ker poveča njeno samozavest, vpliva na njeno večje zadovoljstvo z življenjem v primerjavi z nezaposlenimi materami. Zato ima zaposlena mati v splošnem bolj uravnovešen, tudi bolj emocionalen odnos do otroka kot kronično nezadovoljna gospodinja, ki prenaša svoje averzije do življenja na otroka (Hohl, 1984, str. 116).

Nadaljnji dejavnik pretiranega ohranjanja simbiotskih odnosov otroka s starši, zlasti z materjo, je tudi majhno število otrok v družinah. Starši namreč spočetka "investirajo" vso svojo energijo in ljubezen v enega ali dva otroka in pričakujejo od njih ustrezno intenziven emocionalni odnos. Staršem pomeni tedaj otrok visoko potrdilo njihovega lastnega narcizma. Otrok postane predmet stalne kontrole in totalne zaščite. To je neposredna podpora obojestranskim simbiotskim odnosom starši-otrok.

Posebno močan pritisk za razvoj obojestranske simbiotske zveze starši-otrok je v družinah s samo enim staršem (npr. kot posledica ločitve zakona). V družinah, kjer sta eden ali oba starša pripeljala še otroke iz prejšnjega zakona, pa morajo ti otroci na hitro absolvirati večje število novih čustvenih navezav in novih identifikacij, kar največkrat funkcionira le za ceno ostrih konfliktov in spopadov za zvestobo "starim" ali "novim" staršem. Otrok pogosto reagira tako, da se povsem umakne iz konkurenčnih odnosov in se poskuša preusmeriti na manj konfliktna področja dejavnosti (npr. na materialni standard).

Če smo poskušali torej vzpostaviti neko razmerje med aktualnimi socialnimi spremembami in psihičnim razvojem otrok, potem lahko ugotovimo, da socialni faktorji vplivajo na psihični razvoj, vendar ne vsi v enaki smeri. Lahko govorimo celo o protislovnih učinkih. Vendarle pa se naznačujeta dva trenda v spremembi simptomov:

1. podaljševanje in vztrajanje simbiotskih odnosnih form z znanimi psihopatološkimi posledicami: odsotnost jasno začrtane identitete, regresivne tendence, problemi avtonomije, strah pred bližino;
2. spremembe v strukturi nad-jaza: rigidnejši, mehkejši, bolj nekonsistenten nad-jaz.

Spremembe v strukturi nad-jaza naj bi bile glavni vzrok za izginjanje klasičnih form psihopatologij, predvsem klasičnih nevroz. Vztrajanje simbiotskih odnosnih vzorcev pa naj bi bil glavni razlog za nastop novih drugačnih ne-klasičnih oblik patologij.

4. poglavje

Življenjski svet družine

4.1.

PSIHOLOŠKE ZNAČILNOSTI ŽIVLJENJSKEGA POTEKA

Dosedaj smo govorili predvsem o vplivu posameznih življenjskih dogodkov in situacij na posameznika in o njegovih odzivih na te dogodke, o različnih oblikah zunanje in notranje (duševne) dejavnosti, s katerimi skuša posameznik obvladati vsakdanje življenje. Vendar pa so vsakdanji življenjski dogodki le delček sklenjene celote **življenjskega poteka (življenjskega cikla)**, ki sega od rojstva do smrti posameznika.

Človeško življenje lahko razumemo kot kontinuum različnih dejavnosti, v katerih imamo opravka z različnimi odnosi in predmeti. Ta kontinuum je notranje strukturiran. Del dejavnosti se vsak dan ponavlja, ponavadi v določenem ritmu oz. se ponavlja v krajših obdobjih. Ciklus izmenjav dejavnosti odraslega človeka je denimo tak: delo, nakupi, gospodinjska opravila, priprava na delo, počitek. Ob opravljanju teh dejavnosti se človek vsakodnevno srečuje z različnimi predvidenimi ali nepredvidenimi obremenilnimi in kriznimi dogodki. Velik del energije človek porabi ravno za razreševanje teh vsakodnevnih obremenilnih dogodkov.

Del človekovih dejavnosti pa je povezan z določeno življenjsko dobo posameznika in te dejavnosti se lahko spreminjajo, če opazujemo človekov življenjski cikel. S temi dejavnostmi se spreminjajo tudi obremenilni dogodki, ki so vezani na te dejavnosti in na življenjski cikel. Tako denimo, človek začenja življenje kot otrok v družini in dejavnost v družini je zanj v tem obdobju dominantna in tudi obremenilni dogodki so vezani na dejavnosti in odnose med družinskimi člani. Z vstopom v šolo otrok razširi krog dejavnosti in odnosov. V šoli se seznani s prvim izkustvom menjave svojega dela oz. storitev za določen družbeno potrjen ekvivalent

(oceno, spričevalo). Obremenitve in krize v šolskem obdobju izvirajo predvsem iz nasprotja med emocionalno usmerjeno družinsko socializacijo in emocionalno nevtralizirano šolsko socializacijo ter v nasprotju med nestorilnostno igrivo dejavnostjo otroka v družini in storilnostno motivirano dejavnostjo otroka v šoli. Že v šolsko obdobje vdirajo tudi pritiski iz bodočega delovnega sveta in to toliko bolj, kolikor bolj se končuje obvezno šolanje in se šolar približuje življenjsko pomembnim odločitvam glede bodočega poklica. Če je šola poleg tega ključni dejavnik, ki posreduje pri poklicnem usmerjanju, oz. če šolski uspeh in pot šolanja odločata o poklicnem in družbenem statusu posameznika, je razumljivo, da vdirajo v šolsko obdobje tudi nasprotja in konflikti iz sveta dela oz. anticipirane odraslosti.

Vse do konca mladosti oz. do konca šolanja pa je posameznik praviloma odrezan od neposredne izkušnje iz sfere dela, čeprav mu že šola in družina razvijeta temeljne sposobnosti in kvalitete za vstop v svet dela in s tem odraslosti. Mladost tu pomeni vmesno obdobje med koncem otroštva in dejanskim vstopom v delovni proces in ekonomsko osamosvojitvijo. Mladost na eni strani določa konec otroštva, to je tesne in enostranske odvisnosti od staršev in skrbnikov, na drugi strani pa jo določajo storitve, ki jih družba nalaga mlademu človeku in jih mora ta dokončati ali prekiniti, da postane odrasel. Zato je mladost protislovno življenjsko obdobje, ki združuje odvisnost od drugih in potrebo po neodvisnosti. V sebi združuje tako "podaljšano otroštvo" kot zametek in anticipacijo odraslosti.

Tudi v odraslem obdobju kontinuum dejavnosti ni enoličen, temveč niha po obsegu in vsebini dejavnosti. Prehod v odraslost namreč ni samoumeven in kontinuiran, ampak zahteva razmeroma hitro in drastično spremembo posameznikovih odnosov do družbene realnosti in do lastne dejavnosti. To pa pomeni, da se zaostrijo tudi protislovja, ki jih izzivajo te spremembe in razlike med socializacijskimi dejavniki. Posameznik začenja neposredno doživljati tudi nove lome in konflikte med individualnim delovanjem in družbenimi odnosi v sferi dela, trženja in porabe, ki jih je prej zaznal le posredno (Ule,1986). Močnejšo spremembo pa ta kontinuum doživi zopet v dobi staranja, ko se posameznik vse bolj umika v zasebnost.

Proces razvoja teče potemtakem prek predelave izkušenj lo-

mov in kriz, v katerih si mora posameznik vedno na novo oblikovati podobo o sebi in o svetu. Te krize in lomi so znani kot krize identitete in prek predelave le-teh si človek postopoma zgradi osebno in socialno identiteto. Največji problem razvojnih identitetnih kriz je oblikovanje samopodobe v časovno-biografski dimenziji; kako naj posameznik poveže disparatne delne oblike minulih identitet v čedalje bolj razdelani identiteti oz. podobi o sebi, ne da bi potlačeval delne identitete in lome med njimi v nezavedno. Kako torej ohraniti kontinuiteto v razvoju osebnosti, kontinuiteto v doživljanju, razumevanju samega sebe v različnih biografskih fazah, kljub izkušnjam trdih prehodov in prelomov med temi fazami?

Posameznik torej doživlja svoje življenje kot nekakšen tok dogajanja in opazuje vse, kar doživlja, na horizontu vsega preteklega življenja in ob anticipacijah (domnevah) svojega bodočega življenja. Zato se tudi psihologija vsakdanjega življenja posveča celoti človeškega življenja in motri vsakdanje človeško vedenje in doživljanje s tega širšega stališča.

Raziskovanju življenjskega poteka se posvečajo zlasti študije in teorije o življenjskem poteku. Znana so še druga imena za isto ali sorodno raziskovanje: raziskovanje življenjskih ciklov, življenjskega loka, življenjskih zgodb itd. (Life Cycles Research, Life Span Research, Life Stories Research, Life Course Research). To so v glavnem interdisciplinarne raziskave, ki povezujejo več družbenih ved in jih zato ne moremo imeti le za psihološke, čeprav predstavlja psihološko raziskovanje ključno sestavino. Zanimivo je, da je teh raziskav vedno več. Njihovo število pa je drastično narastlo v osemdesetih letih. To lahko pripišemo velikim spremembam v vzorcih življenjskega poteka, biografskih izkušenj in življenjskih načrtov, ki izhajajo iz sprememb v načinu dela in zaposlitve, v spremenjenih poklicnih in družinskih usmeritvah, v procesih kulturne modernizacije (vse več zaposlenih žensk, porast delnih zaposlitev, povezovanje izobraževanja in dela, brisanje razlik med delom doma in v službi itd.). Ti pojavi niso le destabilizirali tradicionalne povezave med vzgojo, zaposlitvijo in družino, temveč so zapletli prehode med različnimi življenjskimi fazami (Heinz, 1992b).

Te raziskave povezujejo tri časovne dimenzije: biografski čas, socialni čas in zgodovinski čas. Najpomembnejši jim je biografski

čas oz. življenjski lok, t.j. življenjska pot posameznika, ki jo zaznamujejo družbeno zaznamovani in osebno pomenljivi kažipoti. Življenjski potek opazujemo zato v glavnem kot zaporedje statusnih prehodov, ki predstavljajo okvir za nadaljnji potek življenja posameznika in odločilne preobrate v življenju. V teh obdobjih se na novo definirajo in konstruirajo vsi vidiki identitete posameznika in njegove osebnostne strukture.

V dosedanjem ("tradicionalnem") življenjskem poteku večine ljudi so se izmenjavale faze zgodnjega otroštva, šolanja in mladosti, vstopa v delo (mlajši odrasli), oblikovanja družine (odrasli), upokojitve in starosti. Menjave v delovnem statusu in menjave v družinskem statusu so bile medsebojno usklajene, za to so skrbele razne institucije. V vsakem obdobju so veljali ustrezni standardi normalnosti. Posameznik je približno vedel, s kakšnimi težavami in riziki se bo srečeval, kdaj in kako se bo neko obdobje končalo. To je vnašalo določeno stabilnost v življenjske poteke posameznikov in jim omogočalo načrtovanje prihodnosti. S prej omenjenimi spremembami, ki jih sproža zlasti nova "informacijska modernizacija" in politične spremembe v svetu, postaja tradicionalen koncept in vzorec "poteka življenja" skozi trdno zakoličene življenjske faze, ki so zaznamovane z vstopom v ustrezne institucije (šola, družina, delo), vprašljiv.

O tem, kakšne bodo posledice teh sprememb, tečejo številne razprave in krešejo se nasprotujoča si mnenja. Nekateri menijo, da bodo te spremembe privedle do večje demokratizacije na vseh področjih življenja, do zmanjšanja socialnih razlik, razlik spolnih vlog, razlik med generacijami itd. Drugi pa odgovarjajo, da bo prišlo do povečanja delitev v družbi in to delitev po starosti (mladi-stari), spolu in zaposlitvi, zlasti zaposleni-nezaposleni (Heinz, 1991a, str. 13). Ne glede na to, katera perspektiva je bližje resničnosti (zelo verjetno je, da se uresničujeta na nek način obe hkrati), pa imajo sedanje spremembe močan vpliv na načrtovanje in oblikovanje vsakdanjega življenja posameznikov.

W. Heinz ima življenjski potek za najpomembnejšo socializacijsko institucijo in to zato, ker po eni strani zarisuje potek statusnih prehodov (v šolsko življenje, v družino in v zaposlitev) in po drugi strani podaja shemo za posameznikovo biografsko usmeritev (Heinz, 1991a, str. 12). To pomeni, da življenjski potek ni preprosto sosledje življenjskih dogodkov, ki sestavljajo posameznikovo

biografijo, temveč je tudi neka normativno urejena struktura dogodkov in pričakovanj glede njihovega poteka. Posameznik konstruira svojo biografijo na podlagi različnih opcij in rizikov, ki so lastni različnim fazam v življenjskem poteku.

Glavna pojma analiz življenjskega poteka sta (statusni) prehod (transition) in življenjska pot (trajectory). Življenjska pot je sestavljena iz življenjskih prehodov, toda vsak življenjski prehod je problem zase. Zato se nekatere raziskave posvečajo le statusnim prehodom, druge pa življenjski poti. Oboje lahko analiziramo na makroravni (sociostrukturalne značilnosti) in na mikroravni (sociopsihološke značilnosti). Isto velja tudi za analize življenjskega toka. Prav tako lahko analiziramo objektivne (opazljive) pojavne oblike življenjskega poteka ali pa subjektivno izkustvo življenjskega poteka posameznikov (Hagestad, 1991).

Raziskave življenjskega poteka s stališča makroperspektive zajemajo raziskave življenjskega poteka kot socialne institucije v moderni zgodovini, zgodovinske spremembe v življenjskih vzorcih in raziskave "kulturne fenomenologije posameznih življenjskih obdobij" (antropološke in socialnopsihološke raziskave socialne konstrukcije življenjskih obdobij in življenjskih potekov).

Veliko socialnopsiholoških raziskav življenjskega poteka je posvečenih vprašanju, kako različni posamezniki ocenjujejo in tolmačijo posamezna življenjska obdobja in kolikšno je medsebojno ujemanje v teh ocenah in tolmačenjih med člani iste genaracije ali različnih generacij ali različnih socialnih skupin. Zanimivo je, da raziskave sodobnih družb povsod kažejo rahljanje trdnih okvirov za pripadnost določenim življenjskim obdobjem; zlasti fluidne so meje med mladostjo in odraslostjo. Ljudje se pri opredeljevanju za to, kateri življenjski dobi pripadajo, raje naslanjajo na udeležbo v družbenem življenju, na svoje kariere in dosežke, kot pa na biografski čas in različne ekonomsko določene možnosti in poplačila (Hagestad, 1992). To je odmik od tradicionalnih predstav o življenjskem poteku, ki so ga določale starost in različne ekonomske možnosti posameznika. Npr. zaposlitev in starost sta bili najvažnejši merili za prestop iz mladosti v odraslost, prav tako tudi za prestop iz odraslosti v starost.

Raziskave življenjskega poteka s stališča mikroperspektive prav tako opozarjajo na pomembne razlike v doživljanju življenjskih obdobij med člani različnih kultur, poklicev in spola. Hagestad

navaja o tem različne podatke (Hagestad, 1991, str. 29). Tako npr. menedžerji in ljudje na vodilnih mestih definirajo svojo življenjsko dobo predvsem na linearni časovni osi - predstava o linearni in stopnjeviti karieri. Nasploh raziskave kažejo, da so moški bolj naklonjeni linearni ureditvi svoje osebne kariere (pa tudi poudarjanju svoje edinstvenosti), medtem ko ženske bolj poudarjajo "neurejen" oz. cikličen življenjski potek in v opisih svojega življenja raje govorijo v množini kot v ednini (Smith 1987, Brodzki, Schenk 1988, nav. po Hagestad, 1991, str. 29). Komparativna raziskava med življenjskimi zgodbami prebivalcev neke tradicionalne srbske vasi in prebivalci nekega angleškega mesta pa je pokazala, da so srbski prebivalci opisovali svoje življenje bolj s stališča sprememb v pripadnosti različnim socialnim skupinam kot s stališča starosti, medtem ko so prebivalci angleškega mesta opisovali svoje življenje v linearni časovni perspektivi (Halpern, 1986, nav. po Hagestad, 1991, str. 29).

Podrobnejša opazovanja dogajanj na življenjski poti posameznikov so opozorila na velik pomen zgodnjih doživetij v otroški dobi za vse nadaljnje življenje (otroška izkustva se ponavljajo v kasnejših obdobjih) in na kompleksne medsebojne odnose sprememb na treh ravneh: družbeni, družinski in individualni. Zlasti je pomemben vpliv družine, kajti družina različno "poudari" družbeno dogajanje in ga raznoliko "filtrira" na individualno raven. Precej težje je opazovanje subjektivnega dojemanja lastnega življenja, ker tu ni niti ustaljenih metod niti dovolj podatkov. Potrebno je namreč kompleksno medsebojno posredovanje "notranjega" in "zunanjega" pogleda na življenje, kar vključuje ne le različne perspektive, temveč tudi različne predmete opazovanja. Tako je Olney dejal: "Kar vidimo v nas samih, je življenje; kar vidimo v drugih, je življenjski potek (life course); kar vidimo v posplošenih drugih je življenjska smer (course of life)" (Olney, 1980, nav. pri Hagestad, 1991, str. 31).

Makroraziskave statusnih prehodov analizirajo točke v življenju, ki ustvarjajo smiselno zaključene življenjske dobe posameznikov. Družbena funkcija življenjskih dob je, da omogočajo kontinuiteto in stabilnost družbe, uvrščajo nove generacije v družbene vloge in položaje, zagotavljajo izvajanje ključnih družbenih funkcij in uporabo človeških sposobnosti. Prehod od ene k drugi stopnji je v mnogih tradicionalnih družbah povezan s komplek-

snimi spremembami v socialni identiteti posameznikov, s čimer pridobijo drugačen odnos do vrednot, socialnih pravic in dolžnosti. Nekateri prehodi terjajo izdelane obrede (npr. obrede iniciacije v prehodu od otroštva k puberteti). Posamezniki se skozi te obrede na nov način povežejo z vrstniki, odrasli pa zavzamejo drugačen in socialno legitimen odnos do posameznikov. V tradicionalnih družbah se tudi močno razlikuje tipičen življenjski potek moških in žensk, zato imajo tudi drugačne obrede prehoda za oba spola. Young sodi, da je osnovna razlika v življenjskem poteku obeh spolov v tradicionalnih družbah ta, da so ženske bolj navezane na neposredno socialno okolje, posebno na ožje sorodstvo, medtem ko so moški bolj odprti v širše in višje socialne enote (Young, 1965, nav. po Hagestad, 1991, str. 32).

Druge raziskave so odkrile znatne razlike v poteku in v pojmovanju statusnih prehodov v modernih družbah v zadnjem stoletju. Tako npr. poročajo o dramatičnem skrajševanju dobe "mlajšega odraslega" (t.j. od zaključka šolanja do zaposlitve in osnovanja lastne družine), tako da se nekateri dogodki v tem obdobju kar "kompresirajo" v enoto (zlasti pri študentski mladini). Nekateri kazalci povedo, da so se tudi za starejše nekateri dogodki, ki so prej bili jasno časovno ločeni, v povprečju vedno bolj približali (kompresirali) drug drugemu, npr. smrt staršev, upokojitev, vdovstvo.

Seveda pa te raziskave ne omogočajo prehoda od analiz prehodov med statusnimi položaji za množice individuov na analizo življenjskih poti posameznikov, saj skorajda ni raziskav dejanskih življenjskih poti posameznikov. Le malo držav tudi hrani podatke o življenjskih potekih posameznikov, ki bi omogočali kontinuirano spremljanje življenjskega poteka. Tako npr. nekateri podatki iz longitudinalnih raziskav življenjskega poteka v ZDA kažejo, da nekaj več kot 50% moških testirancev in nekaj manj kot 50% žensk ni "opravilo" tipične sekvence: študij - zaposlitev (Hagestad, 1991, str. 42). Kolikor daljše časovno obdobje opazujemo, toliko težje je izvleči statistično pomembne ugotovitve o življenjskih vzorcih ljudi. Življenjski potek ni, niti ni nikoli bil urejen in gladek proces. Je edinstven kot prstni odtis, niti dva življenjska poteka si nista enaka (Hagestad, 1991, str. 42).

Nekateri raziskovalci so mnenja, da heterogenost v življenjskem poteku s starostjo posameznikov narašča, drugi pa, da so

najmanj heterogeni življenjski poteki ljudi v starosti od 35 do 55 let, to je v dobi, ko so odrasli najbolj integrirani v socialne institucije in imajo najmočnejši občutek za starostne stopnje. Kasneje popusti socialna kontrola, ki temelji na starostni dobi in privilegiji se kopičijo v "Matevžev efekt"[19] (Hagestad, 1991, str. 42). Posameznikom je lastna takšna kompleksnost in različnost v življenjskih potekih, ki ostane zabrisana v statističnem opazovanju celotne populacije.

Heinz pa seže še dlje, ko ugotavlja, da je v današnji "postmoderni dobi" postal pojem "normalne biografije" nekoristen, kajti vse več ljudi se odceplja od normativnih predstav o življenjskem poteku, posamezniki pa oblikujejo svoje življenje kot individualne biografske projekte v neko časovno povezano krparijo - patchwork (Heinz, 1991, str. 13). Zato so enodimenzionalni programi življenjskega poteka vedno manj primerna vodila biografij. Ekonomska racionalizacija, spremenjeni pogoji dela in nove kulturne perspektive so spremenile tradicionalne modele življenjskega poteka. Danes smo priče sprememb v načrtovanju biografij, rastočemu odlepljanju zlasti moških in ženskih življenjskih zgodovin od normativno predpisanih zaporedij življenjskih dob. Ni še povsem jasno, meni Heinz, ali te težnje pomenijo radikalno novo konstrukcijo pomena življenjskih dob (zlasti mladosti in starosti) kot tudi pomena dela in družinskega življenja, ali le novo kombinacijo elementov življenjskega poteka, ki so vse bolj na razpolago posamezniku (Heinz, 1991, str. 13).

Čeprav morda ne gre za povsem nove življenjske dobe in nov koncept življenjskega poteka (stran od razrednih razmerij in kulturnih tradicij), pa se ljudje soočajo z vedno novimi riziki in konflikti, ki lahko vodijo k vrsti inovativnih, kompenzacijskih ali neregularnih statusnih prehodov, kakršni kombinirajo tradicionalne norme, k sebi usmerjene vrednote in razširjene življenjske opcije (individualizacija življenjskih potekov).

Prav tako ne smemo iz splošnih statističnih tendenc, ki se kažejo v življenjskih potekih ljudi nekega časa ali kulture, sklepati **na kulturne norme**, ki narekujejo takšne tendence. Za ta sklep potrebujemo dodatne argumente. Glede kulturnih norm, ki ureja-

19 Po izreku iz Nove zaveze: "kdor ima, mu bo še dano, kdor nima, mu bo še to vzeto" (Matej, 25).

jo vedenje različnih starostnih skupin in prehode od ene skupine v drugo, uporabljajo raziskovalci Mertonov model treh p-jev: permisivnosti, proskripcije in preskripcije (dopuščanja, obsodbe, predpisovanja) glede na zavzemanje različnih socialnih vlog. Posameznikom v določeni starosti so nekatere stvari tipično dopuščene, nekatere niso oz. so prepovedane, tretje pa so jim zapovedane. Analize vstopanja in izstopanja v tipične socialne vloge, povezane z določeno starostjo, ki jih je delal Wood v ZDA (1973), so pokazale, da je med ljudmi vseh generacij več strinjanja gleda časa vstopanja v neko vlogo kot pa glede časa izstopanja iz nje. Druge raziskave so opozorile na to, da je največji problem časovna usklajenost (sinhronizacija) nastopanja nekaterih vlog.

Vprašanje pa je, če res lahko govorimo o kulturnih normah, ki jih družba nalaga ljudem glede načinov in časov prehoda med življenjskimi fazami. Norme namreč vključujejo tudi sankcije, če se jih ne spoštuje, toda težko bi govorili o sistemu sankcij, ki kontrolirajo kršenje norm za statusne prehode. Zato je bolj upravičeno govoriti o tem, da gre za **referenčne okvire** statusnih prehodov kot za norme (Hagestad, 1991, str. 37). Nastanek tega okvira zato ne smemo pripisati socialnim zahtevam, temveč univerzalni potrebi ljudi po napovedljivosti življenja.

Mešanje, prehitevanje ali zakasnelo vstopanje v razne življenjske vloge ima lahko negativen stresni učinek na posameznika ter njegovo pripravljenost, da sprejme to vlogo. Močan razlog temu dejstvu je to, da tedaj posameznik nima primernih vrstnikov, ki bi bili v enakem položaju kot on - ki "sedijo v istem čolnu" (Hagestad, 1991, str. 38). Druga razlaga je atribucijska, namreč da posameznik v primeru, ko ga nek neugoden dogodek prizadene v "tipičnem času", razloge za ta dogodek raje poišče zunaj sebe (ga eksternalizira), medtem ko tedaj, če ga dogodek ne zadene v pravem času, vzroke zanj pripiše raje sebi (Hagestad, 1991, str. 38).

G. Hagestadova v svojem prikazu raziskav življenjskega poteka ugotavlja, da se srečujemo z dvema nasprotnima teoretskima pristopoma: strukturno-funkcionalnim in kulturnim. Prvi pristop poudarja genaracijske kohorte in podatke o starosti ter njihov odnos do političnega in ekonomskega sistema, drugi pristop pa poudarja kulturne dejavnike, npr. posameznikove interpretacije življenja in sprejetih koncepcij o primernem vedenju v nekem času. Po prvem je pojav razlikovanja starostnih obdobij v življen-

ju posameznikov epifenomen raznih družbenih institucij, po drugem je poseben kognitivni sistem. Nekateri avtorji povežejo oba pristopa, npr. tako da kulturni dejavniki vplivajo najprej na razne institucije, da sprejmejo ustrezno zakonodajo in ukrepe, ki podpirajo določeno koncepcijo življenjskega poteka. Zakonodaja in drugi ukrepi pa zopet povratno delujejo na trg dela in sistem delitve dobrin (Hagestad, 1991, str. 40).

Diskontinuitete v življenjskem poteku postajajo vse pomembnejše in trajno izkustvo velikega števila ljudi. Tudi to je posledica ukinjanja tradicionalnega modela kontinuiranega prehajanja od ene starostne stopnje in statusne stopnje k naslednji, vsaki s svojimi dolžnostmi, pravicami in omejitvami.

Hagestadova postavlja štiri tipe diskontinuitet v življenjskem poteku:

a) Strukturalna diskontinuiteta: Ta se dogaja tedaj, ko socialno oz. sistemsko predpisani vstopi in izstopi v neko življenjsko dobo niso usklajeni, oz. ko celo manjkajo; npr. manjka sistemska definicija "vhoda", znani so le "izhodi", kot pri nezaposlenih mladih, ko ni jasnih meril za vstop v odraslost, čeprav niso več "mladi".

b) Kulturna diskontinuiteta: R. Benedictova je leta 1939 postavila tezo, da v nekaterih družbah, kot je npr. ZDA, odraslost zahteva, da se posameznik "oduči" otroškega vedenja in usmeritev. Rosow pa je sugeriral, da se nekaj podobnega dogaja tedaj, ko se posameznik pomakne iz odraslosti v starost - tedaj se mora "odučiti odraslega vedenja" in orientacij (Rosow, 1974, nav. po Hagestad, 1991, str. 44). Kulturna diskontinuiteta lahko nastane zaradi zgodovinskih sprememb v definiciji danega stanja. Tako so se morale ženske, ki so bile rojene takoj po drugi svetovni vojni "odučiti" nekaterih delov svoje zgodnje socializacije za odrasle vloge, ker so se "spremenila pravila med igro", t.j. med življenjskim potekom (Hagestad, 1991, str. 44).

c) Biografska diskontinuiteta: Prvi dve diskontinuiteti opisujeta družbo. Ta in naslednja pa opisujeta individualno raven. Gre za nepovezano ali neurejeno življenjsko kariero posameznikov. Takšno diskontinuiteto izkazujejo npr. kariere zaposlenih žensk, ko se kariera nenadoma prekine zaradi rojevanja, pa se kasneje zopet vzpostavi. To je posledica strukturnih in kulturnih ovir za koordinacijo delovnih in družinskih vlog. Te diskontinuitete so

lahko posledica socio-kulturnih vzrokov, lahko pa so rezultat kompleksnosti sistema življenjskih dob.

d) Avtobiografska diskontinuiteta: Tu gre za nesposobnost posameznikov za razvijanje občutka za osebno kontinuiteto, ko gledajo na svoje preteklo življenje. Do tega pride zaradi prelomov v občutku identitete in kontinuitete v osebnem razvoju. Zlasti starejšim ljudem je težko ohraniti smisel osebne integritete, sprejemanje lastnega življenja kot celote. Prelomi lahko nastanejo zaradi fizičnega onesposobljenja, izgube ključnih vlog, preselitev v drug kraj itd.

Zaradi teh in drugih neusklajenosti postajajo danes statusni prehodi riskantni, vendar ostajajo tudi pozitivne šanse za posameznika. To je odvisno od tega, koliko vidikov celotnega stanja stvari zadeva nek statusni prehod in od socialnega pomena prehoda oz. točneje, od verjetnosti in zaželjenosti pozitivnih izhodov. V obeh primerih (rizik, šansa) prehod povzoči domneve o možnem slabem izhodu, posebno če posameznik težko pride do anticipacije izhoda. To je toliko bolj pogost primer, kolikor manj je statusni prehod institucionaliziran in kolikor manj ima posameznik nadzor nad izhodom oz. informacijo o izhodu. Pri tem se posameznik sooči z dvema stranema življenjskega poteka, z omejitvami in varnostjo. Toda te niso dane po sebi, temveč skozi posameznikovo oceno življenjske situacije. Kadar v očeh posameznika prevlada ocena, da je življenje polno omejitev, bo posameznik iskal boljše alternative, če mu to omogočajo dosegljive opcije in resursi, sicer bo zapadel vdanosti v usodo in resignaciji. Kadar pa v očeh posameznika prevlada ocena, da je življenje varno, je posameznik pripravljen plačati tudi visoko osebno in socialno ceno, da zadrži "normalni" vzorec (t.j. tako normiran kot tudi prevladujoči vzorec) življenja (Levy, 1991, str.100). Glede na to, kako se iztečejo ocene vsakokratnega življenjskega položaja, posameznik oceni rizičnost statusnega prehoda.

R. Levy meni, da neujemanja med pričakovanji posameznika in dejanskim življenjskim potekom, zlasti v času statusnih prehodov (pozicionalnih, t.j. sprememb položaja znotraj istega socialnega polja ali institucije, in participatornih, t.j. prehodov od enega socialnega polja ali institucije v drugo) lahko privedejo tudi do kritičnega ozaveščanja življenjskega poteka. Tu gre za zavestni premislek (elaboracijo) dotedanjega življenjskega projekta posamez-

nika, posebno če ta projekt zadeva področja, ki ležijo izven običajnih splošnih želja po "poti navzgor". Tedaj se osebno izkustvo in dejanja hitro povežejo s širšo in zgodovinsko novo obliko biografske zavesti (Levy, 1991, str. 101).

Zavest o življenjskem poteku lahko vključuje elemente kritičnega protesta in inovativnih projektov življenjskega poteka. Emancipatorna alternativa k socialno standardiziranim življenjskim potekom bi bil svobodno izbran življenjski potek (Levy, 1991, str. 101) in ne boljša sinhronizacija institucionalnega delovanja, relevantnega za življenjski potek.

Glavni pogoj za razvoj zavesti o življenjskem poteku je ta, da ljudje lahko anticipirajo rezultate svojih odločitev o življenjskem poteku. Tu sta možna dva ekstrema, ki oba izključujeta razvoj kritične (emancipatorne) zavesti o življenjskem poteku: povsem fiksiran življenjski potek, ki je sicer povsem predvidljiv, a ne dopušča nobenih individualnih "deviacij", ter povsem slučajen življenjski potek, ki pa onemogoča pogled naprej v življenje. Ta druga varianta je bila značilna za mladino zgodnjih osemdesetih let, za "no future" generacijo (Jugend, 1981). Levy zato domneva, da lahko pride do svobodnejših življenjskih projektov posameznikov tedaj, ko življenjski poteki niso niti fiksirani niti slučajni, temveč raje kontigentni in ko nanje lahko vplivamo s svojimi odločitvami (Levy, 1991, str. 102).

4.2.

DRUŽINA KOT OBLIKA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Družina je osnovna institucija zasebnega življenja, kjer se oblikuje večina za ljudi pomembnih socialnih odnosov. Od vseh socialnih skupin, v katerih živimo, se družina loči po tem, da nas tako v vsem našem življenju kot vsakodnevno stalno poziva k temu, da se na vse načine odzivamo nanjo in na potrebe njenih članov. V druge socialne skupine, v katere smo vsakodnevno vključeni, smo vključeni le določen čas in vsebinsko omejeno.

Družina kot institucija je družbeno priznana (legitimirana) skupina in to predvsem zaradi temeljnih funkcij, ki jih ima: biološka reprodukcija, skrb za otroke in vzgoja otrok, dom, v katerem poteka zadovoljevanje osnovnih človekovih potreb (hranjenje, seksualna dejavnost, fizična in socialna zaščita in varnost), prenašanje kulturnih vzorcev, tradicij, znanja od generacije k generaciji.

Skoraj nemogoče je govoriti o družini nasploh, brez ozira na konkretno zgodovinsko in družbeno situacijo (Rener, 1991). Najsplošneje povedano, je družina socialna skupina, ki sloni na prostorski ali časovni (generacijski) povezanosti in pripadnosti članov. K. Lüscher je podal npr. naslednjo zelo splošno opredelitev:

"Pojem družine uporabljamo zato, da z njim zajamemo svojske socialne oblike, ki so kot takšne družbeno priznane in s tem institucionalizirane. Družini pripada torej med vsemi oblikami organizacije posebno mesto, t.j. ne da se je reducirati niti na makrosocialne okoliščine (produkcijska razmerja, družbene formacije) in jo potem, kvazideduktivno, izpeljati iz njih, niti se je ne da dobiti iz mikrosocialnih struktur (odnosi menjave, oblike interakcije) brez nadaljnih empiričnih izpeljav in specializacij" (Lüscher idr.,

1989, nav. po M. Beham, 1989, str. 9).

Družina je po eni strani **primarna skupina**, katere člani so sorodstveno, emocionalno-afektivno in solidarnostno povezani. Njeni člani nastopajo v njej primarno kot posamezniki in šele sekundarno kot nosilci določenih socialnih vlog. V tem smislu je družina kraj neposredne, intimne solidarnosti, kjer se zadovoljujejo primarne potrebe njenih članov. Po drugi strani pa je družina **socialna institucija**, predvsem v odnosu do drugih (politično-administrativnih, ekonomskih) socialnih skupin in institucij, ki ji nalagajo določene formalno legitimizirane in neformalne norme in pričakovanja glede vedenja in življenja družinskih članov.

Ta dva vidika družine nam dajeta tudi že prvi vtis o temeljni problematiki družine, namreč kako medsebojno uskladiti intimne potrebe njenih članov, ki določajo družino kot primarno skupino ter družbeno vzpostavljene norme in pričakovanja glede družine, ki ji pripadajo kot legitimizirani socialni instituciji.

Umeščenost sodobne družine v globalno družbo vtiska družini kot instituciji določeno strukturo odnosov, temeljnih potreb in socialnih vlog njenih članov. Ta struktura ustvarja iz družine svojski **sistem intimnosti** (Schneewind, 1991). Tako imamo globalni okvir razpravljanja o družini v vsakdanjem svetu: nasproti družbi se družina pojavlja kot funkcionalen sistem, ki jo uteleša institucija družine, nasproti svojim članom pa kot sistem intimnosti.

Funkcij družine ne more danes enakovredno zadovoljiti nobena druga podobna institucija ali skupina institucij, tudi ne povsem neformalne in začasne povezave med partnerji. Toda ali jih sploh zmore zadovoljiti sodobna družina? Ali ni tudi sama glede tega v resni krizi?

Ta vprašanja se že dlje časa zastavljajo z vso ostrino. Kritiki družine se vprašujejo, ali ima sodobna družina še sploh prihodnost in smisel, ter ali ni že čas za iskanje novih alternativ. Razpravljanje o vsakdanjem svetu družine se ne more izogniti tem vprašanjem.

Ko govorimo o sodobni družini, mislimo predvsem na **jedrno družino**; skupnost obeh staršev in njunih otrok. Namenoma nismo razlikovali med zakonskimi skupnostmi in izvenzakonskimi skupnostmi, kajti vsaj v Sloveniji sta obe obliki družine zakonsko

praktično izenačeni med seboj. Poleg formalne sociološke opredelitve jedrne družine moramo navesti še nekaj značilnosti, ki so dominantne v večini družin in jih običajno povezujemo s predstavo "normalne družine": stalnost partnerstva, seksualni ekskluzivizem, heteroseksualnost, ekonomska dominanca moža. Prav glede teh značilnosti danes poteka velik zgodovinsko-kulturni "spopad", kajti izoblikovale so se različne alternativne oblike družinskih oz. partnerskih skupnosti, kjer posamezne ali vse te značilnosti odpadejo, npr. poskusni zakoni in pogodbene družinske zveze, družine z nestalnimi ali več kot dvema odraslima partnerjema, istospolne zakonske in družinske zveze, družine z enim staršem, družinske bivalne skupnosti, družine z ekonomsko dominanco ženske, družinske mreže s skupnim gospodinjstvom itd.

Če je bilo nekdaj skupno življenje moža, žene in njunih otrok že zaradi ekonomskih razlogov podvrženo dokaj ozko definiranim družinskim oblikam in normam, in ni bilo stvar posameznika, da si izbere obliko družine, se zdi danes, da je ravno obratno: Vsak odrasli član družbe se more in mora individualno odločiti, v kakšni zakonski in družinski skupnosti bo živel oz. ali bo sploh živel v kakršnikoli trajni zakonski/družinski skupnosti. Temu pravijo nekateri avtorji tudi fenomen vstopanja v postmoderno družino (Lüscher, 1988, Beck, 1989, Wilk, 1989).

Kar nekaj znakov je, ki kažejo, da jedrna družina ne zmore zadovoljivo opravljati svojih nalog oz. smotrov. Zato imajo seveda razne alternative jedrni družini večji pomen, saj so nastale prav zato, da bi uspešneje kot jedrna družina ali tradicionalna družina izvajale temeljne družinske funkcije.

V nadaljevanju bomo navedli nekaj znakov "krize družine".

Upadanje atraktivnosti na zakonski zvezi temelječe družine

Različne raziskave o spremembah družine ugotavljajo stalno upadanje tistih, ki menijo, da je družina, temelječa na formalno potrjeni zakonski skupnosti, še nujna ali najbolj primerna partnerska in generacijska skupnost. V Nemčiji je npr. odstotek takšnih od l. 1963 do 1991 padel od približno 84% na 30% (Schneewind, 1992, str. 11). Podobne podatke bi lahko našli tudi

drugje po razvitem svetu. V Sloveniji smo že pred nekaj časa pravno izenačili zakonske in izvenzakonske družinske skupnosti, s čimer smo priznali, da sta obe obliki družbeno enako legitimni. Tudi drugje v Evropi poznajo takšne rešitve ali pa so tik pred tem, da jih sprejmejo (skandinavske dežele, Avstrija...).

Raziskovalci opažajo, da so izvenzakonske družinske skupnosti običajno tiste, ki sčasoma razpadejo ali pa preidejo v zakonske družinske skupnosti (običajno potem, ko se rodijo otroci). Le malo je dolgotrajnih izvenzakonskih družinskih skupnosti, tako da nekateri govorijo o "predzakonskih" skupnostih (Scheewind, 1992, str. 12).

Padec števila rojstev

Padec števila rojstev, tako absolutni kot relativni (glede na umrljivost oz. glede na družino), je značilnost vseh razvitih sodobnih družb. Padec števila rojstev je konstanten in se je začel že pred drugo svetovno vojno. Še zlasti po njej pa število rojstev vedno bolj upada. Zato nekateri demografi zganjajo preplah (včasih z neprikrito nacionalno-obrambniško retoriko). Običajno razlagajo ta pojav z vse večjim "potrošniškim egoizmom" staršev, ki naj bi se zaradi ohranjanja standarda in življenjskega udobja odločali za malo otrok (ali sploh za nobenega). Zlasti neokonservativne ideologije in religiozne institucije poudarjajo te razloge in proglašajo maloštevilne družine za defektne, zakonce pa za "grešnike". Pozabljajo pa na to, da gre zmanjšanje "kvantitete" tudi na račun povečanja "kvalitete", to pomeni bolj odgovornega starševstva in večje skrbi za otroke.

K družbenim nalogam družine namreč ne sodi le rojevanje otrok (sploh pa ne rojevanje otrok za "namene" države ali naroda), temveč tudi njihova ustrezna vzgoja in pomoč v poklicni kvalifikaciji ter promociji v življenje. Te naloge je večina staršev vzela zelo resno, kar se kaže tudi v velikih aspiracijah staršev za otroke in pripravljenosti, da veliko svoje energije in materialnih sredstev vložijo v vzgojo in izobrazbo otrok. Ustrezna vzgoja, pomoč otrokom v poklicni in življenjski promociji, zahteva vedno več sredstev in naporov staršev, zato si večina družin enostavno ne more privoščiti več kot dva otroka (dejansko je povprečje v za-

hodni Evropi že pod 2). Sodobna družina se torej dejansko več ukvarja z otroki kot tradicionalna družina (vprašanje je seveda, če je ta skrb in ukvarjanje z otroki ustrezno) in tudi več pričakuje od njih.

S tem je povezano tudi spreminjanje vzgojnih vzorcev družine od tradicionalnih avtoritarnih k vzorcem, ki podpirajo otrokovo individualnost in osebni razvoj (partnerski odnos med starši in otroci). Nekdanjo vzgojo h konformnosti in h konvencionalnim normam obnašanja zamenjuje vzgoja h "konkurenčnemu individualizmu" in kritični avtonomnosti (Schneewind, 1992, str. 14). Tudi te spremembe niso lahke in terjajo od staršev dodatne napore, kar dela starševstvo za vedno težjo in vedno bolj odgovorno nalogo, za rizično nalogo ("pustolovščina vzgoje"). Zmanjševanje števila rojstev torej lahko pripišemo tudi temu. Odločitev zakoncev, da ne bosta imela otrok, je torej lahko odločitev za odgovorno ne-starševstvo (ker pač v danih pogojih nimata možnosti za primeren standard in vzgojo otrok). Ekonomska kriza ne bo obrnila trenda v številu rojstev. Zato lahko pričakujemo kvečjemu manj, ne pa več otrok.

Zaradi številnih in vedno večjih stroškov s preskrbo, varstvom in vzgojo otrok so družine z otroki ekonomsko na slabšem kot zakonske zveze (z enakimi dohodki) brez otrok. Prav tako so ekonomsko na slabšem družine z več otroki (ob enakih skupnih dohodkih zakoncev) kot družine z manj otroki. Tudi razni otroški dodatki in pomoč družinam z otroki ne morejo bistveno spremeniti tega dejstva. Zato je razumljivo, da se starši le previdno odločajo za otroke in da je načrtovanje družine nujnost, ne pa "luksus". Toda ugotovitev mnogih družin, da ne morejo imeti otrok ali ne toliko, kolikor bi si želeli, ali pa (kar je še huje), da svojim otrokom ne morejo nuditi tega, kar bi bilo nujno potrebno za njihovo nadaljnje življenje, prispeva k občutku kriznosti družine, k ugotovitvi, da jedrna družina sama ne zmore opravljati nekaterih temeljnih funkcij družine.

Naraščanje ločitev

Čeprav je smrt enega od partnerjev še vedno najpomembnejši vzrok za konec zakonske zveze, pa v razvitem svetu in pri nas

stalno narašča število ločitev. Tudi države same vedno bolj liberalizirajo zakone glede ločitve, tako da je ločitev danes velikokrat le zakonski formalizem, ki pa prinaša vrsto dodatnih pravnih, ekonomskih in predvsem psiholoških posledic za vse družinske člane.

Posledice ločitev so različne za družinske člane, nekaterim pomeni olajšanje od neznosnih konfliktov, večini pa dodatno breme, ki ga sprejmejo nase le zato, ker bi bilo nadaljne vztrajanje v zavoženi zakonski zvezi še težje. Posebno pa so prizadeti mladoletni otroci. Nekatere longitudinalne raziskave govorijo o tem, da je tudi za otroke največkrat bolje, da se prilagodijo dejstvu ločitve in novim družinskim razmeram, kot da bi morali dalje živeti v nekdanji, s konflikti obloženi družini (Schneewind, 1992, str. 16).

Z naraščanjem števila ločitev se povečuje tudi število staršev, ki ostajajo sami z otroki, čeprav je ponovna poroka bolj pogosta rešitev. V teh novih družinah morajo otroci znati sprejeti izziv, da se prilagodijo novim razmeram, da se včlenijo v nove sorodniške mreže, obenem pa ne pretrgajo povsem povezav z nekdanjo sorodniško mrežo.

Spremenjeno samorazumevanje žensk

Eden najznačilnejših kazalcev socialnih sprememb v sodobnem svetu je naraščanje števila zaposlenih žensk. V Sloveniji je ta čas zaposlenih približno 45% žensk. Večinoma gre za polne zaposlitve, čeprav narašča tudi število delnih in pogodbenih zaposlitev žensk. Pri tem je najpomembnejše, da so tako ženske kot moški sprejeli žensko zaposlitev kot normalno sestavino življenja in kot prispevek k emancipaciji žensk. Predvsem zaradi naraščanja brezposelnosti pri nas je vse več družin, kjer je zaposlena celo samo žena ali je glavni hranilec družine. To pa ne pomeni, da zaposlitev žensk ne prinaša novih zapletov in obremenitev v družino, zlasti za ženske same, kajti sprejeti morajo "dvojno obremenitev" doma in v službi. Njihovi partnerji še vedno niso v večji meri pripravljeni na enakopravno delitev dela in odgovornosti v gospodinjstvu.

Zaposlitev žensk je ženskam prinesla večjo avtonomijo, s čemer se je močno zamajal (ni še povsem razpadel) nekdanji pa-

triarhalni družinski vzorec in s tem predstava o "funkcionalni" delitvi ženskih in moških družinskih vlog na "ekspresivne" in "instrumentalne" (Parsons, 1951).

Razlogi za spreminjanje družine kot sistema

Zgoraj predstavljeni vidiki spreminjanja družine se nanašajo predvsem na rahljanje tradicionalnih predstav o družini in zakonski zvezi in na njihovo nadomeščanje z bolj ustreznimi predstavami ali alternativnimi zasnutki zakonske zveze in družine. Ne moremo pa govoriti o kakšnem radikalnem odmiku od prototipa družine s kakšno povsem drugačno obliko partnerstva in starševstva. Pojava diverzificiranja družinskih vzorcev in vedno manjši odstotek tradicionalnih in jedrnih družin pa ne moremo pripisati (le) internim spremembam v družinah, temveč v prvi vrsti spremembam moderne družbe v celoti. Gre za pojav nove modernizacije razvitih družb, ki presega domet stare industrijske moderne (Beck, 1989).

Nemški sociolog iz Bielefelda Kaufmann pa govori s tem v zvezi o razširjanju opcij za oblikovanje individualnega življenjskega poteka, kar se kaže v širjenju ponudbe dobrin, v razvoju in diferenciranju izobraževanja in oblik zdravljenja, v naraščanju družbene delitve dela, v pomnoževanju možnosti za pridobivanje dohodka, v pomnoževanju dobrodelnih ustanov in ustanov za druženje ljudi, v visoko kompleksni organizaciji življenja v modernih državah itd. Vse to pomeni neko pridobitev v svobodi, a tudi nepregledno ponudbo možnosti (Kaufmann, 1990, nav. po Schneewind, 1992, str. 20). Podobno kot Kaufmann tudi münchenski psiholog družine Schneewind podaja polarno podobo pozitivnih možnosti ter novih težav in obremenitev za zakonce in družino, če želijo ustreči tej pomnožitvi življenjskih opcij.

V zadnjih desetletjih se je v razvitem svetu precej zvišal materialni standard ljudi; povečanje realnega dohodka posameznika in družbenega proizvoda sploh, krajši tedenski in dnevni delovni čas, poboljšana kvaliteta bivanja, olajšanje dela v gospodinjstvu zaradi številnih gospodinjskih aparatov in servisnih uslug, uporaba vedno dražjih potrošniških dobrin, povečana mobilnost zaradi motorizacije, daljši dopust in več potovanj, pomnožene

možnosti za komuniciranje, uporaba računalnikov v vsakdanjem življenju. Vse to odpira stalno nove možnosti za delovanje posameznika.

Navedeno še zlasti močno odmeva pri ženskah; njihova vedno višja stopnja izobrazbe, udeležba pri pridobivanju dohodka in dobička vodi obenem k ekonomski in duhovni neodvisnosti, načrtovanje rojstev pa jim omogoča odcepitev seksualnosti od materinstva (starševstva). To je tudi podlaga temu, da ženske vse bolj odkrito in glasno zahtevajo enakopravnost spolov, obenem pa si odpirajo nove možnosti delovanja. To vpliva tudi na spremenjene odnose med spoloma od nekdanjega patriarhata k partnerstvu (Schneewind, 1992, str. 21).

Nov, bolj partnerski pristop obeh spolov k zakonski zvezi in družinskemu življenju seveda še zdaleč ni "idealen", nasprotno, prinaša nove obremenitve za oba spola. Tako meni sociologinja Beckova, da nova šansa za ustvarjanje individualnih svetov onstran dnevnih zahtev družine, sorodstva in rodu od obeh udeležencev zahteva enormne individualne napore. V novih zakonskih zvezah partnerji ne le, da smejo, temveč morajo sami zasnovati obliko skupnosti (Beck, 1989, str. 109). Novo partnerstvo se torej uresničuje v polju napetosti med potrditvijo in neuspehom v vsakdanjem skupnem življenju.

Vendar pa je ta "subjektivna empirija" znosnega skupnega življenja tudi ena važnih predpostavk za trajno zakonsko skupnost (Schneewind, 1992, str. 21) in je prav tako ena važnih predpostavk za odločanje "imeti ali ne imeti otroke" pri mladih parih. Možnost za to, da posameznik spremeni svoje odločitve, če tako pokaže izkušnja, je normalna predpostavka novega individualizma "postmoderne" dobe.

Zmožnosti za izkušanje in pametno uporabo novih življenjskih možnosti zahtevajo od posameznika, da zmore vsakodnevno izdržati konflikte med nasprotujočimi si življenjskimi perspektivami, da vztraja pri enkrat sprejeti odločitvi, kar je prej dodatna obremenitev kot pa povečanje svobode posameznika. Vse to komplicira družinske situacije, ker se bolj odkrito in splošno soočajo različne perspektive različnih oseb.

Sposobnost za dogovor novih (relativnih) stabilnosti, konstruktivna reševanja konfliktov ipd. je nujnost v partnerskih za-

konskih skupnostih (Čačinovič-Vogrinčič, 1992). Te zahteve se ne nalagajo le zakoncem, temveč tudi otrokom, kajti tudi odnos med starši in otroci prispeva vedno več k odnosom v družini.

Pomembno pa se je zavedati, da ne gre le za osvobajajoče možnosti za oblikovanje družine, temveč tudi (morda še bolj) za prisilo k samooblikovanju in k vedno novemu dogovarjanju in definiranju odnosov. Za mnoge je to situacija, ki je niso sposobni obvladati, ker preprosto niso bili vzgajani za to.

Schneewind zato ugotavlja, da torej odločilna epohalna sprememba družine ni preprosto "pluralizacija družinskih oblik", temveč težnja k partnerski družini. Vseeno je, v kakšni socialni obliki se bo končno realizirala ta težnja. Pomembnejše je, da postanejo družine kot sistemi intimnosti sposobne za te naloge in izzive (Schneewind, 1992, str. 22). To pa je tudi izziv za psihologe in družinske terapevte, da bolje razumejo družino in da zmorejo pomagati družinskim članom prebroditi težave.

4.3.
DRUŽINA KOT PSIHOSOCIALNI SISTEM

Ko pomislimo na družino, pomislimo na sisteme oseb znotraj katerih obstajajo bolj ali manj tesni osebni stiki. Kot taki predstavljajo ti sistemi oseb po eni strani kontekst obnašanja, doživljanja, razvoja posameznika; po drugi strani pa posameznik ravno skozi te življenjske oblike (prostore) vpliva na oblikovanje odnosov v osebnih sistemih, katerih del je. To je bistvo osebnostnega razvoja v družinskem kontekstu. Odnosi se oblikujejo skozi skupno življenje in vodijo do skupnih ciljev, skupnih občutij, skupnih želja, skupnega delovanja in doseganja ciljev (Schneewind, 1992).

Te prepoznavne psihološke kategorije skupnega življenja se v vsakdanjosti izražajo navzven v številnih izzivih obvladovanja življenja. Nekoliko širši način opazovanja nas pripelje do izzivov, ki jih nudi razvoj družine - opazovanje poteka življenjskega ciklusa družine od združitve partnerjev prek postaj kot so starševstvo, odraščanje in odhod otrok, izguba partnerja. Odkloni in odmiki od tega normativnega koncepta družinskega cikla - npr. predčasna smrt partnerja, ločitev, odhod partnerja, izvenzakonska skupnost - peljejo k popolnoma novim konstelacijam odnosov, ki jih obravnavamo pod pojmom "pluralizacija družinskih življenjskih oblik". Tudi tu lahko definiramo specifične postaje družinskega razvoja (npr. samohranilska družina, adoptivna družina).

V konkretnih oblikah razvoja družine se skozi postavljanje nalog in kompetenc in skozi skupno delovanje in premagovanje problemov, razvije posebna kvaliteta odnosov med člani družine. To kvaliteto odnosov bi lahko označili kot povezanost. **Povezanost** predstavlja posebno dimenzijo, ki **se razteza od ekstremne simbioze do popolnega avtizma.**

Seveda tako znotraj kot zunaj družine poteka tudi individualni

razvoj. Označujejo ga individualne razvojne naloge, individualno delovanje, razvoj individualnih sposobnosti in spretnosti. Tako si posameznik skozi življenjski potek pridobi življenjski prostor in vzorec kompetenc, ki ga zajamemo s pojmom **avtonomije**. Koncept avtonomije se v tem primeru nanaša na posameznika in ga spet lahko razumemo kot dimenzijo, ki se razteza od totalne kontrole do neomejene izbire individualnih življenjskih izrazov.

V kontekstu povezanosti in avtonomije lahko tekoče družinske in individualne razvojne procese razumemo kot med seboj povezane. Vzemimo primer: skupno delovanje (npr. polaganje tapet v stanovanju kot družinsko teamsko delo) ne poglobi samo kompetentnosti družine (v skladu z motom: "Ponosni smo, da smo to sami naredili"), ampak tudi poveča kompetentnost posameznikov (individualno spoznanje, kako je treba rezati tapete, ali gladiti stene, ali polagati lepilo).

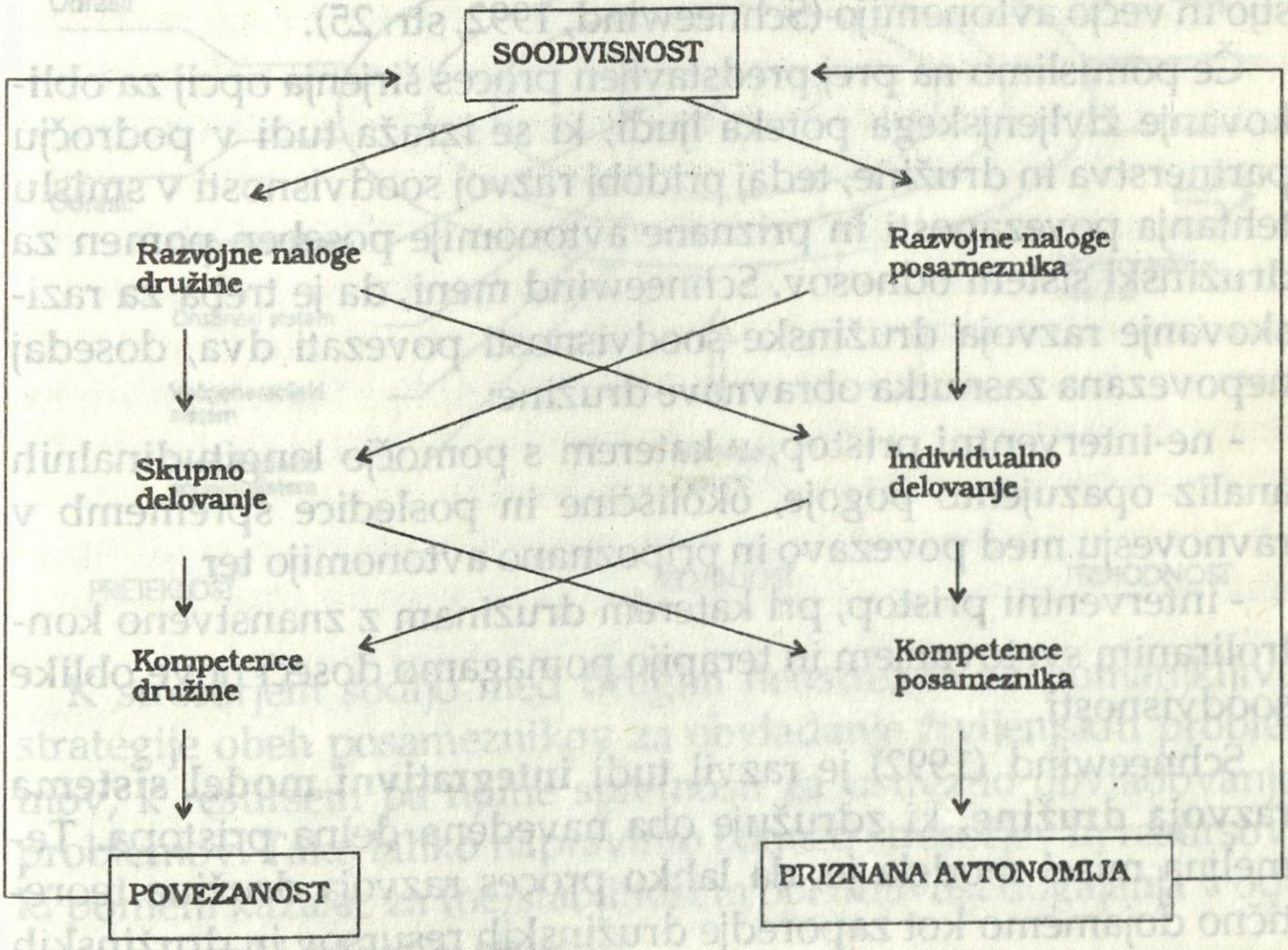

Seveda ne pride vedno - kot v zgoraj opisanem primeru - do brezkonfliktnega dopolnjevanja družinsko- skupinskega in individualnega delovanja. Večkrat se pojavijo konflikti, ki v družinskih odnosih postavijo pod vprašaj ravnotežje med povezanostjo in avtonomijo. Dejavnost nenehnega iskanja ravnotežja med povezanostjo in avtonomijo lahko označimo kot **soodvisnost**. Wynne, znan ameriški psiholog družine, pravi: "Soodvisnost se začne s poznavanjem težav, ki jih ne moremo rešiti z dotedanjimi vzorci odnosov, temveč zahtevajo predvsem predelavo običajnih vzorcev odnosov in včasih prehod k novim vzorcem odnosov" (Wynne, 1985, str. 131, nav. po Schneewind, 1992, str. 25).

Nova soodvisnost se lahko vzpostavi naenkrat ali kot posledica nekega bolj ali manj dolgotrajnega lovljenja ravnotežja med povezanostjo in priznano avtonomijo. Nova oblika soodvisnosti ne vodi vedno k poglobitvi odnosov, kajti z novo ureditvijo soodvisnosti lahko nastanejo spremenjeni vzorci odnosov, ki lahko zahtevajo tudi "konec" dosedanjega sistema odnosov. Npr. ločitev pomeni vzpostavljanje novega ravnotežja med manjšo povezanostjo in večjo avtonomijo (Schneewind, 1992, str. 25).

Če pomislimo na prej predstavljen proces širjenja opcij za oblikovanje življenjskega poteka ljudi, ki se izraža tudi v področju partnerstva in družine, tedaj pridobi razvoj soodvisnosti v smislu tehtanja povezanosti in priznane avtonomije poseben pomen za družinski sistem odnosov. Schneewind meni, da je treba za raziskovanje razvoja družinske soodvisnosti povezati dva, dosedaj nepovezana zasnutka obravnave družine:

- ne-interventni pristop, v katerem s pomočjo longitudinalnih analiz opazujemo pogoje, okoliščine in posledice sprememb v ravnovesju med povezavo in pripoznano avtonomijo ter
- interventni pristop, pri katerem družinam z znanstveno kontroliranim svetovanjem in terapijo pomagamo doseči nove oblike soodvisnosti.

Schneewind (1992) je razvil tudi **integrativni model sistema razvoja družine**, ki združuje oba navedena delna pristopa. Temeljna misel modela je, da lahko proces razvoja družine teoretično dojamemo kot zaporedje družinskih resursov in družinskih izvorov stresa (stresorjev).

Model začenja v času, ko se partnerja najdeta: dve poprej neod-

visni osebi razvijeta na ozadju svoje izkustvene in življenjske zgodovine medsebojni odnos in s tem ustvarita **skupno zgodovino** odnosa. Obe osebi sta poleg tega vključeni še v vrsto drugih sistemov: v večgeneracijski sistem njune izvorne družine kot tudi v vrsto drugih zunajdružinskih socialnih sistemov (v poklicu, v prostem času, prijateljskem krogu itd.). Tako imamo štiri ravni sistema odnosov: sistem posameznih oseb, sistem para, večgeneracijski sistem in izvendružinski socialni sistemi. Na vseh teh ravneh so se v preteklosti izoblikovale otežujoče kot tudi olajšujoče (podporne) izkušnje. Prve so se dosedaj zgostile v potencial vertikalnih stresorjev, druge v potencial vertikalnih resursov (Scheewind, 1992, str. 26).

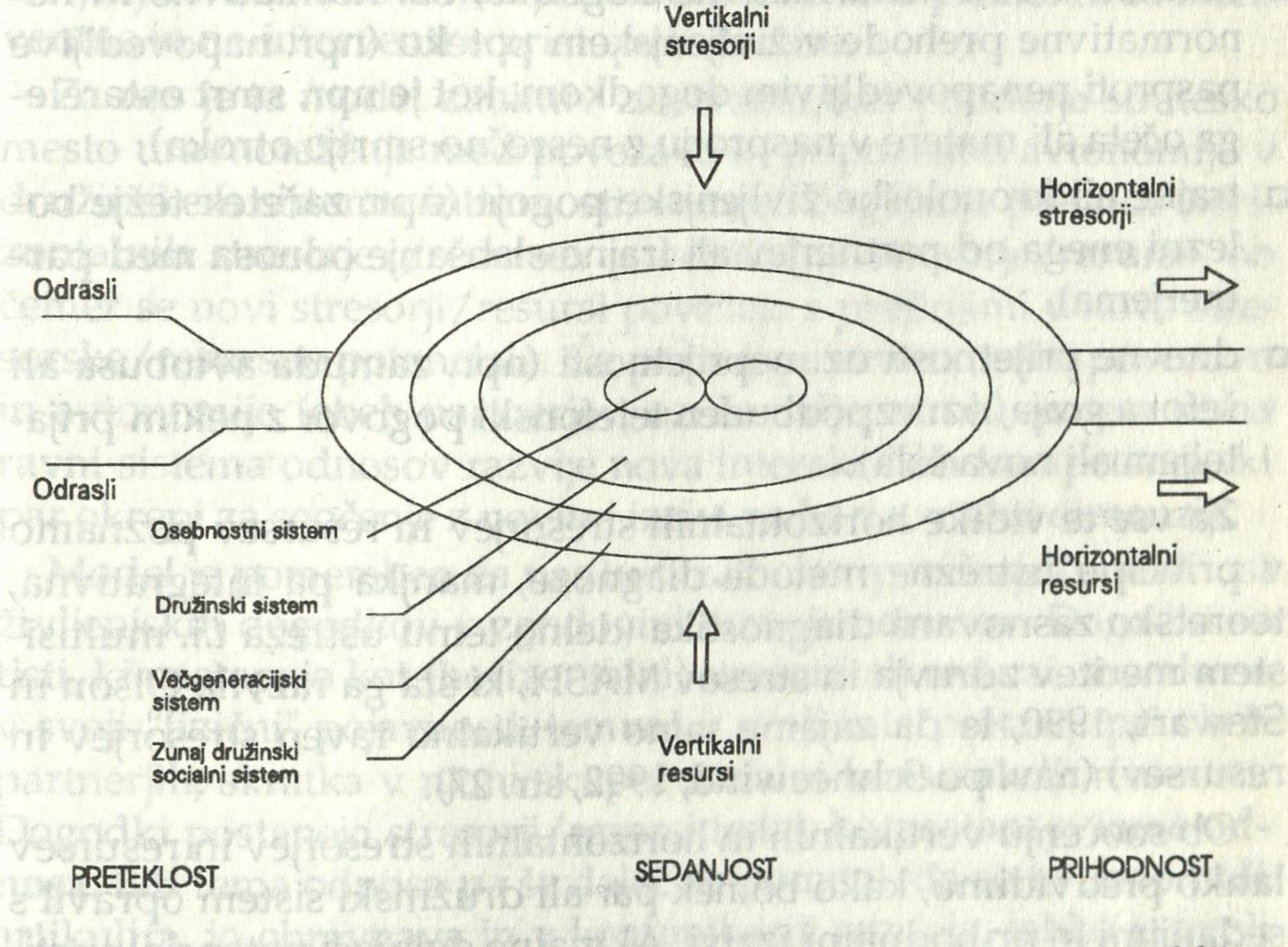

K stresorjem sodijo med drugim neustrezne ali pomanjkljive strategije obeh posameznikov za obvladanje življenjskih problemov, k resursem pa njune spretnosti za ustrezno obvladovanje problemov. Tako lahko napravimo bilanco stresorjev in resursov, ki pomeni kazalec za (ne)stabilnost in občutljivost dogajanja v odnosu na vsaki od ravni sistema.

S temi, v določenem času danimi stresorji in resursi se par odpravi na pot svojega nadaljnega razvoja. Pri tem naleti tako v se-

danjosti kot v prihodnosti na življenjske probleme in izzive, ki jih imenuje Schneewind **horizontalne stresorje in horizontalne resurse**. Prvi se nanašajo v grobem na življenjske dogodke, ki se odvijajo na različnih ravneh sistema in obremenjujejo par (npr. materialni problemi, stanovanjski problemi, težje bolezni, ljubezenske afere, smrt bližnjega sorodnika, izguba zaposlitve). Poleg tega moramo upoštevati tudi horizontalne resurse, t.j. življenjske dogodke, ki vsaj - potencialno - krepijo par ali družinski sistem, npr. odkritje novega hobija, skupno preživljanje zanimivih počitnic, sodelovanje na uspešnem družinskem prazniku, spoznavanje novih prijateljev (Schneewind, 1992, str. 27).

Horizontalni stresorji in resursi se dalje delijo na:

- normativne in nenormativne dogodke, oz. normativne in nenormativne prehode v življenjskem poteku (npr. napovedljive nasproti nenapovedljivim dogodkom, kot je npr. smrt ostarelega očeta ali matere v nasprotju z nesrečno smrtjo otroka),
- trajne ali kronološke življenjske pogoje (npr. začetek težje bolezni enega od partnerjev ali trajno slabšanje odnosa med partnerjema),
- dnevne prijetnosti oz. neprijetnosti (npr. zamuda avtobusa ali šefova graja, oz. vzpodbuden telefonski pogovor z nekim prijateljem ali nova šala).

Za vse te vidike horizontalnih stresorjev in resursev poznamo v principu ustrezne metode diagnoze, manjka pa integrativna, teoretsko zasnovana diagnostika (delno temu ustreza t.i. multisistem meritev zdravja in stresov MASH, ki sta ga razvila Olson in Stewart, 1990, le da zajame samo vertikalno raven stresorjev in resursev) (nav. po Schneewind, 1992, str. 27).

Ob soočenju vertikalnih in horizontalnih stresorjev in resursev lahko predvidimo, kako bo nek par ali družinski sistem opravil s sedanjimi in prihodnjimi izzivi. Aktualno delujoči potencial vertikalnih stresorjev - resursev je pri tem odločilen za način soočenja s problemi in kvaliteto njihovega obvladanja na spremenljivi horizontalni dimenziji dogajanja. V nadaljnem življenjskem procesu se horizontalni stresorji in resursi integrirajo v vertikalno dimenzijo. S tem utrdijo ali spremenijo vsakokratno bilanco vertikalnih stresorjev - resursev. Tako tvorijo vedno novo izhodišče za soočenje s prihajajočimi sedanjimi ali prihodnjimi izzivi (t.j. do-

godki, ki spadajo med horizontalne stresorje ali resurse).

V ta model se po Scheeewindu lahko po potrebi vključijo druge teoretske sestavine (npr. psihoanaliza, vedenjska psihologija itd.). Model izrecno obravnava različne časovne vidike in to kot dinamične enote. Povezuje npr. pretekle izkušnje para, sedanje izkušnje in anticipacije prihodnjih izkušenj, pri čemer se sedanjost in prihodnost stalno spreminjata v preteklost. Model upošteva tudi različne ravni družinskega sistema in s tem povezuje intra- in interpersonalne danosti človeškega življenja. V model so implicitno vključene tudi povezave z drugimi življenjskimi sferami (stanovanje, delovno mesto, prosti čas). Sistem poudarja k spremembam odprto oblikovanje individualnega in skupinskega življenja. Po Schneewindu je model zato enako primeren za interventne in ne-interventne pristope k družini.

Za nas je ta model zanimiv zlasti zato, ker poudarja strateško mesto uravnoteženja med povezavo in pripoznano avtonomijo v družinskem sistemu intimnosti, namreč dogajanje prehoda horizontalnih stresorjev/resursev v vertikalne stresorje/resurse, ob čemer se novi stresorji/resursi povežejo s prejšnjimi v nove stresorske/resursne potenciale. Če paru uspe uravnotežiti povezavo in avtonomijo (obeh partnerjev, oz. še dalje, otrok), potem se na ravni sistema odnosov razvije nova interakcijska kompetenca, ki par okrepi za soočenje z novimi izzivi na horizontalni dimenziji.

Model je pomemben za nas tudi zato, ker poudarja centralnost življenjskih dogodkov v zgodovini razvoja odnosov. Dogodki so tisti, ki nastopajo kot (horizontalni) stresorji ali resursi, seveda ne v svoji "fizični" pojavnosti, temveč v svoji interpretaciji pri obeh partnerjih, skratka v njuni skupni socialni konstrukciji realnosti. Dogodki postanejo stresorji/resursi tedaj, ko postanejo **teme odnosa**. Biti tema odnosa pa še daleč ne pomeni, da se to temo tudi artikulira, jo obravnava in v komunikaciji razdela, lahko je zgolj prisotna v odnosu, npr. kot neznosno breme. Ne gre za to, da partnerja sploh ne bi vedela za temo, saj na neki ravni presneto dobro vesta "zakaj gre" (npr. ohlajanje odnosa), vendar ostaja komunikacija o tem zgolj na neverbalni, "analogni" ravni. To je paradoksalen pojav "nevidnega vedenja". Šele tematizacija teme in nato problematizacija teme lahko da osnovo za obvladanje stresorjev in s tem za pozitivno bilanco stresorjev in resursev na vertikalni dimenziji.

4.4.

VSAKDANJI SVET DRUŽINE

Kakorkoli že je družina vpletena v vsakdanji svet, obstaja vendarle kot omejeni univerzum. Družinski člani živijo v svetu, ki ga sami konstruirajo; v skupnosti občutkov , dejavnosti, fantazij in zapovedi. Vsak od njih ima v sebi le svojo lastno podobo o skupnem življenjskem svetu, prefiltrirano z lastnimi emocijami in življenjskimi izkušnjami. Člani družine sodelujejo med seboj v naporu, da bi ustvarili nek konsenz glede skupnega življenja in postopoma razvijejo sisteme za obvladovanje nesporazumov in negotovosti. Skupno življenje družine predstavlja neskončno osciliranje okrog točke optimalnega medsebojnega sporazumevanja; kjer se naklonjenost drug do drugega spet in spet prekinja s konflikti in predelavo konfliktov, ko se spet vzpostavlja medsebojno zaupanje.

Osnovni pogoj družinskega življenja je **povezanost in avtonomija** družinskih članov in skupna naloga družine je, da obema procesoma daje neko realno podobo in ju medsebojno usklajuje (Hess, Handel, 1980, str. 33). Temelj vsakodnevnega družinskega sveta so vsakodnevne interakcije med družinskimi člani. Interakcije dajejo značilno podobo družinskemu življenju in prinašajo skladnost v široko polje zaznav, emocij, delovanj, vzgojnih procesov in sprememb, ki jih doživljajo in izvajajo člani družine. Pri tem gre za naslednje temeljne procese:

- konstitucija in vzdrževanje ravnotežja med individualizacijo in avtonomijo posameznika v družini in soodvisnostjo z drugimi člani družine,
- vzpostavitev sistema kolektivno validiranih predstav o sebi in drugih članih družine,
- razvijanje določenih interakcijskih vzorcev o centralnih družinskih dogodkih ali temah,

- utrjevanje in obmejevanje družinskega življenjskega sveta,
- soočenje s pomembnimi socialnimi problemi življenja družine, kot so npr. definicija spolnih in generacijskih vlog v družini.

Konstitucija in vzdrževanje strukturiranega odnosa med avtonomijo in povezanostjo družinskih članov

Za družino je značilno, da so njeni člani povezani med seboj, in da se ločijo drug od drugega. Vsaka družina mora upoštevati v vsakdanjem življenju oba aspekta. Lahko sicer da prednost enemu ali drugemu, vendar sta za družinsko življenje konstitutivna le oba skupaj. Že ob rojstvu je otrok opremljen z določenimi psihobiološkimi potenciali individualnosti, ki jih ne more izničiti nobena še tako intenzivna socializacija. Tudi odrasli člani ostajajo vsekozi avtonomne osebe ne glede na intenzivnost medosebnih povezav in povezanost med člani. Vsaka družina mora zato definirati in omogočiti svojim članom čas in prostor za avtonomijo in individualizacijo. Tu nastanejo velike razlike med družinami. Avtističen otrok ali psihotični starši npr. predstavljajo patološke primere individualizacije in avtonomije. Pozitiven primer individualizacije pa pomeni bogato individualno čustveno življenje članov, individualno kreativnost itd.

Prav tako pomembna za člane družine je njihova povezanost. Povezanost spet lahko variira med zgolj fizično bližino ali elementarnim oskrbovanjem potreb in popolno povezanostjo, ki skoraj izključuje druge interese in povezave. V nekaterih primerih, npr. pri močnih ljubeznih in strasteh, se zdi, da je individualizacija povsem presežena.

Načini povezav med družinskimi člani so zelo različni. V mnogih družinah se povezanost članov gradi na močni čustveni povezanosti, pri tem posamezniki opustijo svoje obrambne mehanizme in zunanje fasade osebnega doživljanja in povsem spontano reagirajo. V drugih družinah pa člani čutijo takšno soočenje s čustvi in takšno ravnanje kot ogrožanje individualnosti, čeprav imajo lahko veliko željo po intimnosti in čustveni povezanosti. Takšne družine lahko to željo izpolnijo pogosto le s pomočjo formalnih in ritualiziranih dejanj, kot so npr. obdarovanja, družinski prazniki, skupne počitnice in izleti.

Družina poskuša dati sama sebi podobo, ki ustreza vsakokratnim potrebam po individualizaciji in povezanosti vseh njenih članov. To prepletanje intenc ustvarja mrežo interakcij, v katerih vsaka družina razvija svoj življenjski stil. Gre za dinamično dogajanje, ki sili družine, da razvijejo svoj lasten življenjski stil, kakršen brani družino pred razpadom. Vsi člani družine morajo upoštevati hotenje po individualizaciji in soodvisnosti oz. povezanosti tako pri sebi kot pri ostalih članih družinske skupnosti, če hočejo ohraniti življenjski stil družine in družino kot skupnost (Hess, Handel, 1980, str. 34).

Slike o sebi in slike o drugih v družinskem življenjskem svetu

Vsak član družine ima neko sliko (podobo) o sebi, o drugih članih in o družini kot celoti in na določen način sporoča te svoje slike drugim članom. Družina kot celota želi doseči notranjo usklajenost s tem, da dosega zadostno ujemanje teh slik pri svojih članih; da se slika posameznika o sebi za vsakega člana čim bolj ujema s slikami, ki jih imajo drugi o njem, da se posameznikove slike o drugih članih čim bolj ujemajo z njihovimi lastnimi slikami. Šele tako predstavlja družina neko povezano skupino ljudi. Pri tem so pomembne slike vseh članov, saj se prek njih oblikuje mreža skupnih slik, podob, ki si jih delijo družinski člani.

Pojem slike predstavlja torej nek posredujoči pojem, ker se nanaša obenem na posameznika samega kot tudi na medosebne odnose (Hess, Handel, 1980,str. 34). V sliko spadajo tako kognitivne kot emocionalne sestavine. Emocionalni pomen, ki ga ima drug član za posameznika v družini, je izredno pomemben za sliko o njem. Slika je s čustvi obložen koncept, ki ga ima oseba o drugi osebi (ali o sami sebi) v družini. Odvisna je tako od osebnosti, ki jo producira, kot tudi od objekta slike. V takšno sliko stopajo tudi pretekle izkušnje, ki dodatno selekcionirajo podatke, kakršni so na razpolago posamezniku o drugem človeku. Posameznik tako "nekaj ve" o drugem kot o sebi. Vendar slika nosi v sebi tudi pečat prihodnosti, ker regulira odnose posameznika z drugimi. Uteleša potrebe Ega, a je obenem tudi izvor zadovoljitve za Alter ego. Vsebuje tako zavestne kot nezavedne komponente. Neza-

vedne komponente slik bi lahko poimenovali kot "nezavedne interakcijske forme" v smislu Lorenzerjeve teorije formiranja nezavednega (Lorenzer, 1974, Ule, 1986). Od situacije ter od osebnosti posameznika je odvisno, kateri deli slik bodo zavesti prezentni, kateri pa bodo ob - ali nezavedni.

Slika, ki si jo posameznik zgradi o drugem, je produkt neposrednega izkustva in interakcij z drugim ter ocenjevanj drugega s pomočjo ostalih (tretjih) oseb. Ta slika lahko vsebuje realne ali idealizirane elemente in se na različne načine povezuje tudi s sliko o sebi. Napaja se še s kulturnimi vrednotami, pričakovanji vlog in za starše tudi z usedlinami njihovih poprejšnjih družinskih izkušenj (izvorne družine). Iz vseh teh izkušenj, ocen in njihove fantazijske predelave se razvije koncept druge osebe, katerega funkcija je, da oblikuje in vodi ravnanje Ega nasproti Alter egu in da postane glavni moment definiranja in vodenja medosebnih odnosov.

Interakcij v družini se ne da razumeti le iz opazovanja njihovega aktualnega poteka, temveč le, če upoštevamo kontekst definicij, ki jih razvijajo interakcijski partnerji drug o drugem. Iz izkušenj z ravnanjem v svojih odnosih z drugimi družinskimi člani in iz zunajdružinskih izkušenj, si posameznik sčasoma zgradi neko sliko, podobo družine, v kateri se izražajo načini njegovih odnosov do te skupnosti in v kateri se izraža tudi način vpliva družine nanj. Žena oz.mati lahko razvija zanjo prijetno sliko o tem, da je vsa družina odvisna od nje, ali pa obratno, ima jo za skupnost, ki jo izrablja in zasužnjuje in katere žrtev je. Mož oz. oče je lahko ponosen na svojo družino kot dopolnilo njegovega življenja, ali pa jo doživlja kot skupnost, ki je sploh ne razume oz. ne razume svoje vloge v njej; možu ali ženi lahko pomeni kompenzacijo ali nek terapevtski prostor za tegobe iz poklicnega sveta, lahko pa pomeni oviro v njuni poklicni karieri. Tudi za otroke ima družina lahko različen pomen; enemu pomeni varnost in zatočišče, drugemu skupnost, ki ga omejuje v njegovi avtonomiji in razvoju lastnih interesov. V sliko družine, ki jo ima posameznik, spada to, kar od nje pričakuje in kar on njej daje.

Slike, ki jih imajo družinski člani drug o drugem in o sebi, so na mnogovrstne načine različne druga od druge in tudi od slik , ki jih imajo posamezni člani o samem sebi. Te razlike pomembno vplivajo na interakcijo in na slike o družini kot celoti. Družina si

vseskozi prizadeva, da posamezniki dalje razvijajo svoje slike drug o drugem, predvsem pa da jih medsebojno usklajujejo in prilagajajo. To medsebojno usklajevanje se dogaja skozi interakcije in je deloma cilj interakcij. Ker je popoln konsenz močno neverjeten, je življenje v družini tako kot v drugih življenjskih skupnostih proces, kjer se izmenjujejo situacije aktualne ali potencialne nestabilnosti. Res je sicer, da se v vsaki družini sčasoma izoblikuje nek ustaljen interakcijski vzorec, vendar ta ni nikoli dokončen, ker se ravnanje družinskih članov vedno na novo oblikuje in ker se spreminja status družinskih članov.

Če naj bo družina trajna življenjska skupnost, potem morajo slike, ki jih imajo člani drug o drugem, težiti h kompatibilnosti. S tem je rečeno le to, da težijo k neke vrste stabilnosti oz. uravnoteženosti. V socializaciji poskušajo starši doseči tak razvoj otroka, da bi sam sebe videl na enak način, kot vidijo starši njega. To pomeni tudi, da bi se torej poistovetil z aspiracijami staršev glede njegovega razvoja, njegovih življenjskih in vrednostnih ciljev in orientacij. Tudi otroci že od rojstva dalje razvijajo slike o svojih starših ter sporočajo te slike staršem in se trudijo, da bi uravnotežili te slike staršev s slikami staršev o sebi. Nobeden od teh ciljev ne more dokončno uspeti. Toda napor po zbliževanju in ujemanju slik predstavlja eno glavnih gonilnih sil interakcij v družini.

Treba je ločiti med **realno sliko in zaželjeno sliko.** Posamezniki nimajo le zaželjene oz. idealne podobe o sebi, ampak razvijajo tudi predstave o tem, kakšni naj bodo drugi. V družinskih skupnostih pogosto prihaja do diskrepanc med temi različnimi idealnimi slikami drugega o drugem. Ena od teh diskrepanc je npr. diskrepanca med zaželjeno podobo o sebi in zaželjeno podobo drugega člana o meni. Nadalje nastajajo problemi zaradi nujnega zaostajanja realne podobe o drugem ali o družini kot celoti za postavljenimi ideali in zaradi nezmožnosti, da se ti ideali dosežejo istočasno.

Družine se razlikujejo tudi po sposobnosti tolerance do neusklajenosti medsebojnih predstav. Značilnost represivnih oz. totalitarnih odnosov v družini je, da se skuša z vsemi sredstvi doseči čim večja skladnost med idealnimi slikami, ki jih običajno definira avtoriteta v družini, in realnimi slikami članov. Značilnost bolj demokratičnih oz.tolerantnih družin pa je, da sprejemajo in pre-

nesejo večja neujemanja med zaželjenimi in idealnimi slikami drugega o drugem in o družini kot celoti, ne da bi se sistem družine s tem porušil. V demokratskih družinskih odnosih ne gre za to, koliko so si posamezni člani med seboj podobni, koliko se uskladijo slike drugega o drugem, temveč prej za to, da se razlike in podobnosti med družinskimi člani sprejmejo in tolerirajo pri vseh družinskih članih. Otroški psihoterapevti velikokrat ugotavljajo, da je problem socialno in vzgojno motenih otrok, da se obnašajo tako kot starši in ne tako, kot jim starši govorijo, naj se obnašajo.

Osebnostne lastnosti družinskih članov so si lahko zelo podobne, kljub temu pa si ustvarijo različne slike drug o drugem, lahko celo povsem nasprotne. Lahko pa je tudi obratno - zelo različne osebnosti pridejo do usklajenosti medsebojnih slik. Kadar ima npr. nek resen moški sebe za odgovornega, svojo radoživo ženo pa za lahkomiselno, medtem ko ima ona njega za dolgočasnega, sebe pa za polno življenja, tedaj lahko rečemo, da je za njune odnose značilna konfliktnost medsebojnih slik. Če pa resen mož občuti radoživost svoje žene kot nekaj poživljajočega in stimulirajočega zanj, in kadar žena podpira moževo resnost kot dejavnik stabilnosti njunega življenja in se oba ujemata v tem, kakšen je in kakšen naj bo drugi, tedaj lahko govorimo o precejšnjem ujemanju slik, ki sta si jih ustvarila partnerja drug o drugem.

Ujemanja in razlike med slikami družinskih članov se morajo odraziti in odreagirati v družinskih odnosih. Pri tem vsak družinski član sodeluje v medosebnih odnosih skladno z njegovo sliko (o sebi, o drugih in o družini kot celoti). Pri tem je pomembna tudi publika (javnost), pred katero se odvijajo predstavitve posameznih slik. Ta publika (javnost) so v prvi vrsti ostali družinski člani, lahko pa zajema tudi izvendružinske člane. Družinski člani iščejo oceno publike (ne glede na sestavljenost publike) predvsem glede tistih dimenzij, ki jih imajo družinski člani za pomembne za družino.

Družinska tematika

Družinski procesi in dogodki so organizirani okrog določene vsebine, ki jo interakcionisti poimenujejo družinska tematika. To

je konfiguracija občutkov, motivov, fantazij, stereotipnih predstav, ki so centrirane okrog določenega žarišča, katero pri posameznih družinskih članih dobi specifično obliko (Hess, Handel 1980). Take vrste konfiguracija vsebuje osnovno definicijo realnosti in njej pripadajoče vedenjske strategije. V teh družinskih tematikah moremo identificirati skupek implicitnih vedenjskih vodil družine, pojem tega "kaj smo mi" in "kaj početi s tem, kar smo mi".

Take vrste tema najprej vpliva na družinsko življenje v mnogih pomembnih področjih dejavnosti. Lahko jo imamo za nek postulativni model, ki na raznolik način vpliva na dogodke in konsekvence družinskega življenja. Tako lahko dojamemo občutke družinskih članov, ki spremljajo njihove aktivnosti kot vsakokratne manifestacije nekega obsežnejšega principa organizacije.

Tema je implicitno izhodišče ali orientacijska točka za vedenje družinskih članov.[20] Vsakodnevno odhajanje in ponovno vračanje družinskih članov sproži vrsto pozdravnih ritualov in čustvenih izrazov. Skupno družinsko kosilo je lahko najpomembnejši dogodek dneva. Gospodinjska dela lahko veljajo kot priložnost za tesnejše komunikacije. V ukvarjanju s skupno družinsko temo družinski člani praviloma upoštevajo drug drugega, da bi se izognili konfliktom in nesporazumom, ki lahko ogrozijo komunikacijo.

V združevanju okrog družinske teme se praviloma zmanjša avtonomnost posameznikov. Posamezni družinski član mora biti takrat dosegljiv in pripravljen na komunikacijo. Zato se negativno vrednotijo tiste dejavnosti, ki člane vodijo ven iz skupine. Skupno kosilo pomeni, da morajo biti družinski člani ob tej in tej uri doma in da to kosilo vpliva na strukturiranje časa oz. dneva. Če zamudijo kosilo, morajo biti pripravljeni na nejevoljo ostalih članov.

Temo predstavlja važna družinska zadeva. Skozi njo se izražajo osnovne značilnosti medosebnih odnosov in izmenjave z zunanjim svetom. Precejšen del vsebine družinskih tem je zajet v dejavnostih, ki jih družinski člani počnejo zunaj družinskega sveta (delo, šolanje, stiki z drugimi ljudmi in institucijami), ali v

20 Pojem "tema" sta vpeljala v družbene vede psiholog H.Murray in antropolog M.Opler (po Hess in Handel, 1980).

skupnih načrtih družine (odločitve o pomembnih nakupih, preživljanje dopusta, praznovanj) ter v razčiščevanju medosebnih odnosov, nesporazumov, ki se tičejo vlog posameznih družinskih članov v družini. V psihosocialni definiciji in procesih, ki sestavljajo temo, praviloma sodelujejo vsi člani, čeprav vsak od njih na specifičen način.

Analiza teme kot sintetizirajočega dejavnika družinskega življenja je koristno orodje za raziskovanje in terapevtsko obravnavo družinskega življenja, saj omogoča obravnavanje družine kot celote v važnih psihosocialnih in psihokulturnih dimenzijah. Raziskovalec ali terapevt lahko ovrednotita družino v okviru njenega lastnega pojmovnega sistema, saj zapopadeta relevantne strukture njenega realnega vsakodnevnega življenjskega sveta.

Koncept teme omogoča, da vedenje posameznih družinskih članov in specifične medosebne odnose razumemo kot posebne variante in manifestacije določene teme. Če izhajamo iz teze, da vsebuje tema neko pomembno problemsko polje in da vsebuje tudi smer, v kateri iščejo in najdejo družinski člani rešitev problemov, tedaj bi morali tudi privzeti hipotezo, da igra vsak družinski član svojo specifično vlogo v konstelaciji teme (Hess, Handel, 1980). S tem, ko določimo centralne teme neke družine, jasneje vidimo, od česa je odvisna vloga posameznika, kakšne možnosti ima za povezovanje svojega življenja z drugimi družinskimi člani in s katerimi osebami se mora pri tem predvsem soočiti, kdo so torej "pomembni drugi" za posameznika.

Meje družinskega življenjskega sveta

Predlagani koncept teme ne služi le osvetlitvi notranjih komunikacijskih procesov v družini, temveč tudi za opredelitev drže ali pozicije družinskih članov nasproti zunanjemu, zunajdružinskemu svetu. Tako npr. pomembne družinske teme prispevajo k razširitvi življenjskega sveta družine na področje zunajdružinskih socialnih relacij in potekov. Družina za sebe konstituira svoj življenjski svet, a to ne pomeni, da se popolnoma loči od zunanje realnosti, ampak da določi, kateri vidiki zunanjega sveta so zanjo pomembni. Družina s pomočjo izbranih, zanjo relevantnih tem zamejuje tudi področje zaželjenih in sprejemljivih izkušenj svojih

članov. Torej določa njihov celokupen življenjski prostor.

Zunanje meje življenjskega sveta so pri večini družin precej trdno določene in dobro označene. Obenem pa ima meje med "notranjim" in "zunanjim" svetom začrtane tudi vsak posameznik v sebi in ni nujno, da se te meje ujemajo z družinskimi mejami. Kadar kdo od družinskih članov pride do novih izkušenj, prelije te izkušnje tudi v znotraj družinske interakcije in dejavnosti. Vse to pa lahko vpliva na spreminjanje razmejitvenih črt med znotraj družinskim - navidezno varnim svetom - in zunanjim - navidezno ogrožujočim - svetom.

Družinski člani poskušajo s svojimi interakcijami regulirati doživljanje družinskega sveta in razmerje do zunaj družinskega sveta. Pri tem se vsak ravna tudi po slikah, ki jih ima o drugih članih in o sebi. Meje družinskega sveta se torej vzpostavljajo na različne načine in v različnih dimenzijah družinskega življenja. Med najpomembnejše dimenzije oz. načine pa po mnenju Hessa in Handela (1980) spadajo naslednje:

- **Diferenciacija individualnosti posameznika nasproti drugim članom družine:** Gre za vprašanje, kako se posamezni družinski člani razlikujejo med seboj, kolikšna stopnja avtonomnosti se jim dopušča in kolikšna avtonomnost se pričakuje od njih. Posamezniki se tekom življenja spreminjajo, razvijajo nove osebnostne strukture, prihajajo do zrelejših mehanizmov jaza. Družina mora te spremembe posameznih družinskih članov akceptirati in jih upoštevati v slikah drugega o drugem in v medosebnih odnosih. Družine se močno ločijo glede na diferenciacijo osebnostnega sistema svojih članov.
- **Intenzivnost izkušenj:** Gre za vprašanja, kako globoka so doživetja in izkušnje družinskega sveta in sveta zunaj družine pri posameznih članih družine, kolikšen del njihovih interesov je vezan na notranje družinsko življenje, koliko je njihovo vedenje spontano in koliko kontrolirano.
- **Ekstenzivnost izkušenj:** Gre za širino izkustev, ki so posamezniku na razpolago, torej za prostorsko razsežnost življenjskega sveta posameznika. Gre za pomen drugih življenjskih prostorov, pomen sosedstva, pomen mreže prijateljev in znancev. Ekstenzivnost izkušnje torej določa, katere segmente življenja in delovanja družinski člani poznajo, razumejo, so jim pomembni.

- **Tendenca po ovrednotenju izkušenj:** Družine se ločijo po pripravljenosti, da posameznim članom dovoljujejo ali onemogočajo individualno vrednotenje izkušenj dogajanj in medosebnih odnosov v družini. Družina vrednoti izkušnje članov. V tem kontekstu ima velik pomen prav moralno (moralistično) presojanje, vrednotenje izkušenj družinskih članov. Tu gre za stiske vesti, ki pritiskajo na vse družinske člane oz. za možnost neoviranega raziskovanja ter izražanja svojih misli, impulzov in fantazij, za možnost uresničenja nekonvencionalnih vedenjskih form.

Moralna presojanja v družini vplivajo tudi na dejavnost družinskih članov izven družine, npr. na to, koliko posameznik tvega, raziskuje. V bistvu gre za to, kolikšna je v družini potreba, če sploh je, po tradicionalističnem zavračanju tujega in novega. Dimenzije, ki določajo meje družinskega življenjskega sveta, določajo stopnjo mnogovrstnosti življenja v družini, kako blizu je lahko posameznik sam sebi ali drugim, kako tesna je njegova navezanost ali odvisnost od družine.

Utrditev meja družinskega življenjskega sveta spada k centralnim procesom družinskega življenja. Ta proces utrjevanja meja družinskega sveta se ne dogaja samo dokler družinski člani živijo skupaj, ampak tudi še ko se razidejo. Ima še vedno vpliv na to, kako daleč in v kateri smeri bodo šli v svojem življenju. Strukturiranje in obmejevanje življenjskega družinskega sveta tudi ni neka konstanta, lahko rečemo, da stalno reagira na novo uvedene elemente v družinsko življenje.

Soočanje s spolnimi in generacijskimi razlikami v družinskem življenju

Dejstvo, da je družina večgeneracijska in večspolna skupnost, pomeni, da je zanjo spolna in generacijska pripadnost družinskega člana centralnega pomena za definiranje njegovega položaja v družinski skupnosti. Zato je za razumevanje družine pomembno proučiti, kako se v družini interpretirajo spolne in generacijske vloge, kako so za družino pomembne spolne in generacijske razlike, če sploh so. Večje socialne enote, h katerim spada družina, postavljajo določene konvencionalne odgovore na ta vprašanja.

Vendar vsaka družina izdela tudi svoje lastne odgovore. Ker bomo o spolnih razlikah več spregovorili v naslednjem poglavju, tu več o generacijskih vprašanjih.

Medtem ko je v večini sodobnih družin zveza med partnerjema (staršema) prostovoljna, postanejo otroci družinski člani brez lastne odločitve. To in nadalje dejstvo, da so otroci ob rojstvu nemočni in torej potrebujejo skrb staršev, bistveno konstituira generacijske razlike v družini. Pomembna dimenzija družinskega življenja je s tem povezana avtoriteta staršev in prevladujoči vzgojni vzorci. Starševska avtoriteta in način njenega izvajanja spadajo k bistvenim dejavnikom, ki določajo razmerje med avtonomijo in soodvisnostjo družinskih članov.

Avtoriteta se uresničuje prek težnje po podrejanju, sprejemanju moralnih in vrednostnih principov od avtoritet ali v razvoju odgovornosti in sposobnosti za vodenje samega sebe. Odrasli se dokaj avtomatsko v skladu z svojimi sposobnostmi in izkušnjami odločajo o tem, koliko daleč bodo skušali vsiliti svoje predstave otrokom in koliko prostora bodo pustili otroku za vodenje samega sebe.

Družine se ločijo tudi po tem, kako hitro želijo privesti otroke skozi leta otroštva. Starši lahko otroke pri odraščanju podpirajo, vzpodbujajo ali zavirajo. Starši poskušajo oblikovati svoje otroke po merilih idealnih predstav o otrocih, ki jih razvijejo v poteku konstrukcije lastnega življenjskega sveta. Nekateri starši si prizadevajo, da bi njihovi otroci čim prej odrasli in se čim prej obnašali in delovali zrelo in odgovorno, medtem ko drugi starši želijo otroka čim dalj časa zadržati v otroštvu, stran od odgovornosti in zrelosti. V obeh primerih so za težnjami skrite osebne želje in cilji staršev.

Priloga

"Na začetku je bila vzgoja"

Znana švicarska psihoterapevtka A.Miller je v svoji knjigi "Na začetku je bila vzgoja" (1983) takole opredelila naslednje (večidel nezavedne) možne negativne potrebe odraslih v vzgoji otrok: potreba po predajanju nekoč v lastnem otroštvu preživetih ponižanj drugim, iskanje ventila za potlačene afekte, želja po posedovanju objekta, s katerim lahko manipulirajo, idealizacija lastnega otroštva in lastnih

staršev, strah pred svobodo, strah pred povratkom potlačenega (in ta povratek izzivajo prav otroci), maščevanje za preživete bolečine v lastnem otroštvu. Ker vsaka vzgoja po mnenju Millerjeve vsebuje vsaj enega od teh motivov, je kvečjemu primerna za to, da iz vzgajanega napravi dobrega bodočega vzgojitelja, ne pa svobodnega človeka, odprtega k drugim in v svet.

Takole piše Millerjeva:

"Če vzgajamo otroka, ga učimo vzgajati. Če mu pridigamo moralo, ga učimo pridigati moralo. Če ga svarimo, ga učimo svariti. Če ga zmerjamo, ga učimo zmerjati. Če ga zasmehujemo, ga učimo zasmehovati. Če ga ponižujemo, ga učimo poniževati. Če mu ubijemo dušo, ga učimo ubijati. Tedaj ima le izbiro, ali ubije sebe, ali drugega, ali oba". (A.Miller, l983, str.119).

Seveda lahko delujejo v vzgojnih postopkih staršev tudi različne predstave o odraščanju in različne časovne perspektive staršev. Na to gotovo vplivajo tudi ekonomski faktorji, npr. želja staršev, da bi "otroke čim prej spravili do kruha", da bi se čim prej znebili odgovornosti za vzgojo otrok. Včasih delujejo tudi napačne predstave o vzgojnih principih; npr. da vsako popuščanje otroku ogrozi zaželjeni idealni razvojni nivo otroka.

Ta predstava izhaja iz ideje o končni točki otroškega razvoja, ideje o časovni točki, kjer bo razvoj dosegel svoj cilj in bo zaključen. Kar se zgodi po tej točki, se ne razume kot razvoj, ampak kot bolj ali manj važna veriga v toku dogodkov. V drugih družinah nasprotno prevladuje predstava o dolgem nedoločenem časovnem razponu razvoja otroka, povezana s prepričanjem, da se procesa razvoja ne da skrčiti. Na otroke gledajo tedaj starši kot na bitja, ki se počasi približujejo stanju zrelosti in imajo zato tudi dovolj časa. Odraščanje se jim zdi zapleten in neavtomatski proces, kjer je probleme odraščanja treba blažiti in ne lomiti.

V teh različnih starševskih prijemih in vzgojnih vzorcih se postavlja še eno vprašanje: kako obsežno je področje otroškega sveta, ki ne pripada staršem? To je delno problem strukture avtoritete, kajti starši pri izvajanju svoje avtoritete ne izbirajo le med tehnikami nagrajevanja in kaznovanja. Starši samim sebi dovoljujejo ali prepovedujejo vdiranje v področje življenjskega sveta otroka. Ali je otroku omogočeno neko področje privatnosti, npr. lastna soba, lastnina, lasten način mišljenja in čustvovanja, način komuniciranja, ali pa je nasprotno vse vedenje otroka nadzirano in vo-

deno po volji staršev, je vprašanje, na katerega odgovarjajo starši, sledeč svojim definicijam sebe in drugih družinskih članov.

Odnosi med družinskimi člani niso vodeni le po notranjih kriterijih starosti in spola družinskih članov. Vanje se vtisnejo tudi osnovne družinske teme in slike, ki dajejo specifičen pomen starosti, spolni pripadnosti in drugim osebnostnim značilnostim družinskih članov.

4.5.

PSIHOSOCIALNA PROTISLOVJA SODOBNE DRUŽINE

Čeprav predstavlja družina relativno zaključen segment vsakdanjega sveta, je seveda ne moremo oddvojiti od celote družbe, zlasti ne od produkcijske sfere in sfere tržne menjave, ki predstavljata glavna ekonomska izvora za preživetje družine. Zašli bi v brezizhodno enostranost in v iluzijo samozadostnosti družine, če ne bi prej navedenih značilnosti notranjega družinskega sveta povezali z zunanjim svetom družine, t.j. z "javnim" delom celokupne družbene reprodukcije. Pa tudi to ni dovolj. Upoštevati moramo tudi njeno lastno umeščenost v sfero zasebnosti, potrošnje in individualne reprodukcije in posledice, ki odtod izhajajo za družino.

Specifičnost sodobne (jedrne) družine kot družbene enote in njena psihosocialna reprodukcija v dobršni meri izvirata prav iz umeščenosti družine v sfero zasebnosti in potrošnje. Tudi spori in prelomi v družinah imajo velikokrat svoj izvor v nasprotjih in konfliktih med dejavnostmi in potrebami ljudi v zasebni sferi in v drugih družbenih sferah.

V svoji vlogi osnovne institucije v sferi zasebnosti/potrošnje opravlja družina dve važni funkciji: **biosocialno reprodukcijo** (rojstvo in vzgoja otrok) in **individualno psihosocialno reprodukcijo** družinskih članov. Ta druga funkcije je zajeta v vsakdanjem obnavljanju delovne sposobnosti in sposobnosti za preživetje v konkurenčnem boju na trgu delovne sile (in/ali kapitala). Obe funkciji sta temelja celotne družbene proizvodnje in s tega vidika ima družina izredno pomembno **ekonomsko funkcijo**, pa čeprav ta ni predvsem proizvodna funkcija (kot je to bila v tradicionalni družini).

Družina se ohranja kot navidez samostojna psihosocialna skupnost, ki naj bi jo karakterizirale predvsem notranje interakcije njenih članov, njen notranji življenjski svet, ki smo ga prikazali v prejšnjem podpoglavju. Ta vsakdanji družinski svet je podvržen številnim pritiskom in pogojevanjem, ki jih nalaga ljudem celotna "ekonomija vsakdanjega življenja": ritmu menjav različnih temeljnih opravil, kot so delo, nakupovanje, poraba, prosti čas, učenje oz. priprava na delo. Pri tem se njeni člani srečujejo s protislovnimi vedenjskimi premisami in socialnimi vlogami.

Raziskave o posredovanosti družine in ostale družbe velikokrat poudarjajo le vpletenost razredno, slojno, kulturno specifičnih družbenih norm v proces biosocialne reprodukcije in socializacije in zanemarjajo prav tako očitno družbeno posredovanost vsakdanje sociopsihične reprodukcije družinskih članov (zlasti odraslih). Večina ljudi namreč najde v družini osrednji "prostor" za vsakdanje obnavljanje svojih fizičnih in duševnih sil ter sposobnosti, in v posebnem, osrednje mesto za kompenzacijo identitetnih izgub v drugih družbenih dejavnostih (zlasti na delu).

Za zaposlenega odraslega je to, da vsak dan odhaja na delo in se zopet vrača z dela, bistven del vsakdanjega cikla in v tem ciklu posameznik oblikuje in potrjuje svoj odnos do dela, trga, družine, do sebe in do svojih socialnih vlog. Vračanje v družino razume kot vračanje k pravemu sebi, odhod na delo pa največkrat kot (začasno) odpoved delu.

Brez družine ne bi bilo mogoče kontinuirano delovanje ostalih družbenih sfer. Družba potrebuje ljudi, ki poznajo vsaj minimum emocionalne stabilnosti, saj brez tega človek ne more nemoteno opravljati kompleksnih delovnih in drugih nalog. Tu pa je družina nujno potreben stabilizacijski dejavnik osebnosti . Duševne obtežitve, ki jih s seboj prinaša delo in druge dejavnosti izven družine, zahtevajo obstoj nekega "protiokolja", v katerem posameznik vsakodnevno dosega kompenzacijo izgub, ki jih prinašajo te obtežitve. Danes se zdi družina kot najbolj primerna in ljudem najprej dostopna oblika tega "protiokolja" (Ottomayer, 1977).

Tako postaja družina vse bolj socializacijska enota za vse svoje člane in ne predvsem za otroke. Medtem ko otroci doživljajo v družini začetke družbenega oblikovanja, pa odrasli v njej utrjujejo in vzdržujejo temeljno strukturo odnosov do družbe in do samih sebe in si s tem ponotranjajo takšno strukturo identitete, ki

čim bolje ustreza socialni realnosti. Tudi otroci nudijo staršem določeno resocializacijo, obenem pa predstavljajo otroci in ukvarjanje z njimi za starše enega od kompenzacijskih dejavnikov v vsakodnevni psihosocialni reprodukciji.

Skozi proces vračanja v družino kot mesto ponovne osebnostne integracije posameznik razvija ravno takšen odnos do družbe in do svojega dela, ki končno bolj kot vse neposredno ideološko učinkovanje utrjuje dano družbo. Utrjuje se prepričanje o segmentiranju družbe in o omejenosti posameznikovih kompetenc le na nekatera ožja področja življenja, ostala pa prepušča drugim, npr. političnim subjektom. Poleg tega posameznik na svojski način upravlja s svojim lastnim afektivnim in emocionalnim življenjem, s svojimi potrebami, namreč tako, da njihovo zadovoljitev išče le v določeni sferi življenja in na določen način. In družba ga v tem podpira (Ule, 1986).

Psihosocialna protislovja sodobne družine torej niso posledica samo notranje psihosocialne klime družine, ampak so predvsem protislovja specifičnega mesta družine v sodobni družbi. Sodobna družina torej ni predvsem svobodna skupnost ljudi in prostor osebne svobode. Kolikor bolj se razvija v smeri male družine, zaprte v svoj privatni svet in ločene od ostale družbe, toliko bolj postaja mesto prisilnih oblik osebnostne reprodukcije navkljub videzu prostosti in neposrednosti v stikih z ljudmi.

5.1.

MORALNA IDENTITETA
IN SPOLNE RAZLIKE

5. poglavje

Vsakdanji svet in spolne razlike

5.1.

MORALNA IDENTITETA IN SPOLNE RAZLIKE

Eno temeljnih vprašanj ženskih študij je, zakaj ženske tako brez pomislekov umeščajo sebe in svoje primarne življenjske interese v zasebno sfero, v sfero vsakdanjega življenja, pa čeprav vsi podatki in številni razlogi govorijo, da se s tem izolirajo od odločilnih družbenih procesov, da s tem odstopajo drugim možnost in pravico odločanja o družbenih problemih, torej tudi o ženskah samih (Pagon, 1991). Odgovori na to vprašanje so po večini nezadostni, ko navajajo razloge, kot so: družbena represija in neenakopravnost moških in žensk. Razlogi za takšno obnašanje žensk so torej globlji, segajo v območje osebne in socialne identitete žensk, zadevajo temeljne premise vrednotenja in moralnih ocen samega sebe in drugih oseb pri ženskah in pri moških.

Prav glede ženskega angažiranja v javnosti, pa naj bo v svetu dela, poslovnosti ali politike se vedno znova slišijo kritike, češ da emancipiran nastop žensk v javnosti povzroča zanemarjanje družine, skrbi za druge, kar naj bi bilo primarna domena žensk. Takšne kritike ocenjujejo težnjo žensk po samorazvoju kot znak njihovega egoizma. Pomembno pa je, da takšni očitki prihajajo tudi od žensk samih, ne le od moških. Ne more se prikriti dejstvo, da se morajo s takšnimi očitki praviloma soočati vse ženske, ki stojijo pred vprašanjem, ali se bolj angažirati v javnosti, v poklicu ali v zasebnosti. To se jim postavlja kot moralna dilema, ne kot pragmatski konflikt interesov. Za moške je tu situacija praviloma drugačna. Kajti, če si že zastavljajo dilemo: zasebni ali javni angažma, to praviloma ni moralna dilema, temveč konflikt interesov, in odgovor nanj izhaja običajno iz "izračuna koristi in izgub", ne pa iz moralnih principov in moralnih dilem.

Vprašanje, ki se mi tu postavlja, je torej, odkod ta silna moralna obremenjenost z zgornjimi dilemami pri ženskah. Odkod strah moških in žensk pred tem, da bi vodila svoboda žensk do zanemarjanja njihovih odgovornosti za družinske odnose? Odkod navidezno nerazumljiv odpor mnogih žensk proti ženskim pravicam? Ali morda posebno žensko pojmovanje moralnih vprašanj, zlasti vprašanj o pravicah in odgovornosti posameznika (posameznice), vpliva na "moralno obloženost" dileme: zasebni ali javni angažma? Že ta nabor vprašanj o razlogih (samo)umeščanja žensk v zasebno sfero kaže na velik pomen specifičnega moralnega samoocenjevanja žensk pri njihovih odločitvah.

Razlika med izkušnjami žensk in predstavitvijo človekovega razvoja, ki prevladuje v celotni psihološki literaturi, je bila doslej interpretirana kot razvojni problem žensk. To pa seveda lahko kaže tudi na problem enostranske predstavitve, na omejenost zaznav "conditio humana", na izločitev določene resnice v odnosu do življenja.

Zelo važen je način, kako ljudje govorijo o svojem življenju. Namreč jezik, ki ga uporabljajo, in zveze, ki jih vzpostavljajo, odkrivajo svet, ki ga zaznavajo in v katerem delujejo (subjektivni svet). Zdi se, da je za ženske primarnost odnosov z drugimi ljudmi, vezanost na druge, neločevanje sebe od drugih, konstitutiven problem identitete. Pripravljenost žensk na samožrtvovanje je stalno prisotna dispozicija. Zato je za ženske problem, kako uresničiti težnjo po samouresničenju, po samorazvoju,

Težava je tudi v tem, ker se konflikt med samoodpovedjo zaradi ohranitve odnosa in samorazvojem, podobno kot sorodni konflikt med strastjo in dolžnostjo, med odgovornostjo do drugih in svobodo posameznika(ce) ne more rešiti s formulami razuma ali morale. Po Eliotu se v teh konfliktih kaže "skrivnostna komplek-snost našega življenja", ki je nedostopno formulam in vedno "prekratkim" moralnim presojam.

Veliko žensk je zapletenih v nerazrešljiva nasprotja med moralo "udeleženosti" pri zadevah drugih ljudi in samorealizacijo. To nasprotje se konkretizira v vprašanje, kot je: odkod si jemljem pravico drugim povzročiti bolečino s svojimi dejanji? Ženske bi morale takšno vprašanje zastavljati tudi sebi, ne le drugim ljudem, saj tudi same sebi velikokrat povzročajo bolečino. Paradoks ženskega odločanja v moralnih dilemah je, da se velikokrat "pra-

vilno odločajo", toda ta odločitev nasprotuje njihovi etični drži. Ženske, ki resno poskušajo rešiti to dilemo med odgovornostjo za odnose in individualizacijo, morajo početi tudi stvari, ki so boleče zanje in za druge. Ključna dilema te vrste je odločanje o rojstvu otroka. Osrednja težavnost odločanja v takšnih okoliščinah je, da alternative niso povsem jasne, da se jih ne da posplošiti, ker so principialno konkretne. Ženske so tedaj prisiljene sprejeti kompromise med nasprotnimi moralnimi ocenami, kar se kritikom zdi izogibanje moralni presoji ali moralna nemoč žensk.

Vloga ženske v življenjskem ciklusu

Freud se je dolgo časa mučil s tem, kako bi uskladil razlike med moško in žensko anatomijo s svojimi siceršnjimi predstavami o psihološkem razvoju posameznika. Puberteta, ki prinese dečku velik prodor libida, označuje za deklice novi val potiskanj, ki je nujen za preobrazbo prvotno še "moške" seksualnosti mlade deklice v specifično žensko odraslo seksualnost. Freud je zvedel to transformacijo na priznanje dejstva kastracije pri deklici. S tem se pri deklici razvije trajen občutek manjvrednosti, ki ostaja kot rana v doraščajoči ženski (Freud, 1972, 1987).

Potem ko je Freud poizkušal prilagoditi ženske svojim moškim koncepcijam , ko je predpostavil zavist do penisa in strah pred kastracijo kot glavno gonilo na začetku duševnega razvoja žensk, te svoje hipoteze ni mogel uskladiti z opažanji. Zato se je raje posvetil moči in trajnosti predojdipske povezave otroka z materjo. Razlika med deklicami in dečki v tej predojdipski zvezi z materjo, se mu je zdela odločilna tudi za nastanek razlik v moralnem presojanju obeh spolov. Po Freudu je ženska v moralnem razvoju v zaostanku za moškim, saj "ženska ni nikoli tako neizprosna, tako brezosebna, tako neodvisna od svojih emocionalnih izvorov, kot se to zahteva od moških"... "ženske imajo drugačna merila etično-moralnega delovanja kot moški", namreč "ženske kažejo manjši občutek za pravičnost kot moški, manj nagnjenja za podleganje velikim nujnostim življenja, one se puščajo v svojih odločitvah pogosteje voditi nežnim in sovražnim čustvom " (Gilligan, 1985, str.15).

Carol Gilliganova navaja v svoji znani knjigi Drugi glas (1985)

te Freudove misli kot dokaz njegove teoretske pristranosti, kot dokaz za projekcijo Freudovih lastnih konceptualnih omejitev v analizi moških in ženskih moralnih presoj v teoretski problem - problem razvoja ženske (morale). Gilliganova ugotavlja podobne omejitve tudi v drugih pomembnih teorijah o moralnem razvoju. Povsod opaža, da se nesposobnost teorije, da bi videla svoje lastne omejitve, tolmači kot omejitev v objetku (ženski).

Po mnenju druge pomembne ameriške avtorice Nancy Chodorove je potrebno denaturalizirati te razlike in jih pojasniti z razliko v socializaciji deklic in dečkov. Po Chodorovi te razlike izhajajo iz tega, ker so ženske v glavnem odgovorne za vzgojo malih otrok. Mali otroci so v tesnem stiku z materjo in manj z očetom, zato je že zgodnji socialni svet različen za dečke in deklice, ga različno doživljajo in jim vtisne temeljne spolne razlike. Posledica tega je, "da se ženska kot osebnost v vsaki obstoječi družbi bolj kot moški definira z ozirom na druge ljudi in v povezavi z drugimi" (Chodorov, 1978, nav. po Gilligan, 1985, str. 16). Pri tej svoji tezi se Chodorova naslanja na Stollesove raziskave o razvoju spolne identitete, iz katerih izhaja, da se jedro spolne identitete izoblikuje nekje v prvih treh letih življenja.

Chodorova ugotavlja, da se želje mater nagibajo k temu, da jim postajajo hčerke podobne, in da se ne diferencirajo od njih, medtem ko dopuščajo sinovom, da se diferencirajo od njih. Zato se deklice identificirajo z materjo, ko se definirajo kot ženske, in jim ni potrebna diferenciacija. To je v nasprotju z dečki, ki morajo za to, da pridejo do svoje spolne identitete, doseči diferenciacijo od matere. Vendar pa obstoj spolnih razlik v zgodnjem izkustvu individuacije in odnosov ne pomeni, da imajo ženske šibkejši jaz kot moški, oz. da so moralno v zaostanku za moškimi, ali da so manj odporne za psihoze.

Navedene razlike v socializaciji deklic in dečkov pomenijo, da deklice prinašajo na prehodu iz otroštva v adolescenco takšno primarno podobo o sebi, ki bolj poudarja empatijo kot pri dečkih. Deklice zato kažejo večjo sposobnost za doživljanje čustev drugih ljudi kot svojih lastnih čustev in se v manjši meri kot dečki definirajo skozi zanikanje predojdipskih vzorcev odnosov. Regresija do teh vzorcev zato pri deklicah ni tako temeljna nevarnost za njihov jaz kot za dečke.

Po Chodorovi je moškost definirana z odvajanjem od matere

(kasneje tudi od očeta), ženskost pa nasprotno s povezavo. Zato moški doživlja intimnost kot potencialno grožnjo svoji moški identiteti, medtem ko jo ženska doživlja kot potrditev svoje spolne identitete. Po drugi strani pa ženska doživlja ločenost od drugih kot potencialno grožnjo svoji identiteti, medtem ko le-ta za moškega predstavlja potrditev njegove spolne identitete. Od tod izhaja, da imajo v življenju moški v povprečju več težav z odnosi, ženske pa z individuacijo. Do tu smo dajali le deskriptivne ocene. Vendar pa te ocene sila hitro postanejo vrednotenja, torej nenevtralne, ker je moški vzorec moralnosti družbeno sprejet kot podoba univerzalne morale, pravi Chodorova (Chodorov, 1978). Tako iz deskriptivnih razlik nastajajo ocene, ki predstavljajo handicap za ene in privilegij za druge.

Podobne razlike v tipičnih ravnanjih in razmišljanju deklic in dečkov kot v raziskavah o moralnem razvoju otrok se kažejo tudi v raziskavah otroške igre. A tudi tu prihaja do hitrih preskokov iz ravni opisa v raven vrednotenja. Po Gilliganovi se to opaža v različnih študijah otroške igre, od Meadovih do Piagetovih raziskav. Posebej so značilne raziskave o otroški igri Leverjeve, ki je opazovala vrstniške skupine v osnovni šoli. Leverjeva je ugotovila npr., da se dečki igrajo bolj pogosto na prostem kot deklice, da se dečki igrajo pogosteje kot deklice v večjih in starostno mešanih skupinah, da se raje igrajo konkurenčne igre (deklice pa raje igre s sodelovanjem) in da igre dečkov trajajo dlje kot igre deklic (Lever, 1976, nav. po Gilligan 1985, str.18).

Opazila je tudi, da igre dečkov niso daljše le zato, ker dečki izkazujejo v njih večjo spretnost in se zato manj dolgočasijo, temveč tudi zaradi tega, ker je dečkom konflikt, spor, užitek in nikakor ne pomeni razloga za prekinitev igre. V nasprotju s tem pa deklicam konflikti pomenijo težavo, težje jih prenašajo in pogosto privedejo do prekinitve igre. Zdi se, da dečki v "juristični" razpravah uživajo prav toliko kot v igri.

Leverjeva je te svoje ugotovitve primerjala s Piagetovimi raziskavami o uvajanju igralnih pravil v igre otrok, v katerih je Piaget ugotovil, da so dečki v otroštvu izjemno fascinirani s postavljanjem igralnih pravil in z razdelavo fair poteka iger. Tega pa po njegovem ni opaziti pri deklicah. Deklice imajo bolj pragmatično stališče do igralnih pravil. Neko pravilo upoštevajo kot dobro toliko časa, dokler se potrjuje v neki igri. Deklice so tudi bolj tolerantne

do izjem v pravilih in lažje pristanejo na inovacije. Posledica tega je po Piagetu, "da je občutek pravičnosti pri majhnih deklicah precej manj razvit kot pri dečkih" (Piaget, 1932, nav. po Gilligan, 1985, str.19). Občutek pravičnosti pa je po Piagetu bistven v moralnem razvoju. V tem Piagetovem stališču je jasno viden preskok iz opisa v vrednotenje, namreč obravnavanje moškega razvoja kot norme za moralni razvoj sploh.

Predsodki, ki so vodili Piageta k temu, da izenači razvoj moških z razvojem otroka nasploh, so obarvali tudi dela Leverjeve. Njeno razpravo o rezultatih tovrstnih raziskav vodi domneva, da je moški model moralnosti boljši zato, ker bolj ustreza ritualom uspeha v modernih industrijskih družbah. V nasprotju s tem imajo tankočutnost in upoštevanje čustev drugih, kot jih razvijajo deklice v njihovih igrah, le manjšo tržno vrednost, lahko so celo ovira na poti k poklicnemu uspehu. Leverjeva s tem postavlja implicitni nasvet staršem in vzgojiteljem, naj se deklice glede realitet odraslega življenja zgledujejo po fantovskih igrah, če nočejo ostati odvisne od moških.

Tudi Laurence Kohlberg, najpomembnejši raziskovalec moralnega razvoja otrok, je imel podobna stališča o razlikah med moškim in ženskim moralnim razvojem kot zgodnji raziskovalci otroških iger. Dopolnil pa jih je s pripombo, da se otroci najučinkoviteje naučijo lekcij življenja skozi prevzemanje vlog drugih, predvsem v poteku poravnavanja sporov. Tu za Kohlberga dekliške igre zopet postanejo (dozdevno) manj pomembne za moralni razvoj kot fantovske igre. Kot Leverjeva, je tudi Kohlberg opažal, da deklice raje prekinejo z igro, če se začnejo spori zaradi pravil in to ogrozi medosebne odnose soigralcev.

Po Kohlbergu dekliška igra posnema kooperativno organizacijo človeških primarnih odnosov. Nasprotno pa se dečki v svojih igrah že zgodaj začno uriti v konkurenčnih situacijah in v odprtem prenašanju konkurenčnih odnosov, učijo se sodelovati s sovražniki in konkurirati s prijatelji. Dekliške igre pa se odvijajo v manjših intimnih grupah, pogosto v privatnih prostorih. Razvijajo empatijo in senzibilnost, ki je nujna za prevzemanje vlog bodoče žene, matere, oskrbovalke drugih.

Tako po Kohlbergu dosežejo dečki in deklice puberteto z različnimi interpersonalnimi orientacijami in socialnimi izkušnjami. Adolescenca kot odločilna faza za osamosvajanje kot "faza druge

individuacije" (Blos, 1980), je torej v dekliškem razvoju močno različna od adolescence v fantovskem razvoju, in s tem po Kohlbergu tudi močno problematična.

Kohlberg je, zaradi opaženih razlik v moralnem razsojanju žensk, ženske umeščal na nižje mesto v svoji znani shemi šeststopenjskega moralnega razvoja otrok in mladostnikov.

Priloga

Kohlbergova shema moralnega razvoja

Kohlberg je prišel do svoje sheme moralnega razvoja na osnovi več kot 12-letnega kontinuiranega spremljanja moralnega razvoja 75 dečkov od otroštva do odraslosti (Kohlberg, 1982).

Kohlbergovo tipologijo sestavljajo tri glavne stopnje moralnega razvoja in vsako od njih loči še v dve podstopnji (nižjo, višjo). Tako pozna:

- **predkonvencionalno moralo:** na tej stopnji razvoja posameznik vrednoti postopke predvsem s pomočjo njihovih fizičnih posledic (kazni, nagrad),
- **konvencionalno moralo:** to imenuje Kohlberg tudi konformistično fazo, oseba na tej stopnji razvoja ne le da se prilagaja pravilom svoje družine, skupnosti, naroda, države, ampak jih tudi brani in opravičuje,
- **postkonvencionalno ali avtonomno moralo:** to odlikuje po Kohlbergovem mnenju velik napredek v smeri lastnih avtonomnih moralnih principov.

Upoštevajoč še zgodnjo in pozno fazo vsake stopnje, pridemo do šestih stadijev v moralnem razvoju, ki jih Kohlberg (1982, str.53) takole označi:

1. Nižja stopnja predkonvencionalne morale: opredeljevanje do kazni in podrejanje avtoriteti. Ravnanja se ocenjujejo kot dobra ali slaba glede na njihove materialne in fizične posledice, ne glede na njihov človeški pomen ali vrednost.
2. Višja stopnja predkonvencionalne morale: pravilen je tisti postopek, ki služi kot sredstvo za zadovoljevanje (lastnih) potreb. Človeške odnose razume kot menjavo podobno tisti na tržnici. Elementi pravičnosti, vzajemnosti so prisotni, a se vedno razlagajo na materialen pragmatičen način.
3. Nižja stopnja konvencionalne morale: dobro je tisto obnašanje, ki ga drugi odobravajo. Izhaja se iz stereotipnih predstav o zrelem ali normalnem obnašanju. Prvič postane važen namen nekega dejanja.
4. Višja stopnja konvencionalne morale: presoja je odvisna od avtoritete, spoštovanja pravil in čuvanja socialnega reda. Pravilno obnašanje je izpolnjevanje dolžnosti, spoštovanje avtoritet in ohranjevanje dane ureditve.

5. Nižja stopnja postkonvencionalne morale: opredeljevanje glede na družbeni dogovor, s poudarjanjem pravne veljavnosti in norm, ki so kritično predelane in jih je sprejela celotna družba. Obstaja jasna zavest o relativnosti osebnih vrednot in stališč, zato je poudarek na pravni opredelitvi stališča; čeprav se dopušča možnost spremembe pravne regulative, če je to v skladu s splošno dobrobitjo, namesto, da se, kot v četrti fazi, za vsako ceno ohranja ustaljen pravni red.

6. Višja stopnja postkonvencionalne morale: odločanje po vesti in samostojno izbranih etičnih principih, ki so logično upravičeni, trajni in trdni. To so univerzalna pravila pravice, vzajemnosti, in spoštovanja dostojanstva osebnosti.

Raziskava na dečkih je torej po Kohlbergovem mnenju pokazala, da obstajajo določene univerzalne stopnje razvoja moralne presoje in da tudi socialni, kulturni, religiozni pogoji ne vplivajo pomembno na razvojni vrstni red, kvečjemu na hitrost napredovanja po tem vrstnem redu. Na predkonvencionalni in konvencionalni stopnji razvoja (od 1.-4. stopnje moralnega razvoja) so moralne vsebine in vrednote odvisne od okoliščin in kulturno pogojene. Zato so glavne vrednote lahko različne, začenši od poštenosti do hrabrosti. Na najvišji postkonvencionalni stopnji razvoja pa prevladuje predvsem princip pravičnosti.

Glede na Kohlbergovo skalo moralnega razvoja se zdijo deficitarne predvsem ženske. Njihove moralne sodbe v povprečju ustrezajo 3. stopnji moralnega razvoja, to je nižji stopnji t.i. konvencionalne morale, kjer je morala definirana skozi medosebne odnose in kjer je dobrota izenačena s pomočjo drugim ter s povzročanjem zadovoljstva drugim.

Ta koncepcija dobrote po mnenju Kohlberga določa življenje odraslih žensk, kot se to odvija v njihovem domu. Kohlberg domneva, da ženske le takrat spoznajo nezadostnost svoje moralne perspektive, kadar stopijo v tradicionalno areno moških aktivnosti. Šele od takrat dalje lahko stopijo v četrto stopnjo moralnega razvoja, kjer so odnosi podrejeni pravilom, in v peto ter šesto stopnjo moralnega razvoja, kjer je v ospredju predvsem spoštovanje univerzalnih principov pravičnosti (Kohlberg, Kramer, 1969). Kohlbergova koncepcija moralnega razvoja izhaja iz moškega pojmovanja zrelosti in kaže pomembnost individuacije v razvoju. Če bi spremenili definicijo zrelosti, potem se ne bi spremenil le opis najvišjega stadija moralnega razvoja, temveč bi se spremenilo tudi razumevanje razvoja, vpeljali bi se novi pojmi, skratka, dobili bi nov pomen zrelosti (Gilligan, 1982, str. 29).

Erikson je dopolnil to podobo s tem, da ugotavlja, kako deklica preživi adolescenco psihično ogrožena. Tudi za Eriksona je značilno, da ima pri svoji teoriji pred očmi predvsem razvoj dečka kot splošni vzorec razvoja. Za Eriksona ženska drži svojo identiteto v neke vrste labilnem ravnotežju, v tem ko se pripravlja, da privablja moža, čigar ime bo nosila in s čigar statusom bo definirana (Erikson, 1968). Podobno kot pri Kohlbergu je tudi Eriksonova predstava moške in ženske identitete označena s tem, da je moška identiteta produkt odpiranja v svet, ženska identiteta pa je produkt intimne zveze z drugim človekom.

To njegovo stališče se po Gilliganovi ujema z Bettelheimovo interpretacijo nekaterih klasičnih pravljic. Takole npr. znani psiholog in psihoanalitik Bruno Bettelheim (1976, nav. po Gilligan, 1982, str. 22 - 33) pojasnjuje dinamiko moške adolescence skozi arhetip konflikta med očetom in sinom v pravljici "trije jeziki". Neumen sin dobi od očeta zadnjo šanso, da bi ga priznal za vrednega sina. Gre k mojstru in edino, kar se v enem letu nauči, je razumevanja pasjega govora. Oče obupa in požene sina od doma. Sin se na svojem potepanju po svetu znajde v deželi, katero obvladujejo podivjani psi, ki kar naprej lajajo in žrejo prebivalce. Zdaj se izkaže, da se je naš junak naučil pravih stvari. Ker razume pasji jezik, se pogovori s psi in zopet vzpostavi mir v deželi. Torej iz adolescentnega konflikta z očetom izide kot bleščeč zmagovalec, kot idealna figura za koncept življenjskega ciklusa.

V nasprotju s tem Bettelheim dinamiko ženske adolescence pojasnjuje s pripovedovanjem popolnoma drugačnih zgodb. V svetu pravljic sledi prvi menstruaciji pri deklicah faza zunanje pasivnosti, v kateri se zdi, da se nič ne dogaja. Vendar Bettelheim v globokem spanju Sneguljčice in Trnuljčice vidi močno notranjo koncentracijo, ki jo ima za nujno protiutež aktivnosti mladih avanturistov. Mlade junakinje se zbudijo iz globokega sna, a ne zato, da bi osvojile svet, ampak da bi poročile princa, ker je njihova identiteta interpersonalno definirana s "pripadnostjo moškemu". Na dejstvo, da je v pravljicah aktivno pustolovstvo domena moških, kaže tudi to, da so se ženske pustolovke vedno oblačile v moška oblačila.

Strah pred uspehom ali zgodba o Ani

Znani psiholog Mc Clelland je v svojih raziskavah o motivaciji prišel do koncepta storilnostne motivacije, ki po njegovem mnenju sestoji iz dveh komponent: motiva po uspehu (upanje na uspeh) in motiva po izogibanju neuspehu (strah pred neuspehom) (Mc Clelland, 1978).

Predvsem ženske študije pa so pokazale, da se deklice v razvoju praviloma drugače obnašajo v storilnostnih situacijah kot dečki. Deklice se prestrašijo konkurence in kompetence in popustijo v storilnosti celo tedaj, kadar je uspeh verjeten. Ena najbolj znanih raziskav v zvezi s spolnimi razlikami v storilnostni motivaciji, je raziskava M.Hornerjeve (1972, nav. po Gilligan, 1985, str. 24 - 26). V tej raziskavi je Hornerjeva dala študentkam in študentom nalogo, da nadaljujejo zgodbo, ki se je začela takole: "Ob koncu prvega semestra študija medicine je bila Ana (za študente John) najboljša v letniku, potem pa....." Za 65% študentk se zgodba nadaljuje tako, da se Ana prestraši uspeha. Najpogostejši razlog je: Ana se prestraši, ker se boji negativnih posledic, povezanih z uspehom, boji se socialne zavrnitve. V eni od tipičnih zgodb Ana po premisleku zniža svoje akademske aspiracije in vse svoje sile usmeri v pomoč svojemu prijatelju Karlu. Kasneje Ana opusti medicino, se poroči s Karlom in vzgaja otroke. Zgodba o Johnu se nadaljuje bolj pozitivno. Samo 10% študentov napiše, da John ne uspe. Ostalih 90% študentov kaže močno pozitiven odnos do Johnovih uspehov.

Podobne dileme, vsaj kot kažejo ženske študije, imajo številne uspešne ženske, posebej kadar imajo za konkurente moške. Bojijo se socialnega odklanjanja, zavisti. G.Sassenova (1980, nav. po Gilligan, 1985, str. 25) pravi, da izraženi konflikti pri ženskah pričajo, da ženske zaostreno zaznavajo "drugo stran uspeha", namreč visoko emocionalno ceno, ki pogosto spremlja uspeh. Sassenova ugotavlja, da ženske doživljajo občutke ogroženosti in strahu predvsem v konkurenčnih situacijah, ko je uspeh enega definiran z neuspehom drugega.

Vendar takšni občutki niso vezani le na ženske. Zdi se, da jih imajo tudi dovolj občutljivi moški. Znan je avtobiografski zapis

B.Shawa, kjer poroča o tem, zakaj se je nenadoma odločil zapustiti uspešno podjetniško dejavnost in postati literat. Ko 70 letni Shaw razmišlja o svojem življenju, ne pojasnjuje svoje identitetne krize v mladosti s pomanjkanjem uspeha ali priznanja, ampak s presežkom obeh.

"Predstavljajte si me v starosti 20 let, z ekonomsko izobrazbo, v poklicu, ki ga z vsem srcem preziram, kot vsak pameten človek prezira tisto, česar se ne more rešiti. Marca 1876 sem se rešil tega" (Gilligan 1985, str.27). Tedaj se je Shaw odločil za opustitev uspešne kariere, za drugačno življenje, v katerem bo študiral in pisal, oz. delal tisto, kar mu ustreza. Zanimivo je, da Erikson, ko ocenjuje Shawovo odraščanje, ne vidi nobenega razloga, da bi Shawovo odklanjanje uspeha označil kot izraz nevrotičnega strahu pred storilnostjo. Erikson vidi v tem dejanju predvsem izjemno manifestacijo izjemne osebnosti (Gilligan, 1985, str. 25).

"Moška" principielnost nasproti "ženskemu" altruizmu

Drugačnost predstav, ki predstavljajo problem pri interpretaciji ženskega razvoja, je razvidna iz moralnih sodb dveh enajstletnih otrok, dečka in deklice, ki v istih dilemah vidita različne moralne probleme (Gilligan, 1985, str. 37). Oba sta postavljena pred rešitev dileme (iz Kohlbergove serije za merjenje moralnega razvoja v adolescenci) med moralno normo in logičnim vrednotenjem. Dilema je naslednja: moški po imenu Heinz je v dilemi, ali naj ukrade zdravilo, ki ga ne more kupiti, s katerim bi rešil življenje svoji ženi.

Enajstletni Jack se od začetka strinja, da lahko Heinz ukrade zdravilo. Dilemo razume kot konflikt med vrednotami lastnine in življenja, spozna logično prioriteto življenja in s tem utemelji svojo odločitev. Na pripombo, da bo Heinz s tem prekršil zakone, Jack pravi, da zakoni vsebujejo tudi napake. Fasciniran z močjo logike ta deček na prehodu iz otroštva v adolescenco na vrhuncu otroške inteligence (po Piagetu) doživlja moralne dileme kot neke vrste matematične probleme in jih tako tudi rešuje.

V nasprotju z Jackom je reakcija Amy na videz nelogična, negotova. Na vprašanje, če Heinz lahko ukrade zdravilo , Amy od-

govori: "Ne, mislim da ne. Zdi se mi, da obstajajo še druge možnosti, npr., da si sposodi denar, ampak njegova žena tudi ne sme umreti..." Na vprašanje, zakaj ne sme ukrasti zdravila, ne odgovori niti s sklicevanjem na lastnino niti na zakone, ampak govori o tem, kako bi kraja delovala na odnose med Heinzom in njegovo ženo. "Če bi ukradel zdravilo, bi morda rešil ženo, ampak morda bi moral potem v zapor in njegova žena bi potem morda še bolj zbolela in takrat ji ne bi mogel priskrbeti zdravila. Zato mora najti drug način, da bi prišel do zdravila" (Gilligan, 1985, str. 38).

Za Amy se svet ne sestoji iz samostojnih ljudi, ampak iz odnosov, ne iz sistema pravil, ampak iz medsebojnih povezanosti. Amy ne opazuje dileme kot matematičen problem ampak kot zgodovino odnosov, ki se razvijajo v nekem času in prostoru. Zato predpostavlja, da bo žena pozneje še potrebovala moža. Amy vidi rešitev v tem, da se lekarnarju prikaže celotna situacija in če to ne pomaga, da se apelira na tiste, ki bi lahko pomagali. Glede na Kohlbergove definicije stadijev moralnega razvoja se zdi Amyina zrelost za stopnjo nižja kot pri Heinzu. V reševanju konfliktov se torej Heinz obnaša kategorično, Amy pa odvisno od konteksta. Zato se zdijo njene reakcije manj samozavestne in odločne.

Freud svoj tekst Nezadovoljstvo v kulturi začne z vprašanjem: kaj je v življenju resnično vredno? Sklicuje se na neko pismo Romaina Rollanda, v katerem piše, da človeka nič bolj ne osrečuje kot občutek večnosti, oceanski občutek. Freud zavrne primarnost t.i. oceanskega izkustva, povezanosti posameznika z življenjem. Po Freudu to izkustvo izhaja iz otroške nemoči, da bi razlikoval svoj jaz kot izvor občutkov od ostalega sveta. Občutek avtonomije in ločenosti od objektov je za Freuda primarnejši od izkustva združenosti. To razlikovanje izhaja končno iz frustracije, ki jo doživi dojenček takrat, ko prenehajo njegovi prvotni zunanji dražljaji, predvsem materine prsi. V tem dejstvu vidi Freud rojstvo jaza, ločitev jaza od objektov, ki povzroči, da se občutki lokalizirajo v jazu, medtem ko ostalo postane objekt zadovoljitve (Freud, 1972a).

To razlikovanje sebe od zunanjega sveta ne vzpodbuja le procesa diferenciranja posameznika od drugih, temveč tudi strmljenje po avtonomiji, željo po kontroli izvorov zadovoljstva, po zava-

rovanju možnosti za srečo. Namesto povezanosti v primarnem narcizmu, ki je po Freudu znak otroške nemoči, povezane z iluzijami in zanikanjem nevarnosti, nastopi ločitev. Torej postane agresivna samopotrditev podlaga odnosov. Ta primarna ločitev se kasneje zavaruje z moralo, ki zavira eksplozivni agresivni potencial posameznikov in upravlja medsebojne odnose ljudi v družini, državi in družbi.

V tej podobi razvoja posameznika ženske zopet izpadejo kot izjema od pravila, kajti izkazujejo ljubezen, ki ni pomešana z jezo, ki ne nastane niti z ločitvijo niti z občutkom enosti s celim svetom, temveč predvsem z občutkom povezanosti z drugimi, s primarno zvezo med seboj in drugimi (Gilligan, 1985, str. 63). Zato v Freudovi shemi mati ne more pričakovati podobnega odnosa do sebe, kot ga ona izkazuje do svojih otrok. Sin ne more zavzeti enakega odnosa do matere kot ona do njega, ker to pomeni nevarnost za njegov jaz, namreč odvisnost od izbranih objektov ljubezni, rizik bolečine in podobno.

C.Gilligan si zastavi zanimivo vprašanje, zakaj je mati pripravljena vendarle vzeti riziko ljubezni nase (Gilligan, 1985, str.63). Po njenem mnenju je razlog morda v tem, da ženska ljubezen temelji na drugačnem doživljanju povezanosti z drugimi in na drugačnem reagiranju na frustracije v odnosu kot moški. Iz te alternativne sheme odnosov ženske do drugih se zdi, da jaz ne izhaja niti iz izolacije in klica po pomoči niti iz stapljanja s celoto sveta, temveč da je vpleten v nedeljivo obliko odnosov, ki je ne moremo spregledati, jo pa zelo težko opišemo. Ženske, ki kljub ločitvam od drugih in izgubam v odnosih, dokazujejo trajen občutek povezanosti, izkazujejo neko povsem drugačno samoizkušnjo, kot je tista, ki jo opisuje Freud.

Freud sam se je veliko spraševal o tem, kako bi zajezili (po njegovem) največje zlo civilizacije, širjenje agresivnosti in obrambe pred njo, ki je povzročila prav toliko nesreč kot agresivnost. Tu je Freud prišel v nasprotje s samim seboj, saj je videl rešitev tega problema v primarnem občutku povezanosti; ne v oceanskem izkustvu, temveč v "altruističnem gonu", ki vodi v takšne odnose z drugimi, kakršni slonijo na "želji po združevanju". Čeprav je imel Freud na drugih mestih v svojih delih to željo po združenju z drugim za nasprotno razvoju posameznika, je v "Nezadovoljstvu v kulturi" skiciral nek razvojni potek, ki manjka v njegovi zgodnji

predstavitvi razvoja posameznika. Ta nova oblika individualnega razvoja ne vodi od agresije k ločitvi, temveč od diferenciacije k medsebojnosti. S tem, ko je Freud označil ta "gon" za "altruističen", igra na karte drugačnih moralnih predstav, kot so tiste, ki služijo brzdanju agresije.

Poleg te drame človekovega moralnega razvoja, ki jo popiše Freud, se odvija še en scenarij. V tem scenariju se kaže povezanost s soljudmi kot primarni vidik tako individualne psihologije kot civilizacije nasploh. Ta vidik ni iluzija niti nima eksplozivnega in transcendentalnega značaja oceanskega izkustva. Namreč, če izhajamo iz Freudovega spoznanja, da "človeški posameznik sodeluje v razvoju človeštva, medtem ko istočasno zasleduje svojo življenjsko pot", se nenadoma pokaže ločenost prav tako iluzorično kot poprej povezanost. Freud je vedel, da bi dala vgraditev tega (neinfantilnega) občutka povezanosti v sklop njegove teorije gonskemu življenju, pa tudi njegovim predstavitvam subjekta in njegovim opisom odnosov, drugačne barve.

Ta odkritja pokažejo na drugačno podobo morale od tiste, ki temelji na hierarhiji, občutku poslušnosti, sledenju pravilom, pravičnosti: namreč podobo morale, ki temelji na socialni mreži posameznikov, ki ima svoj izvor v občutku skrbi za drugega in na viziji, da morata biti jaz in drugi obravnavana kot enakopravna, da je vsakdo vpleten v to mrežo in da nihče ne sme biti prepuščen sam sebi ali oškodovan. Ti divergentni cilji odsevajo paradoksalne resnice človeškega življenja, namreč da sami sebe poznamo kot samostojne le v toliko, kolikor živimo v povezavi z drugimi in da poznamo odnose le v toliko, kolikor znamo razlikovati med seboj in drugimi.

Soočenje ženske moralne presoje z moško moralno presojo kaže na dve vrsti razsojanja, na dve vrsti gledanja na moralo. Eno se tradicionalno povezuje z moškostjo in s svetom javne družbene moči ("javnost"), drugo z ženskostjo in s sfero zasebnosti oz. vsakodnevnosti. Pri tem se na splošno ocenjuje "moški" nazor za ustreznejši kot ženski. Tudi psihološke raziskave izhajajo iz predpostavke, da posameznik z doraščanjem opušča ženski pogled. Vendar še ni jasno, kako lahko medsebojno združimo oba pogleda.

Zato, da bi bolj objektivno spregovorili o moralnem razvoju žensk, moramo najprej ugotoviti, če se ženski pogled na moralna

vprašanja ne poslužuje posebnega jezika, ki je sicer drugačen kot moralni jezik moških, vendar je prav tako pomemben (npr. jezik, ki je bogat z izrazi za občutke, čustva, sočutja, nianse v odnosih). Gilliganova meni, da moramo najti prostore, kjer morajo ženske odločati in so zato pripravljene tudi povzdigniti svoj glas.

Takšen "kraj" je po njenem mnenju odločanje o splavu s tem, ko je kontrola rojstev postala učinkovito sredstvo za kontrolo ženske plodnosti (ne da bi bila to hkrati kontrola in potiskanje njihove spolnosti). Tako so ženske lahko rešene tradicionalne pasivnosti in zadržanosti glede svoje spolnosti, kar jih je prej držalo v odvisnosti. Tako si lahko najdejo svoj lasten odgovor na vprašanje "kaj pravzaprav hoče ženska?", ki ga je postavil Freud. Vendar pa javno priznanje možnosti izbire ženskam še ni dovolj seglo v intimno sfero, zato prihaja v izvajanju ženske "pravice do izbire" glede splava še vedno do zasebnih in osebnih konfliktov s tradicionalnimi pojmovanji o ženskosti, posebno do izenačevanj dolžnosti z žrtvovanjem.

5.2.
"ČUSTVENA" ŽENSKA IN "RAZUMSKI" MOŠKI

Gilliganova, pa tudi drugi avtorji študij o genezi spolnih razlik potrjujejo domnevo o specifičnih razlikah v oblikovanju moške in ženske identitete, zlasti v odnosu do emocij in do instrumentalne racionalnosti. Ženske se lažje in z manj zadržkov zatečejo k neposrednim emocionalnim odzivom na situacijo, medtem ko moški skušajo svoja čustva zadržati in sledijo raje razmislekom o lastnih in tujih namerah in o možnih sredstvih za njihovo realizacijo/ali preprečitev.

Ta domneva je lahko hitro izvor za utrditev znanih predsodkov o ženskah, npr. da so ženske "čustvene", "mehke","neodporne na pritiske realnosti", moški pa "razumski", "trdi", "odporni za pritiske realnosti". Takšni predsodki utrjujejo patriarhalne predstave o tem, da so ženske potrebne moške zaščite, da ne morejo biti avtonomne in suverene v svetu itd.Zato moramo ugotovitve o tendenčnih razlikah v načinu moške/ženske presoje moralnih situacij in o razlikah v stopnji emocionalnosti ali razumske presoje v odzivih na situacije preučiti še z drugih vidikov.

V socialno konstrukcijo razlike: moška razumnost/ženska čustvenost vstopajo še druge komponente, pomembne za genezo predsodkov o manjvrednosti žensk nasproti moškim. Tako npr. sodi sem prepričanje, da je čustvovanje nekaj, kar je nižje od razumske presoje, nekaj kar moti razum in obratno, razum moti čustva. Zato mora "razumen človek" kontrolirati oz. v sebi zatreti čustva. Razumen človek (v tej perspektivi seveda razumen moški) lahko uporabi svoja čustva le tedaj, ko to služi izbranim ciljem ali pa tedaj, ko si res lahko dovoli "sprostitev".

Temeljni ugovor proti ostri delitvi na razum in čustva nam da-

je že uvid, da čustva niso samo t.i. emocionalna reakcija posameznika, t.j. tisto, kar neposredno občutimo kot "čustvo" (strah, ljubezen, naklonjenost, sovraštvo, odpor), temveč zajemajo celotno osebnost. Človek, ki ga zajame neko čustvo, je, kot ugotavlja Agnes Hellerjeva v svoji Teoriji čustev, kot celota vpleten v nekaj, do tega ni nevtralen ali distanciran (Heller, 1981, str. 19). To, v kar smo vpleteni, je lahko sila različno: drugi človek, ideja, jaz sam, dogodek, problem, situacija, drugo čustvo. Biti vpleten v kaj ni zgolj dodatek k ostalim psihološkim in fizičnim dogajanjem, temveč je notranja sestavina dejanj, misli, pogovorov, reakcij itd.

Razlikovati moramo torej med neposrednim občutenjem čustev in celotnim čustvenim odnosom do realnosti. S tem pa ni rečeno, da se občutena čustva, razum in volja medsebojno ne razlikujejo v tem odnosu "biti vpleten v", da nimajo sila raznolikih deležev, pač glede na situacijo in posameznika. Pri tem pa ti elementi vplivajo drug na drugega, v posebnem vpliva razum na čustva in obratno. V resnici sploh ne bi bilo nobenih čustev brez njihove kognicije, konceptualizacije, kajti šele konceptualizacija nam omogoči razlikovanje med različnimi vrstami čustev in medsebojno povezavo čustev. Prav tako je tudi reševanje še tako abstraktnih miselnih problemov povezano s čustvi, namreč s tem, koliko nam je nek problem "blizu" oz. "daleč", koliko se nam zdi zanimiv, koliko smo se sposobni identificirati z njim, skratka biti vpleteni vanj itd. Dobro nam je znano, da brez občutka bližine problema, brez neke vrste podoživljanja problema, ne moremo dobro reševati niti matematičnih ali fizikalnih nalog, kaj šele opravljati kompleksne naloge vsakdanjega življenja.

Nekatera duševna stanja pa sploh ne dopuščajo jasnega diferenciranja na razumska in čustvena stanja, ker so po svoji naravi neločljiva zmes obojega. Sem sodijo npr. stanja razočaranja, kesanja, radovednosti, radostne seznanjenosti z nečim novim itd. Navedena psihološka dejstva torej kažejo, da je ostro razlikovanje čustev in razuma mit oz. bolje, konstrukt. V čem pa (če sploh) potemtakem leži razlika med "moškim" in "ženskim" reagiranjem na situacijo, ki jo delno podpirajo tudi znanstvene raziskave?

Čustva sicer sodelujejo v vsem duševnem dogajanju, ker smo preprosto vedno v kaj vpleteni. Toda kljub temu lahko doživljamo čustva kot relativno ločena od ostalega duševnega dogajanja. Hellerjeva podaja nekaj možnih razlogov za to razlikovanje oz.

zoperstavljanje (Heller, 1981, str. 163-184):

- čustva lahko obstanejo le na ozadju zavesti, skratka ne zaznavamo jih kot takšnih (npr. pri izrazito intelektualni dejavnosti),
- le nekatere vrste čustev lahko priznamo za čustva, druge pa zanikamo (npr. afekte strahu, jeze, ki res lahko blokirajo mišljenje), šele odreagiranje teh afektov lahko razreši blokado čustev,
- nekatera čustva so nejasna, tako da moramo šele s posebnim razmislekom dognati, za kaj gre (smo prizadeti, zdolgočaseni, res veseli itd.),
- tudi nekatera razmišljanja lahko izzovejo čustvena stanja (npr. že misel na to, da smo storili kaj žalega dragi osebi, nas naredi žalostne),
- v novih situacijah se stare izkušnje velikokrat izražajo skozi nejasna čustva, ki potrebujejo dodatno miselno refleksijo.

Nobena od teh oblik razlikovanja čustev in mišljenja ne potrjuje njihove nujne ali stalne razlike. Mišljenje in čustvovanje imata svoji lastni zgodovini, namreč načine kategoriziranja, identificiranja, diferenciranja in medsebojnega nanašanja. Prav tako ima svojo zgodovino enačenje razum = moško in čustvo = žensko. Do teh enačb je prišlo šele v razvoju spolne delitve v družini in delu, zlasti v meščanski družbi.

Različne družbe in različne zgodovinske faze teh družb karakterizirajo specifične strukture čustvovanja, in zlasti specifično povezovanje določenih čustev z določenimi opravili in življenjskimi nalogami. Pri tem igra veliko vlogo družbena delitev dela. V splošnem velja pravilo, da kolikor trša je družbena delitev dela, toliko bolj bodo določena dela pripadala posameznim družbenim slojem, razredom, določenemu spolu.

V tradicionalnih družbah je posameznik v glavnem vse življenje opravljal določeno vrsto del in ni mogel izbirati dela, ki bi se mu najbolj posvetil. To pomeni, da je bilo njegovo čustvovanje močno ritualizirano. Npr. sklepanje zakonske zveze ni bilo odvisno od medsebojne ljubezni in naklonjenosti partnerjev, temveč od tega, ali imata sredstva za življenje. Poleg tega so igrali veliko vlogo zdravje partnerjev, delovna zmožnost in moč, nobene vloge pa ni igrala "lepa duša" ali zunanjost (Ebrecht, Hentschel, 1985, str. 121). Tudi v odnosu staršev do otrok čustva niso bila odločil-

LJUBLJANA

na, celo nasprotno, starši so bili pogosto povsem ravnodušni do razvojnih pogojev in možnosti svojih otrok.

Šele ko je bila izpeljana družbena ločitev materialne produkcije in rojevanja ter socializacije otrok, sta postala naklonjenost in ljubezen važna, celo konstitutivna pogoja zakonske zveze in družine ter vzgoje otrok. Šele tedaj so postale ženske pristojne za vzdrževanje emocionalnega ravnotežja v družini in so se začele odzivati s "tipično ženskim" čustvenim reagiranjem (Ebrecht, Hentschel, 1985, str. 122).

V nasprotju z ljudmi tradicionalnih družb lahko mi do neke mere sami izbiramo svoje naloge in delo. Poklic očeta ne determinira več poklicne izbire sinov, nihče nas ne sili k določeni poklicni izobrazbi, niti ne k osnovanju družine. Lahko se sočasno posvečamo različnim nalogam. Naloge in socialne zadolžitve imajo različno vrednost, so hierarhizirane (npr. prostočasna zabava, vzgoja otrok, izobraževanje, politična dejavnost, delo). Ustrezno tem dejavnostim organizira posameznik tudi svoje čustveno življenje.

Seveda tudi v modernih družbah izbira vlog ni povsem svobodna, temveč podlega mnogim omejitvam (sledi logiki kapitala, lastnine, konkurence na trgu dela in dobrin itd.). To objektivno sili mnoge ljudi, da prevzamejo dela, ki jim ne ustrezajo, v katere "niso vpleteni". Takšno je npr. po večini industrijsko delo delavcev v neposredni proizvodnji. Po drugi strani pa vsako delo terja od posameznika določeno koncentracijo, pozornost in potlačenje čustev, ki bi lahko zavrla izvrševanje nalog. Tako nastaja v subjektu razcep med instrumentalno dejavnostjo, posvečeno delu, in potisnjenimi občutki in čustvi.

Naslednji razlog za poglobitev razkola med čustvi in razumom je ideološki, namreč razsvetljenska ideologija o "obvladanju narave" z razumom. Realno je to pomenilo grobo znanstveno-tehnično obvladovanje zunanje narave in analogno discipliniranje svoje lastne notranje narave s sredstvi razuma in ponotranjene morale.

Oba vzroka - to je pritisk s strani instrumentaliziranega dela in pritisk razsvetljenske ideologije - sta privedla do različnega oblikovanja čustvenega doživljanja moških in žensk. Osnovni okvir duševnega dogajanja posameznika je postala instrumentalna ra-

cionalnost, toda tako, da so se moški pretežno z njo identificirali (kot njeni "subjekti"), ženske pa so jo preprosto sprejele kot dejstvo (in postale njeni "objekti").

Ponotranjenje instrumentalne racionalnosti povzroči najprej razcep med čustvi in razumom, ki ga nato "odkrije" znanost (npr. psihologija) in filozofija kot "dejstvo" in s tem povratno legitimira ta razcep. Po Hellerjevi je tudi Freudova psihoanaliza prispevala k temu legitimiranju razcepa - s tem ko je reducirala čustva na "gonsko naravo" in jih zoperstavila razumu (ta pa je situiran v "jazu").

Temeljna institucija, kjer se je družbeno utelesil in se vedno znova subjektivno reproduciral razcep med čustvi in razumom, je meščanska družina oz. v sodobni varianti, jedrna družina. Tu se je razcep utelesil v spolni delitvi: moški postane pristojen za poklic, za pridobitno dejavnost, za ekonomsko oskrbovanje družine, ženska za gospodinjstvo, vzgojo otrok, za ohranjanje dobrega emocionalnega vzdušja v družini. Svet dela in trga je **svet instrumentalne racionalnosti**, svet družine je **svet čustveno poudarjene intime.**

Skozi to delitev se pri ljudeh izoblikujeta dva različna odnosa do lastne duševnosti: kultiviranje čustev kot nekaj nadvse vrednega v gojenju intimnih odnosov in zanikanje čustev v imenu abstraktnega razuma, kot nekaj banalnega, neracionalnega, škodljivega za pametno vodenje življenja (Heller, 1981, str. 256). Zaradi različnih družinskih vlog so prvi odnos v glavnem zavzele ženske, drugega moški. Hellerjeva pravi:

"Ustvarjanje intimnosti je v prvi vrsti (postala) dolžnost ženske - ženska mora v sebi in v svoji okolici razvijati in gojiti ustrezna čustva: vdanost, ljubezen, nežnost, subtilnost, taktnost. Nasprotno pa je moški tisti, ki "živi" v svetu; mora spoznavati in prepoznavati naloge, mora kalkulirati, mora ciljnoracionalno načrtovati; zato naj bo mož "pameten", ostroumen, preračunljiv in poznavalec možnega igralnega prostora v dani situaciji" (prav tam, str. 291).

Ženske so se "specializirale" za zaznavanje čustev, za "prevajanje čustev" v govor. Pomagale so otrokom v izražanju, urejanju in raporejanju čustev in potreb. V tem delu so ženske pokazale pravo mojstrstvo. Nasprotno so moški postali neokretni v raz-

poznavanju lastnih in tujih čustev in v izražanju čustev in ženske so tiste, ki jim tu "priskočijo na pomoč". Za oba spola pa se je postavila ista naloga: reintegracija čustev in razuma, kajti trajen razcep čustev in razuma je grožnja za vsako osebnost.

"Ženska" sposobnost "branja" in izražanja čustev ni samo čustvena zadeva, temveč tudi intelektualna in moralna zadeva, je visoka mera socialne inteligence. Ženska ima v družini vloge terapevtke, pedagoginje in učiteljice obenem, toda največkrat za ceno potlačenja lastnih čustev in potreb. To za ženske ni samo neka izguba, temveč tudi svojska moč, tudi moč nad moškimi (Ebrecht, Hentschel, 1985, str. 128).

Moč žensk je omejena na obseg njihovih družin, zato se pogosto konča na vratih doma. Pa tudi njihova moč nad čustvenim življenjem njihovih mož in otrok je omejena, saj drugih ne morejo brez njihove privolitve spraviti v ustrezno razpoloženje, lahko pa jih s sugestivnimi napotki pripravijo k temu. Ženska moč je torej moč sugestije, žensko delo na urejanju čustvenega vzdušja v družini pa postane neskončna, nikoli dovršena naloga, ki zahteva trajno samoodrekanje (tako kot gospodinjsko delo). Še več, ženska moč sloni prav na njihovi pripravljenosti za nesebičnost (brez-sebnost). To je poudarila M. Brücknerjeva, ko je razpravljala o nasilju nad ženskami v družini:

"Temelj ženske materinske moči je njena nesebičnost. Ženska je močna, v kolikor se razdaja in živi za druge, njeno prihajanje k sebi je njeno razdajanje za druge" (M. Brückner, 1983, str. 62, nav. po Ebrecht, Hentschel, 1985, str. 129).

Razlika med moško - intelektualno poudarjeno avtonomijo in žensko - čustveno poudarjeno skrbjo za druge se odrazi v njihovih v tendenci različnih odnosih do sebe. Hellerjeva pravi, da **ženske razvijajo čustvo sebstva, moški pa samorefleksijo**. Na nek način sega žensko čustvo sebnosti globlje kot moška intelektualno obarvana samorefleksija, kajti čustvo vedno implicira nek celostni odnos, celostno vpletenost subjekta, refleksija pa velikokrat zajame le intelektualno posredovano zavest o sebi, vendar pa je čustvo sebstva obenem omejeno na ženino sposobnost samorazdajanja v družini.

Tej razliki med čustvenim samoodnosom in razumsko samorefleksijo ustrezajo tudi razlike med "žensko" in "moško" naravo, ki

jih je našla Gilliganova. To pa nam tudi pove, da teh razlik ne moremo stilizirati v dve morali, moško in žensko, kot včasih piše Gilliganova, temveč da gre za "razpadna produkta" družbenega in psihološkega procesa razcepljanja duševnega procesa na emocionalno reagiranje in instrumentalno racionalnost.

Tako kot lahko rečemo, da je čustveni samoodnos potencialno globlji kot intelektualna samorefleksija, je tudi "ženska" morala nemara potencialno globlja od "moške". Toda obenem velja tudi, da je čustveni samoodnos pri precejšnjem številu žensk omejen z mejami njihove intimne skupnosti in podobno so omejeni njihovi moralni potenciali, medtem ko posega intelektualna samorefleksija in instrumentalna racionalnost v širši prostor. Tako imamo "slabo alternativo": ali globlja, a omejena čustvena odzivnost("ženska" logika in morala) ali plitvejša, toda širša racionalnost ("moška" logika in morala). Namesto njunega zoperstavljanja je bolje težiti k njuni sintezi.

Delitev na čustva in razum se v moderni tudi ideološko fiksira in legitimira in sicer tako v tistih filozofijah, ki so sledile principom racionalnosti kot v onih, ki so poudarjale intuicijo in druge ne-racionalne principe. Ženskam je v teh filozofijah pogosto pripadla vloga "čutne, zapeljive, temne in nezavedno delujoče narave", moškim pa vloga "razumskega, treznega, svetlega, zavestno delujočega duha". To delitev je prva vzpostavila romantika in v bistvu se vleče do danes v različnih variantah (svoj odmev pa ima tudi v psiholoških teorijah o emocijah in kogniciji). Romantične težnje po harmoniji čustev in razuma so sicer odsevale potrebo ljudi po reintegraciji osebnosti, vendar pa jo niso nikoli dosegle, kajti moško in žensko se sicer nerazdvojljivo zapleteta drug v drugega, vendar pod znakom globalne odvisnosti žensk od moških in družbene dominacije moških. Zato moški in ženska tudi v romantični optiki ne dosežeta enotnosti, kvečjemu "usodno sopripadnost", izpostavljeno novemu razpadu.

Spolna delitev na "čustvene ženske" in "razumske moške" proizvede medsebojno odvisnost obeh spolov v kompenzaciji njunih manjkov: tako kot so "racionalni moški" odvisni od "čustvenih žensk" glede urejanja svojih čustvenih zadev, so "čustvene ženske" odvisne od "racionalnih moških", namreč v svojih željah po doseganju neodvisnosti, svobode, samostojnosti. Pri tem pa doživljata oba spola nujna protislovja in omejitve v

svojih željah. Za ženske se to kaže npr. v njihovih težavah v stopanju v javnost, v njihovem javnem angažiranju. Kajti vstop žensk v svet dela (zaposlitev) še zdaleč ni tudi vstop v javnost.

Razcep na instrumentalizirano racionalnost in emocionalno socialno inteligenco proizvaja potrebo po kompenzaciji lastnih manjkov s pomočjo nasprotnega spola. Spolno deljena porazdelitev na čustva in razum v meščanski družini pa ravno onesposoblja moške in ženske za takšno osebno integracijo. Odtod lahko razložimo številne ponesrečene poskuse v doseganju "pravega" ravnotežja v družini, zakonske harmonije in sreče. Napredek modernizacije teh protislovij ni odpravil, dal jim je nov zalet z **ideologijo intimnosti**, ki jo množično proizvajajo moderne družbe. Tako imamo opraviti z vse več zakonskimi in družinskimi polomi, pa tudi s čedalje več fantazmami o družinski in zakonski sreči. Gre torej za nevrotsko prisilo k intimnosti, k emocionalizaciji družinskih odnosov s pomočjo izolacije zasebnosti od javnosti, izolacije sveta družine od drugih sestavin vsakdanjega sveta (Ottomayer, 1977, str. 128).

Ženske običajno niso sposobne, da bi ustregle svoji in partnerjevi želji, niti niso pripravljene biti za vsako ceno "prostor za odlaganje čustvenih smeti". Številne oblike terapij, svetovalnic, pa v javnosti razširjenih popularnih nasvetov o vodenju družinskih zadev, skušajo ustreči nezadovoljenim potrebam po harmoniji v intimnih odnosih in po osebni integraciji moških in žensk, a zdi se, da je njihov najvidnejši uspeh le pojav novih odvisnosti, namreč odvisnosti posameznikov od teh institucij in nasvetov.

Tako je mogoče govoriti o ponovni integraciji čustvenosti in razumskosti za oba spola le tedaj, če se osvobodita njunih navidezno apriornih vezanosti na tradicionalne spolne, zlasti še družinske vloge. Za ženske to pomeni, da pri vstopu v javnost, v svojih poklicnih dejavnostih, v svojih znanstvenih, kulturnih, političnih dejavnostih odkrivajo dimenzijo čustvene vpletenosti in čustvene senzibilnosti za problematiko. Poudarjamo, ne gre za to, da bi ženske vnašale v dosedanje prevladujoče diskurze neko svojo posebno dimenzijo, ki bi bila komplement "moški" instrumentalni racionalnosti, temveč to, da odkrivajo in poudarjajo prikrite in potlačene dimenzije celostne vpletenosti v problematiko in s tem dimenzijo celostne odgovornosti za posledice svojih dejavnosti. Pri tem je treba v enaki meri uporabljati tako razum kot čustva.

Za ženske, ki se ukvarjajo z znanostjo, torej ta naloga ne pomeni sledenja kakšnemu principu iracionalnosti, ker je ta, kot pravi Hellerjeva, le druga stran instrumentalne (torej bornirane) racionalnosti. Hellerjeva je svoje razumevanje "ženske racionalnosti" v teoriji navezala na ohranjanje interesa za vsakdanji svet. Pri tem se tudi sama podpišem pod njeno izjavo:

"Zavedam se, da moja teorija odseva mojo ženskost tudi v izbiri argumentov. Moje zanimanje za vsakodnevno življenje, za 'vodenje življenja', za človeške potrebe - tudi to je izraz mojega življenja, odkrit izraz moje ženskosti" (Heller, 1983, str. 210, nav. po Ebrecht, Hentschel, 1985, str. 136).

6.1.

INDIVIDUALIZACIJA KOT NOV DRUŽBENI OKVIR ZA SOCIALNO KONSTRUKCIJO SUBJEKTA

6. poglavje

Individualizacija življenja in spremembe subjektivnih struktur

Za ženske, ki se ukvarjajo z znanostjo, torej za naloga ne pomeni sledenju kakšnemu principu iracionalnosti, kot je ta, kot pravi Hellerjeva, le druga stran instrumentalne (torej bornirane) racionalnosti. Hellerjeva je svoje razumevanje "ženske racionalnosti" v nečem navezala na ohranjanje interesa za vzdrževanje sveta. Pri tem se tudi sama podpišem pod njeno izjavo:

"Zavedam se, da moja teorija odseva moje feminine tudi v izbiri argumentov. Moje zanimanje za vsakdanje življenje, za 'vonj življenja', za človeške potrebe - vse to je izraz mojega ženskega spola. Prav ta izraz moje ženskosti" (Heller, 1983, str. 210, navedeno po Ebrecht, Hentschel, 1985, str. 136).

Industrializacija življenja in spremenjene subjektivne strukture

6.1.

INDIVIDUALIZACIJA KOT NOV DRUŽBENI OKVIR ZA SOCIALNO KONSTRUKCIJO SUBJEKTA

V knjigi smo že nekajkrat opozorili na pomembne zgodovinske spremembe, ki jih sproža nova, "poindustrijska" (informacijska) modernizacija proizvodnih procesov in celotne družbe. Opozorili smo na spremembe v vsakdanjem življenju ljudi, ki sprožajo večjo fleksibilnost in pluralnost v vedenjskih stilih, v oblikovanju medosebnih odnosov, zlasti partnerskih odnosov, v družinskih vzorcih in v individualnih "življenjskih projektih". Ti in drugi pojavi, ki spremljajo novo modernizacijo, ki med drugim še ni prišla do pravega pojma in izraza, kažejo, da se nahajamo pred posebnim zgodovinskim preobratom, v katerem se na novo vzpostavljajo in na novo definirajo odnosi med posamezniki in skupnostjo. Dogajajo se spremembe, ki v temeljih pretresajo dosedanje utečene strukture in poteke vsakdanjega življenja.

Nove tehnološke in ekonomske silnice v razvitih družbah pospešujejo predvsem prepletanje dveh nasprotujočih si temeljnih procesov:

- vse večje "osvobajanje" posameznikov izpod vladavine in moči nekaterih vodilnih družbenih okvirov vsakdanjega življenja (razredne, slojne determinacije, spolne vloge, družinske vloge, dolgotrajna vpetost v isti poklic in enako ali sorodno delovno okolje itd.),
- nastajanje novih, manj vidnih, a prav zato zelo močnih pritiskov k uniformnosti življenja, k podrejanju raznim institucijam (npr. vse večja in ves svet zajemajoča standardizacija produktov, komunikacijskih uslug, enotni standardi v izobraževanju, v oblikovanju delovnega časa in delovnih pogojev, vse večje poseganje raznih zdravstvenih in socialnovarstvenih institucij

v osebno in družinsko življenje ljudi). Ljudje so vse bolj odvisni od številnih družbenih institucij in nadosebnih družbenih pogojev: od trga dela, od množične potrošnje, medijev, denarja, mobilnosti, izobrazbe, prava. Posameznik je zato "izročen" navidezno nasprotnim življenjskim in družbenim silnicam: pritisku k individualizaciji svojega življenjskega poteka in pritisku k tipizaciji, standardizaciji svojega življenja (Beck, 1986, str. 110).

To nasprotje se razrešuje v praksi tako, da je sicer ljudem na voljo vedno več možnosti za individualno zadovoljevanje življenjskih potreb in za usmerjanje njihovih življenj, vendar pa so te možnosti (praviloma) vnaprej zastavljene in socialno ovrednotene (t.j. imajo vsaka svojo "ceno"). Izven teh možnosti pa posameznik ne more poseči ali pa le z največjimi tveganji. Posameznik razvitih družb ima npr. na voljo več različnih vrst šol in izobraževalnih modelov kot kadarkoli doslej, vendar pa samo določeni profili znanja in izobraževanja ustrezajo zahtevam sodobne proizvodnje in zlasti uspešni poklicni karieri. To povzroča krizo cele vrste poklicnih usmeritev in izobraževalnih programov, ki se nanje vežejo. Zlasti velika je kriza pri nižje kvalificiranih kadrih.

Podobno ponuja industrija zabave in prostega časa brez števila možnosti za potrošnjo in zabavo. Ponuja tudi vedno nove "modne" in tržno naravnane proizvode množične kulture, ki so neverjetno stereotipni in zgolj navzven individualistični. Ljudje so torej kljub velikemu izboru možnosti za tehnično reprodukcijo kulturnih dosežkov vezani na relativno precej manjši, da ne rečemo ozek izbor "produktov". Le tisti posamezniki, ki se zavoljo svoje izobrazbe, svoje vzgoje, svojega dosedanjega individualnega življenjskega poteka usposobijo za kreativno uporabo različnih tehnoloških in kulturnih produktov, lahko z njihovo rabo v resnici tudi osebno pridobijo. To pa so v glavnem pripadniki srednjih in višjih slojev, in to zopet predvsem tisti, ki so uspešno ponotranjili emancipatorne učinke raznih alternativnih in civilnodružbenih gibanj v zadnjih dveh desetletjih.

Vprašanje je, kako se odziva oz. se bo odzival posameznik na takšno družbeno situacijo, zlasti kako se na to odziva kot subjekt svojega vsakdanjega sveta in svojega življenjskega poteka. Sodobni subjekt doživlja mešanico izgub in novih pobud: izgub kontekstov, ki so poznali stabilne koordinate za usmerjanje življenja in

za vsakdanje ravnanje, pobud za novo individualizacijo življenja in bolj osebno kreacijo svojega vsakdanjega življenja.

Odtod izhaja tudi paradoks, da se posamezniki danes doživljajo kot središča lastnih življenjskih organizacij, se zdijo vse bolj pristojni za načrtovanje svojega življenja, so vse manj navezani na kakršnekoli šablone o individualnem življenjskem poteku, o svojih spolnih vlogah, o svojem socialnem položaju, vse bolj od njih je odvisno, s kom in kakšne socialne odnose bodo imeli, po drugi strani pa so v svojem življenju vse bolj ogroženi od naraščajočih sociopsihičnih rizikov: npr. od rizika osamljenosti, od rizika preobremenjenosti, od rizika izgub samega sebe v različnih, nasprotujočih si socialnih vlogah, od rizika močnih konfliktov na vseh področjih, od rizika odpovedi (na delu, v zakonu, v družini, prijateljskih odnosih). K tem rizikom pristopajo tudi splošni družbeni riziki: negotova zaposlitev in dohodek, negotovo življenjsko okolje, negotove bivalne razmere itd. Zato pravi nemški družboslovec Ulrich Beck sodobnim razvitim družbam **individualizirane rizične družbe.**

Bolj kot katerakoli druga družba v preteklosti so prav te družbe "institucionalizirale" socialne in osebne rizike in iz njih napravile motor napredka. Kajti nemajhen delež naporov, ki jih vlagajo ljudje v svoje življenje in delo, je usmerjen prav na zavarovanje pred riziki. Socialna država, ki je ljudem dajala nekaj opore in varnosti v vsakdanjem življenju, je namreč sama pod močnim udarom deinstitucionaliziranja in privatiziranja, tako da se ruši mreža utrjenih virov socialne in druge varnosti. Namesto tega stopa v veljavo bolj individualizirana in zato bolj privatizirana struktura socialnih mrež, ki so na razpolago posamezniku (od sorodstva, prijateljev do raznih skupin in zasebnih institucij, ki nudijo začasno podporo in pomoč). Posameznik torej dejansko doživlja enako mero novih možnosti za emancipacijo in osebno kreacijo ter rizikov vsakovrstnih izgub. Ne individualizirajo se le življenjski poteki in življenjske možnosti, temveč tudi družbeni pritiski in riziki.

Bistvena razlika od nekdanjih zgodovinskih primerov splošnih družbenih kriz, ki so tudi silovito ogrozile posameznike in "socialno porazdelile rizike", pa je, da danes ljudje ne protestirajo proti obstoječim razmeram, temveč nasprotno sprejemajo razmere kot produktiven izziv svojemu življenju. To pomeni, da je obet

individualizacije v očeh posameznikov v splošnem večji kot grožnja z riziki. Ta ugotovitev velja za vse družbene razrede/sloje, čeprav ne v enaki meri, kar pomeni, da imamo opraviti z množično spremembo odnosa ljudi do pogojev in oblik njihovega življenja. To spremembo bi lahko na kratko označili kot spremembo od "strategije uvrščanja" (v skupine, v institucije, k splošnim idejam, ideologijam itd.) k "strategiji izbire in samooblikovanja".

Menim, da gre za pozitiven in nepovraten zgodovinski proces, ki ga morajo upoštevati tako politika, ekonomija, kultura kot znanosti o človeku. Gre tudi za splošnočloveški proces, ki je sicer najbolj izrazit v razvitih zahodnih državah, vendar se nezaustavljivo širi po vsem svetu in seveda sproža velike krize in konflikte s predstavniki tistih družbenih, idejnih in političnih struktur, ki vidijo v procesu individualizacije predvsem grožnjo dosedanjim uvrščanjem, stabilnostim, "redu", privilegijem itd.

U. Beck ugotavlja, da se v razvitih družbah po drugi svetovni vojni zaradi vse večjega osvobajanja posameznikov iz kvazi-stanovskih socialnih povezav in tradicij socialnih razredov in socialnih slojev, iz svetovnih nazorov, ideologij, iz sorodstvenih vezi in iz zaključenih teritorialnih skupnosti, posamezniki vse bolj neposredno podružbljajo brez "socialnih odbijačev", kot so družina, sloj, razred, tradicija. To pomeni, da družbene krize vse bolj neposredno zadevajo posameznika in njegov vsakdanji svet (partnerske odnose, družino itd.). Posameznik jih doživlja predvsem skozi optiko svojih individualnih dosežkov in izgub ter sekundarno kot družbene krize (Beck, 1986, str. 118).

Predvsem partnerski odnosi in družina postanejo prostori individualne predelave družbenih konfliktov. Ni se torej čuditi temu, da imajo npr. ženska gibanja danes tako velik odmev, kajti nagovarjajo ljudi prav tam, kjer so izjemno občutljivi za osebna in družbena nasprotja, to pa so odnosi med spoloma.

Družbena protislovja in konflikti, politično delovanje in pravne ureditve se vse bolj brez zavor pretvarjajo v individualne konflikte, v trpljenje in obremenitve posameznikov ali v nove individualne možnosti.

To je precej različno od klasične industrijske epohe modernizacije, ko je vsaka ekonomska kriza neposredno prizadela cele

razrede in jasno definirane socialne skupine, in so zato posamezniki prepoznavali svoje individualne krize in bolečine tudi kot družbene, kot kolektivne krize in si na tej osnovi izoblikovali tudi zavest o krizi in o svoji vlogi v njih. Svojo socialno percepcijo družbenih kriz so zato izražali v obliki sindikalnih, strankarskih idr. velikih organizacij in gibanj. Danes pa slabijo vse oblike kolektivne percepcije družbene krize, krepijo se oblike specifično individualnih percepcij družbenih kriz. Zato je posameznikom danes težje ubesediti svoja doživljanja "kriznega sveta" v družbeno relevantnih terminih, političnim in socialnim kolektivom pa je vse težje nagovarjanje posameznikov. Na to spremembo v družbeni klimi so opozorila že nova družbena gibanja, ki so se odpovedala tradicionalnim strankarskim, sindikalnim ipd. množičnim akcijam, in so izhajala iz "tu in zdaj" akcij, iz konkretnih osebnih prizadetosti in ogroženosti vsakdanjega sveta.

Nova družbena klima poindustrijske moderne torej po eni strani okrepi pomen vsakdanjosti tako za posameznika kot tudi za družbene institucije in gibanja, po drugi strani pa (v tendenci) tudi prepušča posameznike v njihovi vsakdanjosti kot družbeno izolirane in neme.

Ekskurz

Paradoks sočasne individualizacije in izgube individua

Paradoksalno zveni, da sodobni val individualiziranja nadaljuje delo "meščanskega" individualizma, ki se je začel z novim vekom in se zaključil v industrijski modernizaciji razvitih družb, obenem pa odpravlja nekatere osnove, na katerih je slonel meščanski individualizem. Osvobajanje posameznika od nadosebnih vezi, stanovsko-razrednih pripadnosti itd. je nedvomno lastno vsakemu individualizmu, toda "novi individualizem" temeljito pretrese subjekt, ker v tendenci ukinja potrebo po trdni, hierarhični strukturi duševnega aparata, s trdnim, avtonomnim jazom kot usmerjujočo in kontrolno funkcijo doživljanja, kognicij, motivacij in ravnanja. To pa se zdi kot pravo nasprotje individualnosti, saj je klasičen pojem subjekta slonel prav na idealu avtonomnega, trdnega jaza in analogno, avtonomne, trdne identitete posameznika.

Podrobnejša analiza tradicionalnega subjekta pokaže, da sloni na nekaterih danes močno vprašljivih podmenah:

- na stremljenju po redu in koherenci v duševnem aparatu in v svetu,

- ta red se dosega s kontrolo in gospostvom nad naravnim in socialnim okoljem,
- arhitektura osebnostnega sistema mora biti zato zasidrana na doseganju te kontrole,
- prav zato ga označuje centraliziran sistem duševnih funkcij, ki stremi k zagotavljanju ravnotežja (Keupp, 1989, str. 65, povz. po Sampsonu).

Ko se govori o krizi individualnosti, celo o smrti subjekta v postmoderni dobi, potem gre za krizo zgornjega koncepta individualnosti in subjekta, ne pa za konec vsakršne individualnosti ali subjektnosti.

Na proces izgube individua v modernih razvitih družbah so opozarjali različni teoretiki že vrsto let, takorekoč vseskozi po drugi svetovni vojni. Resda z različnimi konotacijami, vendar dokaj enotni v osnovni "diagnozi": tradicionalni pojem subjekta in njegova sociopsihološka realnost v konkretnih individuih prihaja k svojemu zgodovinskemu koncu, do tega pa je privedel prav isti proces, t.j. modernizacije družbe, ki je tudi izzval pojav modernega subjekta. Teoretiki kritične teorije družbe (Marcuse, Horkeimer, Adorno) so dokazovali, da je sicer zelo popularni pojem identitete, moči jaza (subjekta) komaj kaj več kot ideološka prisilna podoba. Izza fasade individualizma se po njihovem skriva propad individualnosti. Moderno družbo označuje tehnična racionalnost in ta racionalnost že dolgo ne potrebuje več avtonomnih upravljalcev in subjektov, ker ima sama v sebi svoj princip gibanja, in to je princip tržne menjave. Adorno predstavi zato precej mračno podobo moderne družbe, ki naj bi jo povsem obvladovala postvarjenost in odtujitev človeka in ki ne pušča posameznikom odprte nobene vdolbine, v katero bi se lahko skrila družbeno neprepa-rirana, kakorkoli neodvisna subjektivnost (Adorno, 1970, str. 20). Kar ostaja, naj bi bil "brezsubjektni subjekt" (ibid., str. 35), ki zgolj inscenira individualnost. Ti "inscenirani subjekti" si mukoma in krčevito prizadevajo dokazovati sebi in drugim individualnost, lastno voljo, nezamenljivost, in to zato, da bi kolikor se da dobro vnovčili svoje talente na trgu. Tudi medsebojni odnosi posameznikov sledijo vzorcem tržne menjave, kjer se vsak posameznik trudi ustvariti fasado psevdo-jaza kot prave osebnosti.

Drugače in vendar nič manj radikalno ne mislijo francoski strukturalisti in poststrukturalisti (Althusser, Derrrida, Foucault, Lacan). Tudi oni tematizirajo in kritizirajo moderno razumevanje subjekta in identitete, težnjo po avtentičnosti, suverenosti in avtonomiji, ki se tudi njim razkrije kot ideološka fantazma. Vendar za razliko od kritičnih teoretikov ti avtorji bolj pozitivno ocenjujejo "konec subjekta". Foucault ga naravnost proslavlja, kajti v ideji subjekta vidi izraz težnje po nadvladi, po moči, po kontroli, v smrti subjekta pa vidi možnost odcepljanja od avtomatizmov in diskurzov moči. Svoje zgodovinske raziskave diskurzov in institucij spolnosti, norosti, kontrole in moči posveča "sistematičnemu raztapljanju naše identitete. Kajti ta identiteta, ki smo jo hoteli ohraniti pod masko, je le parodija. Zgodovina ne bo znova našla

korenin naše identitete, pač pa bi jo rada raztresla v vse vetrove; noče napraviti za domačo ono domovinsko čredo, iz katere izhajamo, ono domovino, v katero naj bi se po zagotovilih metafizike vrnili; pač pa bi rada naredila vidne vse tiste diskontinuitete, ki nas križajo" (Foucault, 1974, str. 106, nav. po Keupp, 1989, str. 53).

V sodobnih, pogosto modnih razpravah o "postmoderni" se brez posebne refleksije mešata oba motiva "konca subjekta", oni, ki vidi v tem tragično izgubo in drugi, ki vidi v tem obet svobode. Heinrich Keupp se v svojem sestavku "V iskanju izgubljene identitete" (1989) zato vprašuje, ali torej sedaj stojimo pred nekakšno novo odprtostjo, v kateri velja le še "anything goes"? (Keupp, 1989, str. 52). Ali pa gre morda le za sprevračanje slabosti v krepost?

6.2.

PLURALNI, DECENTRIRANI, "ZBRKLJANI" SUBJEKT KOT ODGOVOR NA PARADOKS INDIVIDUALIZACIJE

Postmodernistične in druge razprave o krizi, koncu, odpravi subjekta vsekakor nakazujejo teoretsko percepcijo dejanske družbene situacije, v kateri je vse manj mogoče govoriti o osebnostnih idealih "dobro integrirane osebnosti", gojiti predstavo o posamezniku, ki zmore spravljati skupaj zasnovo svojega življenja in svojo življenjsko prakso, skratka gojiti svojo identiteto. Nekdaj priljubljen Eriksonov model razvoja identitete ima vse manj privržencev oz. doživlja vse več kritik kot neustrezen. Kar vrstijo pa se simpoziji na temo o "identiteti v postmoderni družbi".

Zato razvijajo nekateri teoretiki pojme "decentriranega subjekta", "multiple identitete", "patchwork identitete" (Keupp, 1989) itd., ki poskušajo ob vsej kritiki tradicionalnih pojmov vendarle dati novo psihološko vsebino subjektu, identiteti, jazu. Kljub vsem kritikam pojmov subjekta, identitete, osebnosti, jaza v psihologiji in filozofiji ostaja v njih marsikaj, kar ne moremo kar tako vrči na "smetišče zgodovine". Npr. občutek relativne koherence v psihološkem reagiranju posameznika in v njegovem vsakdanjem delovanju ter občutek relativne kontinuitete "istega individua" skozi različna časovna obdobja. Prav tako je pomembno "strateško mesto subjekta" za refleksijo lastnega doživljanja, izkustev, stališč in dejavnosti posameznika.

Tako npr. po teorijah multiple identitete posameznik celo pridobi na pozitivnih povračilih in eksistencialni varnosti, če je večstransko angažiran v različnih, celo nasprotnih vlogah (po Keupp, 1989, str. 54). To med drugim dokazuje tudi primer zaposlenih in večkratno obremenjenih žensk, ki imajo v splošnem malo motenj in se čutijo manj ogrožene od nezaposlenih žensk, ki

vse svoje dni posvečajo družini. Zaposlene ženske črpajo iz svojih multiplih vlog potrebno energijo, izvore gotovosti in moč jaza.

Socialne mreže in posameznik

Peggy Thoitsova govori s tem v zvezi o t.i. vpletenosti posameznika/ce v socialno mrežo. Kolikor bolj je nekdo povezan z različnimi socialnimi mrežami, toliko več izvorov za produktivno obvladanje življenja ima. To domnevo potrjujejo tudi raziskave o pomenu socialnih mrež za produktivno soočenje posameznika z vsakdanjimi obremenitvami. Socialna mreža predstavlja čustveno, kognitivno in instrumentalno podporo, posreduje socialne stike in socialno regulacijo. Celo razlika med poenoteno in multiplo identiteto se lahko delno pojasni z razliko v strukturi socialnih mrež, v katerih bolj ali manj trajno živi posameznik. Socialne mreže, ki so majhne, zelo goste, ki posredujejo trdne medosebne vezi, majhno razpršenost in visoko homogenost, omogočajo predvsem oblikovanje in vzdrževanje relativno enostavno strukturiranega in trajnega vzorca identitete. Obenem pa so velike mreže, ki vsebujejo več šibkih vezi, ki imajo majhno gostoto, visoko razpršenost in nizko homogenost, naklonjene identiteti, ki je odprta za spremembe, ki ima kompleksno strukturo, torej kaže konfiguracijo multiple identitete (Keupp, 1989, str. 55).

Ti dve obliki socialnih mrež in njima primerni obliki identitete obenem označujeta stopnje v procesu družbene modernizacije: življenjske oblike, ki favorizirajo oblikovanje enostavno strukturiranih in biografsko stabilnih identitet, vse bolj izginjajo in se umikajo onim, ki kažejo višjo segmentacijo in kompleksnost. V tem procesu se spreminjajo tako objektivni položaji in osnovne kvalifikacije subjekta (Keupp, prav tam).

Keupp navede sedem točk, ki pojasnijo najpomembnejše spremembe socialnih mrež v sodobnih družbah in vplivajo na oblikovanje identitetnih struktur (Keupp, 1989, str. 56 - 57):

1. Urbane življenjske oblike ne težijo več k izolaciji posameznika, kot je to veljalo doslej. Prav nasprotno: prebivalci večjih mest imajo v splošnem več stikov s prijatelji, delovnimi kolegi ali drugimi pristaši raznih subkultur in združenj.

2. Urbane socialne mreže se ne dajo zvesti na lokalno-trdne in

goste solidarnostne skupnosti. Soseska ni več jedro socialnih mrež, socialne mreže so odprte in kažejo medsebojno rahlo povezane vzorce odnosov. Vendar posredujejo osebno bližino in intimnost.

3. Nasproti ozko povezanim in gostim tradicionalnim socialnim mrežam (družina, sorodstvo, soseska), v katere je bil posameznik "vrojen", omogočajo urbane soseske v velikih mestih posamezniku večjo mero lastnega odločanja, svobodo izbire. Posameznik ima nek oseben izbor prijateljev in znancev, ki jih druži podobnost interesov. Tako nastali vzorci odnosov imajo dostikrat značaj subkultur.

4. Urbane socialne mreže se lahko spreminjajo tekom življenja posameznika in posameznik jih prilagaja svojim potrebam. Za otroke in starejše je npr. najvažnejši bližnji socialni prostor, za ženske z malimi otroki pa so takšne bližnje in ozke socialne mreže prej obremenitev in omejitev kot podpora.

5. Proces urbanizacije ne vodi k eroziji vsakodnevnih neformalnih nudenj pomoči. V vsakdanjem življenju največkrat nudijo pomoč sosedje ali kolegi/ce na delu, pri težjih problemih pa iščejo ljudje oporo predvsem v ožjih družinah in v krogu sorodnikov. Če to ni dovolj, si pomagajo z zdravstvenimi in socialnovarstvenimi institucijami.

6. Obstajajo pomembne socialne razlike med mrežami pripadnikov različnih socialnih slojev. Kolikor višji je socialni status osebe, toliko več izvorov ima za aktivne odnose, toliko več možnosti za realizacijo osebnih odnosov in toliko bolj redko se naslanja na sorodstvo in sosesko. To hkrati pomeni, da je rušenje lokalnih skupnosti (npr. zaradi modernizacije okolij) težak udarec za nižje socialne sloje, ker jim prinaša komaj nadoknadljivo izgubo skupnosti in solidarnosti.

7. Prebivalci velemest sicer dostikrat tožijo nad izgubo skupnosti, vendar imajo v resnici zelo razvite in mnogostranske socialne mreže, ki jim lahko nudijo hitro in mnogostransko podporo. Prav tako imajo velik prostor svobode znotraj teh mrež, t.j. lahko individualno oblikujejo svojo življenjsko pot. Druga stran te medalje je, da je posameznik kljub tako mnogovrstnim in obširnim socialnim mrežam, ki so mu na razpolago, le rahlo integriran v razne skupnosti in je zato le rahlo povezan v mreže solidarnosti. Cena

za visoko stopnjo samoodločanja in za mnogovrstne šanse je izguba orientacije v življenju, kar vzbuja naraščajoče povpraševanje po zavezujočih novih socialnih mrežah, ki bi lahko ponudile posameznikom občutek pripadnosti in življenjskega smisla.

Posameznikom modernih družb, vse bolj razvezanih od utrjenih socialnih vlog, skupin, razredov in na vse bolj individualen način povezanih z izbranimi socialnimi mrežami, je potreben vsakdanji "odnosni menedžment s pogajanjem" (de Swann, nav. po Keupp, 1989, str. 57). Tudi Beck poudarja, da danes ljudje nastale socialne odnose in kontaktne mreže vse bolj individualno razlikujejo, vzpostavljajo, vzdržujejo in vedno znova prenavljajo. Velika mobilnost ljudi povzroča "odnosni vakuum", kar terja od ljudi, ki ga hočejo zapolniti, odločnost, aktivno iniciativo v oblikovanju lastnih socialnih mrež.

Proces individualnega oblikovanja socialnih mrež pa ne poteka poljubno. Ljudje so kljub velikim možnostim "komajda svobodni" pri izbiri, ker podlegajo pritiskom vsakdanjega življenja. Te omejitve predstavljajo višina izobrazbe, materialni standard, starost, spol itd. Bolj izobraženi ljudje imajo več in širše socialne mreže kot manj izobraženi, prav tako bolj premožni za razliko od manj premožnih ("družabnost" delavskega razreda se je že davno izkazala za mit), s starostjo se pomembno zmanjšajo socialni stiki ljudi in sicer še bolj za moške kot ženske. Tudi ženske z malimi otroki so handicapirane v gradnji socialnih mrež in so bolj navezane na tradicionalne družinske in sorodniške mreže (Keupp 1989, str. 58).

Zato Keupp navaja mnenje nemških raziskovalcev, da se tudi v gradnji socialnih mrež in možnosti za individualizacijo življenja dokazuje veljavnost "Matevževega efekta": "Kdor ima (denar, položaj, prestiž itd.), temu se bo še dalo (namreč socialna podpora)!" (prav tam, str. 59).

Tudi zaradi teh razlik je težko trditi, da danes velja katerikoli splošni "model" razvoja identitete, pa tudi njenega "razkroja". Medtem ko nekateri privilegirani družbeni sloji še uživajo proces dozorevanja skozi "psihosocialni moratorij" (Erikson) v mladosti, ki se izteče v trdno zakoličeno identiteto mladega odraslega z mnogimi poklicnimi perspektivami in življenjskimi šansami, pa množica mladih tako iz nižjih slojev kot tudi iz srednjih slojev preživlja drugačne tipe mladosti in s tem druge oblike identitet-

nega razvoja. Tu so na eni strani mladi iz nižjih slojev, ki doživljajo skrajšano mladost, skoraj brez moratorija, s hitrim prehodom v odraslost, ki pa je ne zaznavajo kot pridobitev, temveč prej kot izgubo; na drugi strani pa so številni mladi, ki ne poznajo nobenega konca moratorija. In to bodisi preprosto zaradi nezaposlenosti, ki jim onemogoči ustvarjanje družine in trdne ekonomske avtonomije, bodisi zato, ker preprosto "nočejo odrasti", ker se ne identificirajo več z dosedanjim modelom odraslosti in sploh življenjskega poteka. Vprašanje je tudi, ali je danes ljudem spričo vedno hitrejših sprememb v zaposlitvi, v potrebni izobrazbi sploh še mogoče dosegati in obdržati tradicionalne standarde odraslosti, na katere je vezana tudi večina pojmov o "zreli identiteti jaza".

To pa obenem pomeni, da ljudje ne sprejemajo nasploh in z zadovoljstvom nejasnega stanja "še-ne in vendar-že nekaj",prav tako ne sprejemajo odpovedi osebni kontinuiteti in ujemanju s samim seboj. Podaljšani psihosocialni moratorij je neredko le izvor uvida v nekoristnost odraslosti, ne pa radostno obdobje osamosvajanja in vstopanja v nove medosebne in skupinske navezave. Keupp navaja Bernda Guggenbergerja, ki je to izkustvo povzel z besedami: "Multipla identiteta očitno ni stvar za vsakogar" (Keupp, prav tam).

Keupp se zavzema za **koncept patchwork identitete,** "skrpane identitete", ki ga naveže na že prej poznane sorodne koncepte stalnega "dela na identiteti" (Cohen in Taylor), "od zunaj vodenega človeka" (Riesman), "protejskega človeka" (Lifton) idr. Te koncepte karakterizira odmik od velikih sintez iz šestdesetih in sedemdesetih let, vendar poskušajo najti pozitivne vsebine tudi na "ruševinah preteklih upov".

Izkušnja protislovnega in razdeljenega vsakdanjega sveta, ki se ga ne da več zajeti v vseobsežno podobo sveta, razen na način ezoteričnega sektaštva, sili tako teoretike kot laike k takšnim življenjskim držam, ki so odporne zoper izkušnje protislovij in niso zavezane "prisili identitete". Guggenberger je zato sklenil svoja razmišljanja o sodobni identiteti (v sestavku z značilnim naslovom "Od Marxa do Muppet-Showa ali samo ne preveč identitete", 1987) z naslednjimi besedami:

"Če sloni izkušnja sveta v pluralistični zavesti, potem bi bilo stremljenje po enoličnosti zgrešeno utemeljevanje, okovi, ki bi ovirali virtuozno posest sveta! Kdor se giblje v spremenljivih si-

stemih smislov, kdor se mora potrjevati skozi divergentne vidike življenja, se ne sme obremenjevati s preveč 'identitete'; t.j. ne sme se utemeljiti, temveč mora ostati gibljiv, odprt in sposoben za prilagajanje. Zato ne zaupa teži idej in idealov, misli in čustev, kreposti in teorij" (Keupp, 1989, str. 63).

Tak posameznik ima raje "zbrkljano mentaliteto" in življenjski stil, kjer skupaj povezuje različne kose in jih sestavlja v nekakšen težko pregleden življenjski kolaž kot pa trdno, trajno, koherentno identiteto, osebni profil, trdna stališča do vsega itd. Keupp je za ta pojav izumil šaljiv izraz "paradigma preproge iz krp" (patchwork). Seveda pa ta drža postavlja pod vprašaj tudi predhodno obdobje, ko naj bi po ideoloških legendah vladal "heroičen subjekt" z močnim jazom in trdno identiteto. Vse bolj se kaže, da tako opevanega novoveškega subjekta pravzaprav nikoli ni bilo, pač pa je vladala ideološka predstava o njem (pravzaprav je ta predstava še najbolj veljala za ozek krog moških iz višjih družbenih razredov z zadostno izobrazbo in kapitalom, kot dokazuje H. Bilden, 1989). Vprašanje pa je, kot za vsako ideološko predstavo, zakaj so se ljudje čutili nagovorjene, pozvane od te ideologije, zakaj so se ji podvrgli, kot bi dejal Althusser, in s tem postali "subjekti" te ideologije. Kateri psihosocialni mehanizmi so odobravali to podleganje in kateri mehanizmi vladajo danes? Na ta vprašanja nimamo jasnih in še manj dokončnih odgovorov.

Vendar pa moramo ostati pri treznih ugotovitvah o multiplih identitetah, o patchtwork identitetah in podobnih pojmih in teh ne smemo obremenjevati z vnaprejšnjimi negativnimi konotacijami ali z utopičnimi pričakovanji. Nikakor ne velja skeptična ugotovitev o tem, da pač ljudje niso (več) nobene osebnosti, da se zgolj delajo subjekte, da so nenačelni kameleoni itd. "Protejska osebnost" seveda pozna svoje padce, toda tudi vzpone, in ti zadnji ležijo v včasih neverjetno ustvarjalni energiji pri samih zasnutkih in nato pri izvedbah svoje "doma skrpane" identitete. Tu se pojavljajo različni celostni vzorci, ki zopet dajejo koherentnost in relativno stabilnost celoti; tako kot imamo lahko pri sestavljanju preproge iz krp za osnovo nek vzorec, ki mu sledimo, ali pa, še raje, ta vzorec sproti nastaja in se uveljavlja.

Tradicionalni tipi identitete jaza so favorizirali fiksen koordinatni sistem norm in življenjskih usmeritev, sodobni tipi multiple, patchwork idr. identitete pa poznajo možnost kreativnega

procesa vzpostavljanja koherence brez identitetne prisile, namreč kot kreativen proces samoorganizacije subjekta.

Po Keuppu in drugih avtorjih pa ta proces ne more teči izolirano od drugih ljudi in tudi ne kot nekakšen akt spontanosti in svobode. Sposobnost za koherenco ni nobena osebnostna dispozicija (npr. kakšna "heroična lastnost" posameznika, da doseže koherenco kljub vsem protislovjem v sebi in zunaj sebe), temveč nastane iz posrečenih povezav osebe z drugimi, iz potencialov solidarnosti med njimi (Keupp, prav tam). Priložnost za to nudijo socialne mreže, ki realizirajo potenciale za medosebne odnose, zgrajene na zaupanju. Ta dejavnost od ljudi ne zahteva, da bi bili v stalnem tekmovanju drug z drugim, kjer bi druge doživljali le kot konkurente, ki jih je treba premagati.

Keupp pa opozarja prav tako na nesmotrnost utopičnih pričakovanj, češ da postmoderni subjekt prinaša ljudem nekakšno novo harmonijo z družbo in naravo, tako da bi bilo vse v redu, če bi vsi ljudje zavrgli stara identitetna domovanja. Nove oblike identitet vidi prej kot neizogibno nujnost, s katero pa se moramo resno soočiti, da ne bi zapadli novim pastem. Keupp poudarja, da "delo na identiteti" v pogojih družbene marginalizacije precejšnjega dela prebivalstva in v pogojih naraščajočega osebnega demoraliziranja ne vodi k upanja polnim in produktivnim zasnutkom identitete. Pač pa prej k fiksiranju na modele normalnosti, ki so sicer lahko družbeno gledano "zastareli", vendar pa je bilo in bo za njihovo realizacijo vedno znova potrebno vlagati mnogo osebnih energij (Keupp, 1989, str. 66).

Pomembna je ugotovitev H.Bildnove (1989), da je danes odvisno od posameznika, kako bo zgrajen njegov osebnostni sistem, kajti nekdaj je že družba prek svojih socialnih definicij in instanc ponujala posamezniku dovolj opore za enotnost in povezanost osebnostnega sistema, sedaj pa je to prepuščeno posamezniku. Če si te sinteze ne mislimo kot dosežek kakega centralnega ali "absolutnega" jaza (ali nadjaza), ki bi bil nad vsem stoječa kontrolna instanca (kot vladar v kakšni totalitarni državi), potem mora sinteza izhajati iz komunikacij in interakcij podsistemov (sebnosti, instanc jaz-nadjaz-ono). Ker je popolna komunikacija med podsistemi destabilizirajoča in psihoekonomsko nemogoča (še manj pa je mogoča popolna nekomunikacija), se lahko komunikacija odvija le v skladu z notranjo in zunanjo situacijo, torej kot spremenljiva

povezava med podsistemi. Tako je mogoča toleranca do nejasnih situacij ali toleranca do neravnotežja brez trdih prelomov v posamezniku. Prav to je nujno v sedanjih hitro spremenljivih in protislovnih družbenih razmerah. Omogoča posameznikom, da zdržijo protislovja in nejasnosti, vendar ne za vedno.

Prav težnja oz. pritisk, da bodimo v vseh situacijah sebi identični (npr. "moški" ali "ženska"), identični sebi v vseh biografskih razdobjih svojega dosedanjega življenja, eno-lični v vseh družbenih protislovjih, spravlja po Bildnovi ljudi v bolečine. Če pa ljudje vendarle napravijo povezave med različnimi relativnimi socialnimi sebnostmi v sebi za relativno variabilne in rahle, pridobijo v socialnih fluktuacijah, v protislovjih in biografskih prelomih gibkost in razvojne možnosti (Bilden, 1989, str. 44).

Prestave o trdnih substancialnih identitetah so socialne konstrukcije z relativno zgodovinsko veljavo, so subjektivni korelati in duševne predpostavke za ohranjanje hierarhičnih družbenih struktur, ki se rušijo že dolgo časa in jih ravno poskušamo spremeniti. Tem spremembam se trdovratno upirajo tiste strategije na ravni družbe in individuov, ki menijo, da spremembe prinašajo kaos, kakršnega je treba preprečiti s povečano družbeno kontrolo in z restavracijo stabilnih identitet (tako kolektivnih, npr. nacionalnih kot individualnih). Temu Bildnova nasprotuje s tezo, da edino obliko razumne stabilnosti v močno spremenljivih razmerah omogoča le kombinacija samoodločbe, bazične demokracije in decentrirane organizacije subjekta. Tu bi se vzpostavil multistabilni sistem na družbeni ravni, ki bi koreliral s podobnim multistabilnim sistemom na ravni posameznikov.

6.3.

INDIVIDUUM IN MIKROSTRUKTURA MOČI

Keuppov koncept patchwork identitete in še bolj koncept družbene individualizacije Bildnove povzdigneta vsakodnevno reprodukcijo posameznikov v njihovih vsakdanjih svetovih tako-rekoč na raven nekakšnih "revolucionarnih subjektov", ki lahko spremenijo družbo v demokratično civilno in individualizirano družbo. Menimo, da je v tem hotenju tako privlačnost teh konceptov kot tudi njihova notranja meja. Opozarjanje na možno produktivno vlogo novih subjektnih struktur, na emancipatorski potencial individualizacije upravičeno zavrača enostransko negativistične in pavšalne ocene (smrt subjekta, narcistični subjekt, infantilni individualizem itd.). Dalje je pomembno to, da postavi v prvi plan družboslovnega in zlasti psihološkega raziskovanja pogoje za socialno konstrukcijo osebnosti skozi različne medije (medosebni odnosi, družina, spolne vloge, življenjski zasnutki in poteki, individualizacija). To je tudi linija, ki sem jo sama zasledovala.

Ob teh nedvomno pozitivnih prispevkih obeh prikazanih in drugih podobnih družbenokritičnih, vendar afirmativnih teorij individualizacije pa mi ostaja nekaj kritičnih pomislekov. Premalo namreč upoštevajo prelom med ravnjo individualnega vedenja in vsakodnevnih socialnih odnosov ter ravnjo družbenih makrostruktur (zlasti ekonomskih in političnih makrostruktur), tako da je tu vsaj praktična meja emancipatorne individualizacije, četudi na osnovi še tako fleksibilne refleksije sebnosti in njenih družbenih kontekstov. Druga meja leži v nezavednem, namreč v nezavednih odporih ljudi do nedvomno težavne, celo težaške in boleče naloge refleksije, v njihovi nepripravljenosti na radikalne spremembe utečenih socialnih vlog, pa četudi bi šle te spremembe njim v prid.

Na strukturalne, več ali manj nezavedne prepreke na poti k družbenemu individuu, kot ga zarisuje Bildnova, opozarjajo zlasti avtorji, ki razvijajo t.i. poststrukturalistične koncepte subjekta. Naj omenim tu le izvrstne študije J. Henriquesa, W. Hollwayove, C. Urwinnove, C. Vennove in V. Walkerdinove, zbrane v knjigi "Sprememba subjekta" (1984). Naslavljajo se zlasti na Faucoltovo in Lacanovo teorijo subjekta.

Iz Foucoultovih analiz "mikrostruktur moči" izhaja, da je tradicionalni subjekt je predvsem objekt socialne moči, razpršene v različnih institucijah, ki skušajo iz njega narediti "koristno snov" družbene reprodukcije, ne pa dejanski subjekt moči, kot se mu pripisuje. Nadaljnja analiza družbenih, diskurzivnih in interpersonalnih praks, v katere vstopa posameznik, ko se oblikuje v zavestno bitje, pokaže njegovo nujno vpletenost v razne strukture moči, t.j. dominacije in podrejanja, kjer doživlja različno "pozicioniranje", torej položaje, ki so včasih bližje subjektnosti, včasih objektnosti v razmerjih moči. Pri tem pa si pod močjo ne smemo zamišljati zgolj organizirano, vidno moč države, institucij ali močnih posameznikov, temveč predvsem **rafinirano mrežo nevidnih razmerij moči**, ki se utrjuje in artikulira z različnimi diskurzi, ki jih uporablja posameznik sam ali drugi, na katere je napoten.

Toda moč je vedno tudi protimoč, t.j. odpor, zato gre pri implicitni strukturi moči vedno za konflikte in nasprotovanja, za dominacije in odpore obenem (Henriques idr., 1984, str. 115). Tako vsaka družbena sprememba temelji na "lokalnih pomikih" moči oz. razmerij med dominacijo in odporom v različnih družbenih poljih. Le redko se te spremembe zgostijo v en sam veliki konflikt, npr. razredni konflikt ali revolucijo, kjer se homogenizirata in hegemonizirata tako pozicija dominacije kot odpora. To ugotovitev zlahka lahko ilustriramo z usodo različnih revolucij in množičnih družbenih odporniških gibanj, ki so po zmagi zašla v razne oblike totalitarizma oz. nedemokratične vladavine, kakršna je proizvedla nove, še hujše konflikte in katastrofe kot prejšjna struktura dominacije. Prav zaradi množične homogenizacije in hegemonizacije tako na polu dominacije kot podreditve tudi "zmaga" prej podrejenega pola ne razreši subtilnih in vplivnih razmerij moči in odpora.

Dejstvo, da je subjekt ravno skozi mesta relativne dominacije

vpet v podrejenost na drugih mestih, kaže na "kontradiktorno subjektivnost" posameznika. To spoznanje "dekonstruira" klasičen psihološki pojem subjekta in umešča subjekt v protislovno triado: moč-znanje-subjekt (Henriques idr,, str. 118). Toda ni le tradicionalen subjekt kontradiktoren. Tak je vsak subjekt, ker se mora prebijati, torej obenem potrjevati in izgubljati v mreži socialnih moči.

Zato ostajam skeptična glede možnosti množične realizacije nekakšne nove, družbene individualnosti, celo ob upoštevanju možnih ugodnih družbenih kontekstov, ki bi podpirali nujno potrebne refleksivne korake za njeno realizacijo. Bolj zaupam domnevi, da bo množica le delno individualiziranih posameznikov, ki bodo sicer zapleteni v svoje "iluzorne" življenjske projekte in vsak v svoje splete norosti in bolečine, v pogojih vse večje družbene prisile k individualizaciji dela, družine, socialnih in spolnih vlog morda proizvedla nove emancipatorne učinke, ki ljudem še dolgo ne bodo prezentni in razumljivi. Šele naknadna refleksija dosežkov bo pokazala na te učinke, a (kakor vedno), tudi na nove krizne učinke in rizike.

Te domneve vsekakor presegajo horizont psihologije kot znanosti in kot prakse, a po drugi strani opravičujejo ukvarjanje psihologov z vsakdanjim življenjem. Psiholog namreč prav v spremembah individualnih vzorcev delovanja, doživljanja, kognicije, motivacije ljudi v soočenju z vsakdanjimi problemi, dogodki, situacijami odkriva zametke globljih sprememb v vsej družbi.

LITERATURA

Adorno, T. W. (1970): Zur Verhältnis von Psychologie und Soziologie. V: T. W. Adorno, Gesellschaftstheorie und Kulturkritik, Suhrkamp, Frankfurt, 1970

Argyle, M. (1967): The Psychology of Interpersonal Relations. Penguin, Harmondsworth

Argyle, M., Furnham, A., Graham, J.A. (1981): Social Situations. Cambridge Univ. Pr., Cambridge

Argyle, M. (1987): Körpersprache und Interaktion. Junferman Verl., Paderborn

Argyle, M. (1992): The Social Psychology of Everyday Life, Routledge, London

Alheit, P. (1983): Alltagsleben. Campus, Frankfurt, New York

Barker, L.L. (1987): Communication. Prentince-Hall, New Jersey

Beck, U. (1986): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, Frankfurt/M

Beck, E.-Gernsheim (1989): Das ganz normale Chaos der Liebe. Suhrkamp, Frankfurt/M

Beham, M. (1989): Diskussion der Begriff Familie. V: R. Wisser idr. (izd.), Lebenswelt Familie, Familienbericht 1989, Bundesministerium fur Umwelt, Jugend und Familie, Dunaj

Berger, P.L., Luckmann, T.: Družbena konstrukcija realnosti. CZ Ljubljana, 1988

Bilden, H. (1989): Geschlechtsverhältnis und Individualitat im Gesellschaftlichen Umbruch. V: H. Keupp, H. Bilden (izd.), Verunsicherungen. Verlag fur Psychologie, Göttingen 1989

Blos, P. (1980): Der zweite Individuirun- Prozess der Adoleszenz. V: R. Dobert, J. Habermas, G. N. Winkler, Entwicklung des Ichs. Athenäum, Königstein/Ts

Blumer, H. (1973): Der methodologische Standort des Symbolischen Interaktionismus. V: Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen, Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit. 1. Rohwolt, Reinbeck b. Hamburg

Buber, M. (1982): Princip dialoga. Čas. 2000, Ljubljana

Buchholz, W. (1984): Lebensweltanalyse. Profil, München

Faltermaier, T. (1982): Belastende Lebensereignisse und ihre Bewaltigung. V H. Keupp, D. Rerrich, Psychosoziale Praxis. Urban & Schwarzenberg, München

Chodorov, N. (1978): The Reproduction of Monthering. Univ. of. California Press, Berkeley

Čačinovič-Vogrinčič, G. (1992): Psihodinamski procesi v družinski skupini: Prispevek k razvidnosti družinske skupine. Advance, Ljubljana

Ebrecht, A., Hentschel, H. (1985): Das verstandene Gefuhl-der gefuhlte Verstand. V: Sigrun Anselm idr., Theorien weiblicher Subjektivitat, Neue Kritik, Frankfurt/M 1985

Forgas, J.P. (1979): The Study of Interaction Routines. Academic Press

Forgas, J.P. (1987): Sozialpsychologie. Psychologie Verlags Union, München

Foucault, M. (1974): Die Ordnung der Diskurse. München, Frankfurt/M

Freud, S. (1954): Zur Psychopatologie des Alltagsleben. Fischer Verl., Frankfurt/M (prva izd. 1901)

Freud, S. (1972): Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschiedes. V: Studienausgabe, V., Fischer Verl., Frankfurt/M

Freud, S. (1972a): Das Unbehagen in der Kultur. V: Studienausgabe IX., Fischer Verl., Frankfurt/M

Freud, S. (1987): Vpeljava narcizma. V: Metapsihološki spisi, ŠKUC Ljubljana

Gergen, K.J. (1986): Social Psychology. Springer Verl., New York, Berlin

Gergen, K.J., Semin (izd.) (1990): Everday Understanding, Social and Scientific Implications, Sage Publications

Gilligan, K. (1985): Die andere Stimme. Piper, München

Giorgi, (1990): Phenomenology, Psychological Science and Coomon Science. V: V. G.R. Semin, K. J. Gergen, 1990

Goffman, E. (1959): The Presentation of Self in Everyday Life. Doubleday and Co., New York

Habermas, J. (1981): Theorie des kommunikativen Handelns 2. Suhrkamp, Frankfurt/M

Hagestad, G. (1991): Dilemmas in Life Course Research: An International Perspective. V: W. R. Heinz (izd.), 1991

Harré, R., Secord, P.F. (1972): The Explanation of Social Behaviour. B.

Blackwell, Oxford

Harré, R. (1972): The analysis of episodes. V. J. Israel, H. Tajfel (izd.), The Context of Social Psychology: a Critical Assesment, Academic Press, New York, London

Heinz, W. R. (izd.) (1991): Theoretical Advances in Life Course Research. DSV, Weinheim 1991

Heinz, W. R. (1991a): Status passages, social risks and the life-course: A conceptual Framework. V: W. Heinz (izd.), 1991

Heller, A. (1978): Svakodnevni život. Nolit, Beograd

Heller, A. (1981): Theorie der Gefuhle. VSA, Hamburg

Heller, A. (1983): Das Leben andern. Hamburg

Henriques, J., Hollway, W., Urwinn, Wenn, C., Walkerding, V. (1984): Changing the Subject. Methuen, London

Hess, R. D., Handel, G. (1980): Die Familie als psychosoziale Organisation. Athenäum, Königstein/Ts

Hohl, J. (1989): Das Subjekt im gesellschaftlichen Wandel, v: H. Keupp, H. Bilden (izd.): Das Subjekt im gesellschaftlichen Wandel, Verlag fur Psychologie, Gottingen

Horner, M. S. (1972): Toward an Understanding of Achievement-related Conflicts in Women, Journal of Social Issues (str. 157-175)

Husserl, E. (1962): Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die Transzendentale Phänomenologie. V: Husserliana Bd. VI, Mart. Nijhoff, Haag

Husserl, E. (1975): Kartezijanske meditacije. MK Ljubljana

Kernberg, O. (1978): Borderline-Storungen und patologischer Narzismus. Suhrkamp, Frankfurt/M

Keupp, H. Bilden (izd.) (1989):, Verunsicherungen, Verlag fur Psychologie, Göttigen

Kohlberg, L. (1982): Dete kao filozof morala. V: Proces socializacije kod dece. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Kohlberg, L., Kramer, R. (1969): Continuities and Dicontinuities in Child and Adult Moral Development. Human Development, št. 12

Krovoza, A. (1976): Produktion und Sozialisation. EVA Frankfurt/M

Lantermann, E.D. (1980): Interaktionen. Urban & Schwarzenberg, München

Laing, R. D., Phillipson, H., Ree, A. R., (1973): Interpersonelle Wahrnehmung. Suhrkamp, Frankfurt/M

Lasch, C. (1979): The Culture of Narzissism. Norton & Comp., New York

Lehr, U.M., Thomae, H.: Alltagspsychologie. Wiss. Buchges., Darmstadt

Lefebvre, H. (1977): Kritik des Alltagslebens. Athenäum. Kronberg

Levy, R. (1991): Status passages as critical Life Course Transitions. V: W. R. Heinz (izd.), 1991

Lorenzer, A. (1973): Uber den Gegenstand der Psychoanalyse. Sprache und Interaktion. Suhkrkamp, Frankfurt/M

Lorenzer, A. (1974): Die Wahrheit der psychoanalitischer Erkenntnis. Suhrkamp, Frankfurt/M

Luhman, T. (1975): Soziologische Aufklarung. Westdeutscher Verl., Opladen

McClelland, D. C. (1978): Macht als Motiv. Klett-Cotta, Stuttgart

Mead, G. (1934): Mind, Self and Society. Chicago Univ. Press, Chicago

Miller, A. (1983): Am Anfang war Erziehung. Suhrkamp, Frankfurt/M

Mischel, W. (1976): Introduction to Personality. Reinhart & Winston, New York

Mischel, W. (1977): The Interaction of Person and Situation. V: D. Magnusson, N. Endler (izd.), Personality at the Crossroads. J. Wiley and Sons, New York

Miščević, N. (1990): Uvod u filozofiju psihologije. Grafički zavod Hrvatske

Moscovici, S. (1983): Social Representations. Cambridge Univ. Pr., Cambridge

Newcombe, T. M. (1961): The Acquintance Process. Holt, New York

Ottomayer, K. (1977): Ökonomische Zwange und menschliche Beziehungen. Rohwolt, Reinbeck b. Hamburg

Ottomayer, K. (1987): Lebensdrama und Gesellschaft. Franz Deuticke, Dunaj

Parsons, T. (1967): Sociological Theory and Modern Society. Free Pr., New York

Potter, J., Wheterell, M. (1987): Discourse and Social Psihology: Beyond Attitudes and Behaviour. Sage, London

Riegel, K. (1980): Grundlagen der dialektischen Psychologie. Klett-Cotta, Stuttgart

Schneewind, K. A., L. v. Rosenstiel (izd.) (1992), Wandel der Familie, Hogrefe, Verlag fur Psychologie, Göttingen

Schütz, A. (1974): Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Suhrkamp

Schütz, A., Luckmann, T. (1975): Strukturen der Lebenswelt. Neuwied., Luchterwand

Smedslun, J. (1990): Psychology and Psychologic: Characterization of the Difference. V: K.J. Gergen, G.R. Semin, 1990

Strzyz, K. (1981): Sozialisation und Narzissmus. Akad. Verlagges., Wiesbaden

Thibaut, J.W., Kelley, H. H. (1959): Social Psychology of Groups. J. Wiley and Sons, New York

Thibaut, J. W., Kelley, H. H. (1978): Interpersonal Relations: A Theory of Interdependence. Wiley and Sons, New York

Trstenjak, A. (1969): Oris sodobne psihologije 1. Obzorja, Maribor

Ule, M. (1986): Od krize psihologije h kritični psihologiji. DE Ljubljana

Ule, M. (1988): Mladina in ideologija. DE Ljubljana

Ule, M. (1992): Socialna psihologija. ZPS Ljubljana

Veroff, J. (1981): The Inner American, Basic Books, New York

Volmerg, U. (1978): Identität und Arbeitserfahrung. Suhrkamp, Frankfurt/M

Wilk, L. (1989): Familie in der "Postmoderne". V: Wisser idr. (izd.), Lebenswelt Familie, Familienbericht 1989, Bundesministerium fur Umwelt, Jugend und Familie, Dunaj

Watzlawick, P., Beavin, J., Jackson, D. (1969): Menschliche Kommunikation, Formen, Störungen, Paradoxien. Huber, Stuttgart

Wittgenstein, L. (1969): Philosophische Untersuchungen, Schriften 1, Suhrkamp, Frankfurt/M

Ziehe, T. (1975): Pubertät und Narzissmus. EVA, Frankfurt/M

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

Mirjana Nastran Ule

PSIHOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

♦

Založnik
ZPS d.o.o.
Znanstveno in publicistično središče
Ljubljana, Beethovnova 2

Zbirka
Družboslovje 2/93

♦

Odgovorni urednik
Zvone Filipovič

Urednica
Vlasta Vičič

♦

Računalniško oblikovanje
Jožica Dolgan

Naslovnica
Ervin Markošek

Tisk
Hren grafika

Prvi natis
Ljubljana, 1993

♦

Finančna podpora
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
0000000005032

IZ DOSEDANJE ZALOŽNIŠKE DEJAVNOSTI

- Mirjana Ule, Anuška Ferligoj, Tanja Rener: Ženska, zasebno, politično, 1990
- Božo Repe: Obračun s Perspektivami, 1990
- Stephen Moore: Sociologija. Ključni pojmi in dejstva. Prevod iz angleščine z dodatkom slovenski izdaji, 1991
- Nevenka Č. Sadar: Moški in ženske v prostem času. Socialno-psihološke razsežnosti načinov preživljanja prostega časa, 1991
- Mojca Novak: Zamudniški vzorci industrializacije - Slovenija na obrobju Evrope, 1991
- Igor Lukšič: Demokracija v pluralni družbi? Preverjanje veljavnosti konsociativne teorije, 1991
- Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost. Zbornik razprav, 1991
- Vzgoja v javni šoli. Zbornik razprav, 1991
- Bogdan Kavčič in drugi: Stavke, 1991
- Ivan Svetlik in drugi: Zaposlovanje - perspektive, priložnosti, tveganja, 1992
- John Keane: Mediji in demokracija, 1992
- Breda Luthar: Čas televizije, 1992
- Hans Fink: Socialna filozofija, 1992
- Mirjana Nastran - Ule: Socialna psihologija, 1992
- Slavko Splichal: Izgubljene utopije? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu, 1992
- Neven Borak: Spočetje ekonomske samostojnosti, 1992
- Andrej Ule: Sodobne teorije znanosti, 1992
- Breda Kroflič: Ustvarjanje skozi gib, 1992
- Michael W. Apple: Šola, učitelj in oblast, 1992
- Bojan Balkovec: Prva slovenska vlada 1918 - 1921, 1992
- Ivan Kosovel: Magija in metamorfoze duha, 1993

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

438350

IZ PREDGOV

Ta knjiga je nastala delno tudi iz
zadevanja, da bi kot psihologinja opozorila na velik pomen in tudi problematičnost številnih, navidezno vsakdanjih, obrobnih, trivialnih dogajanj: npr. dogodkov, ki nam zmorejo osvetliti ali zatemniti ves dan... Želim, da najdejo ti in podobni dogodki in predvsem naši raznoliki odzivi nanje svoje mesto v psiholoških raziskavah in razlagah.

Zato v knjigi analiziram glavne sestavine in strukture vsakdanjega življenja ljudi (vsakdanji svet, vsakdanje dogodke in situacije, medosebne odnose, družinski svet, življenjski tok ipd.). Ob tem pa izpostavim nekatere posebno "obtežene" pojave in dogajanja vsakdanjega življenja: življenjske obremenitve in krize, psihologijo spolnih razlik, oblikovanje subjekta v moderni družbi.

Knjiga ni namenjena samo strokovni javnosti, ampak upam, da bo zanimiva za bralca ali bralko, ki skušata najti malo bolj strokovne odgovore na dileme, ki se jim postavljajo v vsakdanjem življenju.

***

MIRJANA NASTRAN ULE, dr. psihologije, je izredna prof. socialne psihologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

ISBN 961-6014-04-8

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

438350